

LIETUVOS KARIUOMENĖS GYNYBOS PLANAI IR PRIEMONĖS GALIMAI LENKŲ AGRESIJAI ATREMTI 1921–1937 M.

Doc. dr. Vytautas Lesčius

ĮVADAS

1920 m. pabaigoje pasibaigęs Nepriklausomybės karas lietuvių tautai ir jos ginkluotosioms pajėgoms suteikė vilties pereiti prie ramaus kuriamojo darbo. Besikeičiančiomis aplinkybėmis jaunai Lietuvos valstybei iškilo nauji dideli uždaviniai: greičiau užgydyti Pirmojo pasaulinio karo, vokiečių okupacijos ir Laisvės kovų žaizdas, atkurti sugriautą krašto ūkį, įvykdyti būtinas reformas visose gyvenimo srityse, stiprinti valstybę, didinti jos gynybinį pajėgumą, tvirtai įsilieti į laisvų Europos valstybių sąjungą.

Nors tų metų lapkričio 29 d. Kaune, dalyvaujant keturiems Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos nariams, buvo pasirašyta paliaubų sutartis dėl iki tol su želigovskininkais vykusio karo veiksmų nutraukimo ir neutraliosios zonos tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių nustatymo, dėl Vilniaus krašto užgrobimo tarp abiejų šalių įsitvirtino ilgalaikė nesantaika ir priešprieša. Tai buvo užsitęsusi lietuvių kova dėl Vilniaus krašto atgavimo ir griežtas atsisakymas turėti su agresoriumi diplomatinį santykių, nepaisant nuolatinio Lenkijos spaudimo išgauti iš Lietuvos oficialų Vilniaus aneksijos pripažinimą. Dėl tokios Lenkijos valdančiųjų sluoksnių pozicijos šis dviejų šalių konfliktas liko neišspręstas per visą tarpukario laikotarpį.

Lenkijos valdžia, ir toliau laikydama Lietuvą tik laikinąja valstybe, susitarimo dėl neutraliosios zonos nustatymo nesilaikė ir beveik nuo pat pirmos dienos ją pažeidinėjo. Visokiais būdais didindama įtampą šioje zonoje, ji siekė išprovokuoti lietuvių kariuomenės atsakomuosius veiksmus ir, Tautų Sąjungai apkaltinusi ją tariamu paliaubų susitarimo nesilaikymu, pasiūstį į Lietuvos gilumą Vilniaus krašte sutelktas dideles ginkluotąsias pajėgas.

Per visą tarpukario laikotarpį Lietuvos pasienyje dažnai lenkų kariuomenė buvo pergrupuojama, vyko provokaciniai kariniai manevrai Pabradėje, prie Valkininkų ir kitose pasienio vietose. Juose dalyvaudavo gausios įvairių ginklo rūšių (net ir aviacijos!) pajėgos. Be to, okupuotame Vilniaus krašte veikė daugybė karinių lenkų organizacijų, kurių uždavinys buvo prieš Lietuvą vesti kuo plačiausią ir Lenkijai palankiausią agitaciją, ruošti karui ir neišleisti lietuvių kariuomenės tuo atveju, jeigu Lenkijos ginkluotosios pajėgos Tautų Sąjungos būtų priverstos pasitraukti iš užgrobtos teritorijos.

Be to, Lenkija, konfliktuodama su maža, beveik niekieno nepripažinta valstybe, visokiais būdais ją žemino, stengėsi sukliudyti įstoti į Tautų Sąjungą įrodinėdama, jog geriausias būdas – ginklu spręsti prieštaravimus su Lietuva.

Okupavusi ir aneksavusi Vilnių Lenkija padarė nepataisomą žalą Lietuvos ir Lenkijos santykiams. Po Vilniaus aneksijos Lenkija Lietuvoje imta traktuoti kaip didžiausios grėsmės valstybės teritoriniam vientisumui ir suverenitetui šaltinis. Tarpukariu Lenkijos grėsmė laikyta nuolatine.

Lietuvos valstybės ir kariuomenės vadovai negalėjo būti abejingi Lenkijos valdančiųjų sluoksnių agresyviems siekiams. Jie atidžiai sekė įvykius pasienyje ir netrukus buvo priversti imtis visų galimų priemonių (tiek diplomatinių, tiek karinių) krašto nepriklausomybei ginti.

Jau Lietuvos tarpukario istoriografijoje gana plačiai aptarta konflikto su Lenkija eiga. Pirmieji autoriai savo populiariuose darbuose, skirtuose šio konflikto istorijai atskleisti, nagrinėjo Vilniaus politinės priklausomybės klausimą¹. Beveik visi tyrimų, kurie skirti plačiau visuomenei, tikslas buvo pagrįsti istorines Lietuvos teises į Vilnių ir Vilniaus kraštą. Šio laikotarpio istoriografija nepasižymi nuomonių ir koncepcijų įvairove. Autoriai išreiškė praktiškai visos to meto šalies visuomenės pasiryžimą kovoti dėl Vilniaus atgavimo, pabrėždami jo ir Lietuvos ekonominio organizmo nedalomumą.

Politinį atspalvį turėjo ne tik Lietuvos, bet ir tarpukario Lenkijos istoriografija. Autoriai visokeriopai stengėsi įrodyti Lenkijos istorines, juridines teises į Vilnių arba net į visą Lietuvos teritoriją. Daugelyje jų darbų

¹ P. Klimas, *Mūsų kovos dėl Vilniaus 1323–1923*, Kaunas, 1923; *Vilnius ir Vilniaus kraštas*, Kaunas, 1932; *Vilniaus kraštas nuo amžių lietuviškas*, Kaunas, 1936; Z. Žemaitis, *Vilnius Lietuvai ir Lietuva Vilniui*, Kaunas, 1928; *Kovoje dėl Vilniaus*, Kaunas, 1921, ir kt.

net nemėginta ieškoti tikrųjų abiejų šalių valdančiųjų sluoksnių nesantikos priežasčių, tiesiog skiepijamas nacionalizmas, ugdoma vienos tautos neapykanta kitai.

Tam tikras požiūrio į Lietuvą pokytis lenkų istoriografijoje įvyko pokario metais. Pasikeitė Lietuvos ir Lenkijos politinė orientacija, buvo išspręsti seni konfliktai, nubrėžtos naujos valstybių sienos. Iš šio laikotarpio lenkų istorikų tyrimų išskirtini P. Losovskio darbai. Viename iš jų² autorius, nuodugniai išanalizavęs šaltinius, kritiškai juos įvertinęs, į mokslinę apyvartą įtraukęs daug naujų faktų, atskleidęs kai kuriuos Lenkijos diplomatijos užkuliusius, padeda skaitytojui susidaryti gana išsamų tarpukario Lenkijos politikos Lietuvos atžvilgiu vaizdą.

Ši problema susilaukė ir Lietuvos istorikų dėmesio. Bene daugiausia tuo metu šioje srityje nuveikė istorikė R. Žepkaitė, parengusi keletą monografijų. Iš jų pirmiausia išskirtini du darbai: „Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos–Lenkijos santykiai 1919–1939 m.“ ir „Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1940 m.“³ Tiek šiuose, tiek kituose darbuose autorė, nors ir ne visada galėdama atsiriboti nuo to meto istorikams primetamų partinių ir ideologinių reikalavimų, remdamasi itin gausia archyvine medžiaga ir kitais šaltiniais, stengėsi išsamiai atskleisti Lietuvos ir Lenkijos konflikto priežastis, eigą ir ypatybes, kartu pagrįsti nuomonę, kad to meto lietuvių nepasitikėjimą Lenkija sukėlė nelanksti, didžiavalstybinė pastarosios vadovų politika Lietuvos atžvilgiu.

Atgavus nepriklausomybę, kai archyvų fondai tapo prieinami, susidomėjimas tarpukario Lietuvos ginkluotosiomis pajėgomis, jų modernizavimo ir rengimo valstybės gynybai nuo galimo agresyvaus pietų kaimyno problema susilaukė didžiulio visuomenės ir tyrėjų dėmesio. Per pastarąjį nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį spaudoje pasirodė gana daug didesnės ir mažesnės apimties darbų, kurių autoriai analizuoja ir vertina tuo laikotarpiu vykusius pokyčius ginkluotosiose pajėgose, kurių vienas iš pagrindinių uždavinių buvo tinkamai pasirengti gynybiniam karui su agresyviu pietų kaimynu. Į šį darbą įsitraukė teisininkai, diplomatai,

² P. Łosowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1921–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1977.

³ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos–Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius, 1980; R. Žepkaitė, *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1940 m.*, Kaunas, 1986; R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940 m.*, Vilnius, 1990.

istorikai ir periodinė spauda.

Vienas iš pirmųjų tyrėjų, susidomėjusių minėta aptariamojo laikotarpio problema, istorikas A. Kasparavičius, nedidelės apimties straipsnyje trumpai apibūdinęs Lietuvos ir Lenkijos santykius 1926 m., palyginęs abiejų kaimyninių valstybių karinį pajėgumą, glaustai nusakė ir Lietuvos karinės vadovybės pastangas pertvarkyti kariuomenę ir padidinti šalies saugumą⁴.

Šis autorius drauge su T. Mieliausku 1998 m. paskelbė spaudoje straipsnį „Lietuvos–Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais“. Jau pats straipsnio pavadinimas skaitytojui kelia klausimą: ar įmanoma tokios apimties darbe išsamiai aptarti ir objektyviai įvertinti sudėtingus procesus, įvykusius per šį gana ilgą laikotarpį? Skaitytojui lieka neaišku, kodėl autoriai, užsibrėžę aptarti šių dviejų kaimyninių valstybių įtemptus santykius nurodytu laikotarpiu, apsiribojo tik 1926–1927 m. įvykių analize, o vėlesniems įvykiams apibūdinti nepanaudojo jokių archyvinių dokumentų – apsiribojo viena kita dr. L. Bistro, S. Lozoraičio ir A. Smetonos išsakyta mintimi. Straipsnyje taip pat pernelyg trumpai apžvelgti atskirų ginklų rūšių pokyčiai ir kt.⁵

Lietuvos kariuomenės modernizacija aptariamoju laikotarpiu domėjosi ir istorikas J. Vaičenonis. Gilindamasis į šią problemą, autorius, dar kartą apžvelgęs K. Škirpos planus, P. Kubiliūno pertvarkymus, gen. S. Raštikio vykdytas reformas ir sausumos pajėgose, aviacijoje, karo laivyne įvykusius pokyčius, nemažai vietos skyrė Europos valstybių karinei modernizacijai aptarti⁶.

Vienas iš vėliausiai spaudoje pasirodžiusių tyrimų minėta tematika yra V. Jokubausko straipsnis⁷. Jame autorius, apžvelgęs ankstesnių tyrėjų darbus, ypatingą dėmesį skyrė 1938–1939 m. kariuomenės karinių mobilizacijos planų analizei, remdamasis jų duomenimis nusakė tuometės

⁴ A. Kasparavičius, Koalicinės liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės pastangos reorganizuoti kariuomenę 1926 metais, *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 1994, p. 58–63.

⁵ A. Kasparavičius, T. Mieliauskas, Lietuvos–Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais, *Karo archyvas*, t. XV, Vilnius, 1998, p. 144–161.

⁶ J. Vaičenonis, Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939), *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 131–176; J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius, 2004.

⁷ V. Jokubauskas, Lietuvos kariuomenės kariniai planai ir ištekliai eventualaus karo su Lenkija atveju 1938–1939 m., *Karo archyvas*, t. XXVI, Vilnius, 2011, p. 272–320.

Lietuvos finansų ir ūkio mobilizavimo karo atveju perspektyvas, aptarė pačius to meto operacijų planus.

Iš visų čia apžvelgtų tyrimų matyti, jog jų autoriai bene daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos santykiams su kaimynine Lenkija tarpukario laikotarpio pabaigoje aptarti, taip pat kariuomenės vadovybės gynybos planų ir praktinių veikslių jiems įgyvendinti analizei. Tačiau panašūs sudėtingi procesai, vykę vos pasibaigus Nepriklausomybės kovoms ir užsitęsę iki XX a. ketvirtą dešimtmečio vidurio, iki šiol dar mažai tirti. Atsižvelgiant į tai, šio straipsnio tikslas ir yra, pasirinkus gausia archyvine medžiaga, kurios dauguma į mokslinę apyvartą įtraukiama pirmą kartą, periodinė spauda, atskirų autorių darbais ir kitais šaltiniais, aptarti Lietuvos kariuomenės gynybos planus ir priemones galimai Lenkijos agresijai 1921–1937 metais atremti.

I. LIETUVOS KARIUOMENĖS VADOVYBĖS GYNYBOS PLANAI IR VEIKSMAI KRAŠTO VALSTYBINGUMUI APGINTI 1921–1926 METAIS

1. Lietuvos kariuomenės vadovybės reakcija į Lenkijos vadovaujančiųjų sluoksnių agresyvius veiksmus

Lenkijos vyriausybės priimta atsakomybė už gen. L. Želigovskio kariinę avantiūrą prieš Lietuvą, paliaubų su ja sutarties Kaune 1920 m. lapkričio 29 d. pasirašymas ir neutraliosios zonos tarp abiejų valstybių kariuomenių nustatymas neužtikrino tolesnių normalių tarpvalstybinių santykių. Užgautos ambicijos dėl gėdingo pralaimėjimo lietuviams prie Širvintų ir Giedraičių, nenoras pripažinti tautinio lietuvių atskirumo ir Lietuvos, kaip savarakiškos, nepriklausomos valstybės, funkcionavimo, Tautų Sąjungos teikiamos Lenkijai privilegijos skatino to meto valdančiuosius sluoksnius ir toliau neatsisakyti agresyvių tikslų Lietuvos atžvilgiu.

1921 m. pradžioje Lietuvos karinę vadovybę iš kitos neutraliosios zonos pusės pasiekdavo žinios apie tolesnius agresyvius lenkų užmojus – siekį išprovokuoti susirėmimus šioje zonoje, suversti visą kaltę už tai lietuviams ir remiantis šiuo pretekstu mesti prieš Lietuvą gausias ginkluotąsias pajėgas. Tuo metu lietuvių fronte nuo Vokietijos iki Latvijos sienos lenkai sutelkė 6 divizijas: I, II ir III legionų, I ir II lietuvių-gudų,

XVIII pėstininkų ir trijų kavalerijos brigadų dalis⁸.

Lietuvos kariuomenėje 1921 m. pradžioje buvo 4 pėstininkų divizijos, 3 raitelių pulkai, artilerijos brigada, 1 pasienio ir 1 savanorių pulkas, atsargos, mokomasis ir gudų batalionai. Iš viso ginkluotosiose pajėgose tarnavo 1175 karininkai, 439 karo valdininkai, 112 karo gydytojų ir 43548 kareiviai⁹.

Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos ir Lenkijos konfliktas buvo sprendžiamas Tautų Sąjungoje. Konfliktui plečiantis, Tautų Sąjunga turėjo atlikti taikinamąją misiją. Lietuvos visuomenė laukė ir tikėjosi Tautų Sąjungos paramos. Tai plačiai komentavo spauda.

1921 m. kovo 3 d. Tautų Sąjungos Taryba Lenkijai ir Lietuvai pasiūlė tiesiogines derybas. Lenkijai buvo numatyta atsakomybė už būsimus gen. L. Želigovskio veiksmus. Jo kariuomenė turėjo būti sumažinta iki 15000 kareivių, o Lietuvos kariuomenė – pasitraukti į šalies gilumą ir prie neutraliosios zonos palikti tik 2 divizijas¹⁰.

Po tokio Tautų Sąjungos nutarimo Lietuva ir Lenkija vėl grįžo prie tiesioginių derybų. Dar joms neprasidėjus, Lietuvai buvo daromas spaudimas – daryti nuolaidas Lenkijai ir užmegzti glaudžius tarpvalstybinius santykius. Vienas iš pagrindinių reikalavimų Lietuvai buvo pritari federacijos su Lenkija idėjai. Tiesioginės Lietuvos ir Lenkijos derybos prasidėjo 1921 m. balandžio 20 d. Briuselyje¹¹. Jos buvo nevaisingos ir užsitęsė.

Tuo metu Lenkijos karinė vadovybė ėmėsi kariuomenės pergrupavimo, siuntė savo dalinius į naujas dislokacijos vietas neutraliosios zonos link. Šie lenkų veiksmai dažnai buvo aptariami mūsų kariuomenės vadovybės. Prieita prie išvados, kad lenkai neigiamai vertina Briuselyje vykstančias derybas ir gali artimiausiu metu prieš Lietuvą pradėti agresyviuos veiksmus.

Atsižvelgdamas į Lietuvai gresiantį pavojų, armijos vadas gen. S. Žukauskas 1921 m. balandžio 27 d. išleido labai slaptą direktyvą kariuomenei Nr. 2 ir įteikė ją asmeniškai visų divizijų vadams ir kitiems aukštiesiems karininkams; jis įsakė, kol bus išsiaiškinti galutiniai lenkų siekiai, visoms kariuomenės dalims pasilikti nurodytose vietose, kuriose tuo metu jos

⁸ Lietuvių armijos vado gen. S. Žukausko 1921 04 27 direktyva kariuomenei Nr. 2, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 277, l. 8.

⁹ Žinios apie Lietuvos kariuomenės sudėtį 1921 m. vasario 1 d., ten pat, b. 292, l. 13.

¹⁰ G. Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius, 2006, p. 89.

¹¹ Ten pat, p. 91–92.

buvo, ir energingai rengtis kovai, tačiau jokių būdu nepasiduoti lenkų provokaciniams iššūkimams.

Priešui pradėjus puolimą ir iš armijos vado gavus atitinkamą įsakymą, kovinės parengties divizijos nedelsdamos turėjo įvykdyti šiuos uždavinius:

– IV pėstininkų divizija (vadas – plk. K. Ladyga), kurią sudarė 10-asis, 11-asis ir 12-asis pėstininkų pulkai, 4-asis artilerijos pulkas ir 1-ojo raitelių pulko du eskadronai, palikusi ne daugiau kaip tris batalionus jai pavestai demarkacijos linijai stebėti, su visa artilerija ir kavalerijos eskadronu greitai susitelkti Mauručių–Gudelių–Prienių rajone. Divizijos vadovybė turėjo imtis visų priemonių, kad savo rankose išlaikytų tiltą ties Prienais, o kito eskadrono stiprios raitelių užtvaros – stebėti prieigas prie Vilkaviškio, Marijampolės ir Balbieriškio. Divizijos štabas buvo Alytuje.

– III pėstininkų divizija (vadas – mjr. I. Musteikis), kurią sudarė 3-iasis, 6-asis ir 9-asis pėstininkų pulkai, 3-iasis artilerijos pulkas ir 1-ojo raitelių pulko vienas eskadronas, palikusi ne daugiau kaip du batalionus prieš veiksmų sekti, su artilerijos ir kavalerijos eskadronu greitai susitelkti Kaišiadorių rajone ir ginti Kauno miesto tarp Nemuno ir Neries upių prieigas. Divizijos štabas buvo Kaišiadoryse.

– I pėstininkų divizija (vadas – gen. ltn. S. Nastopka), kurios sudėtyje buvo 1-asis, 4-asis ir 7-asis pėstininkų pulkai, 1-asis artilerijos pulkas ir 3-iojo artilerijos pulko I eskadronas, demarkacijos linijos saugoti palikusi ne daugiau kaip du batalionus, su artilerija ir raitelių eskadronu greitai susitelkti Veprių–Deltuvos–Ukmergės rajone. Divizijos štabas buvo Ukmergėje.

– 2-asis raitelių pulkas (vadas – plk. P. Jackevičius), greitai susitelkęs Kurklių–Kavarsko–Anykščių rajone, gavo užduotį žvalgyti teritoriją Molėtų–Utenos ir Kamajų kryptimi. Šiuose rajonuose jis turėjo užmegzti ryšius su I pėstininkų divizija ir pereiti jos vadovybės žinion. Kauno įgula (viršininkas – gen. ltn. B. Skomskis; keturi batalionai, dvi baterijos, pusė eskadrono) privalėjo būti pasirengusi kovoms ir laukti tolesnių nurodymų Kariuomenės rezervui (vadas – plk. M. Velykis; aštuoni batalionai, trys baterijos ir 1-ojo raitelių pulko I eskadronas) – susitelkti Kėdainių–Žeimių–Šėtos rajone¹².

Gavę šią direktyvą, divizijų ir 2-ojo raitelių pulko vadai privalėjo

¹² Lietuvių armijos vado gen. S. Žukausko 1921 04 27 direktyva kariuomenei Nr. 2, LCVVA, f. 929, ap. 3, b. 277, l. 8.

tuojau pasiūsti kvartirjerus nurodytų dalinių sutelkimo rajonų nuodugnai iširti, taip pat nedelsdami parengti karo veiksmų planus, gerai tarpusavyje sutarti, atidžiai stebėti tarp divizijų tarpus.

Paliktoms demarkacijos linijos stebėti dalims nurodyta į atkaklias kovas su puolančiu priešu neįsitraukti, o tik kiek galint sulaukyti jo pajėgas, trukdyti vykdyti žvalgybą ir plačiu frontu trauktis prie savo divizijų sutelkimo linijos. Smulkesnius nurodymus šiuo klausimu privalėjo duoti divizijų ir 2-ojo raitelių pulko vadai. Išsiaiškinus priešų svarbiausio puolimo kryptį, tuoj pereiti į kontrpuolimą, dar labiau sutelkti divizijas nurodytuose rajonuose. Komendantūrų dalys, priešui artinantis, turėjo trauktis drauge su artimiausiomis rikiuotės dalimis ir vykdyti jų vadų nurodymus.

Siekiant išvengti galimų didelių nuostolių, armijos vadas įsakė atlikti įvairių karinių sandėlių ir įstaigų atsargų evakuaciją iš Kauno į Šiaulius ir Mažeikius, palikus vietoje tik tai, ko būtinai reikia kariuomenės kovoms. Priešui veržiantis į teritorijos gilumą, nurodyta susprogdinti visus geležinkelių ir kitus didelius tiltus, kad jie nepatektų priešui, traukiantis už linijos Kaunas–Jonava–Ukmergė.

Vyriausiasis armijos gydytojas turėjo pristatyti armijos vadui savo sumanymus evakuacijos ir naują sanitarijos įstaigų išdėstymo planą tuo atveju, jei tektų atsitraukti už Nemuno ir Neries upių linijos¹³.

Ši direktyva buvo labai slaptas valstybinės svarbos dokumentas, su jo turiniu buvo supažindinti tik aukštieji karo vadai. Ją pasirašė armijos vadas gen. S. Žukauskas ir l. e. Generalinio štabo viršininko pareigas gen. ltn. M. Katchė. Panašaus turinio įsakymus pavaldžioms karinėms dalims paskelbė ir visų divizijų vadai.

Nepaisant minėtų Lenkijos kariuomenės provokacinių veiksmų, spaudžiant didžiosioms Vakarų valstybėms, derybos turėjo būti tęsiamos. Anglijos, Prancūzijos ir Italijos pasiuntiniai Varšuvoje kartu su Lenkijos užsienio reikalų ministru E. Sapieha apsvarstė Lietuvos ir Lenkijos derybose taikytinus susitarimo principus. Jų sudarytas susitarimo projektas buvo pavadintas „Trijų pasiuntinių projektu“. Jo pagrindinis principas buvo siekti Lietuvos ir Lenkijos federacijos pastarajai palankiausiomis sąlygomis¹⁴.

Lietuvos delegacija buvo pasirengusi padaryti Lenkijai didelių nuolaidų, tačiau nesutiko sudaryti federacijos, juo labiau – unijos. Ji gegužės

¹³ Ten pat.

¹⁴ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje...*, p. 149.

14 d. pateikė Lenkijos delegacijai ir derybų pirmininkui P. Himansui memorandumą „Lietuvos teisės į Vilnių ir jo kraštą“. Jame išdėstytas Lietuvos požiūris į Vilniaus krašto priklausomybės problemą. Lietuvos teisės į Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo pagrįstos istoriniais, teisiniais, etnografiniais ir ūkiniais motyvais¹⁵. Tačiau derybų organizatoriams lietuvių pasiūlymai pasirodė nepakankami.

1921 m. gegužės 20 d. P. Himansas savo vardu pateikė Lietuvos ir Lenkijos susitarimo projektą. Tačiau šis projektas buvo nepriimtinas ne tik Lietuvai, bet ir Lenkijai. Pagal jį Lietuva turėjo tapti federacija ir būti pajungta, o Lenkija – nesitikėti sustiprinti ryšių su Lietuva ir padidinti jai įtaką¹⁶. Birželio 3 d. Briuselyje derybos laikinai nutrūko.

Tomis dienomis Lietuvos kariuomenės vadovybę pasiekė žinios, jog į Vilnių iš Lenkijos atsiųsta keletas vagonų civilinių drabužių. Dalis jų sunkiaisiais automobiliais buvo išgabenta Maišiagalos kryptimi. Vilniuje ant kareivių aprangos iki tol buvę „ereliai“ buvo pakeisti vadinamosios „Vidurinės Lietuvos“ specialiais ženklais. Atvežti civiliniai drabužiai buvo skirti lenkų kareiviams ir žandarams, vykdytiniams išpuolius neutraliojoje zonoje, Širvintų, Giedraičių ir kitose apylinkėse, perrengti.

Remdamasi informacija apie lenkų rengiamą agresyviems veiksmams prieš Lietuvą, šalies karinė vadovybė 1921 m. gegužės 26 d. paskelbė naują visiškai slaptą direktyvą kariuomenei Nr. 4, kurioje pakartotinai nurodė visų keturių pėstininkų ir I raitelių divizijos vadams patikrinti, kaip pasirengta galimoms kovoms, „griežtai laikyti“ neutraliosios zonos liniją ir neįsitraukti į aktyvius veiksmus, kuriuos lenkai galėtų vertinti kaip lietuvių kariuomenės iššūkį. Buvo įsakyta perimti savo žinion visas jų rajonuose esančias šaulių organizacijas ir užkirsti kelią visokiems savavališkiems jų išsišokimams, neleidžiant 10 km atstumu nuo neutraliosios linijos vykti jokiems ginkluotų šaulių ir partizanų veiksmams. Už šio įsakymo nevykdymą ir provokacinius veiksmus šauliams buvo grasinama karo lauko teismu. Karo lauko teismui įsakyta teisti visus civilius, kurie veikia prieš naudai, sugautus ginkluotus, taip pat lenkų kareivius, persirengusius civiliniais rūbais¹⁷.

¹⁵ G. Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, p. 93.

¹⁶ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje...*, p. 150–151.

¹⁷ Armijos vado gen. S. Žukausko ir Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1921 05 26 visai slapta kariuomenei direktyva Nr. 4, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 277, l. 53.

Padėtis pietinio kaimyno pasienyje ėmė smarkiai komplikuo­ti­si: kūrėsi daug karinių lenkų organizacijų, aktyvėjo jų partizanų veikla, buvo dažni Lietuvos sargybų ir gyventojų užpuldinėjimai. Partizanų organizavimo darbas buvo patikėtas iš kariuomenės paleistiems lenkų karininkams ir kareiviams. Buvo rengiami ginklų sandėliai, miškuose vyko slapti partizanų mokymai.

Šiuo sudėtingu laikotarpiu pasikeitė Lietuvos kariuomenės vadovybė. Atsistatydinus armijos vadui gen. S. Žukauskui, 1921 m. gegužės 29 d. laikinai šias pareigas perėmė Oro laivyno vadas gen. ltn. J. Kraucevičius¹⁸. Šie pokyčiai sutapo su Tautų Sąjungos nutarimu birželio 28 d. atnaujinti derybas Ženevoje. Vėl prasidėjo didžiųjų šalių spaudimas tiek Lietuvai, tiek Lenkijai. Buvo pateiktas antrasis P. Himanso pasiūlytas variantas. Jis netiko nei Lenkijai, nei Lietuvai. Taip baigėsi dar vienas Tautų Sąjungos mėginimas užgesinti Lietuvos ir Lenkijos nesantaiką.

Tuo metu Lenkijos karinė vadovybė Vilniaus krašte sutelkė dideles karines pajėgas. Gautomis žiniomis, nustatyta, jog lietuvių fronte veikė II lenkų armija, kurios štabas buvo Lydoje. Pasirėmę sukaupia medžiaga ir ją apibendrinę, gen. ltn. J. Kraucevičius ir Generalinio štabo viršininkas gen. ltn. M. Katchė 1921 m. gruodžio 8 d. kariuomenei paskelbė visiškai slaptą direktyvą Nr. 9. Minėtos lenkų armijos sudėtyje buvo penkios pėstininkų divizijos su joms priklausančia pėstija, artilerija ir kavalerija, kurios buvo itin daug ir kuri bazavosi Suvalkų, Gardino, Vilniaus miestuose ir aplinkiniuose rajonuose. Iš viso lietuvių fronte tuo metu buvo sutelkti 53 pėstininkų batalionai, 40 kavalerijos eskadronų, 183 patrankos¹⁹.

Lietuvos kariuomenės vadovybei buvo sunku nuspėti tikruosius priešo sumanymus, bet neliko abejonių, kad iš jo nieko gero negalima laukti. Tikėtasi, kad aktyvūs priešo veiksmai prasidės jau žiemą, dar didesnė tikimybė – 1922 m. pavasarį. Reikėjo atsižvelgti į tai, kad tuo metu tektų kovoti ne vien su gen. L. Želigovskio pajėgomis, bet ir su visa kitų užduočių neturinčia lenkų kariuomene. Tikėtasi, kad karo veiksmai galėtų prasidėti Suvalkijoje, kur lenkai iš pradžių užimtų geležinkelio liniją

¹⁸ Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus 1921 05 29 įsakymas kariuomenei Nr. 125 § 1 ir tų pat metų gegužės 30 d. įsakymas kariuomenei Nr. 127 § 1, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 37, l. 167–168.

¹⁹ L. e. kariuomenės vado pareigas gen. ltn. J. Kraucevičiaus ir Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1921 12 08 visiškai slapta direktyva kariuomenei Nr. 9, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 26, l. 3.

Alytus–Šeštokai, o po to nutrauktų Lietuvos kariuomenės susisiekimą geležinkeliu Kaunas–Virbalis.

Numatęs tokias galimybes, l. e. kariuomenės vado pareigas gen. ltn. J. Kraucevičius įsakė Lietuvos kariuomenei visapusiškai ir energingai rengtis kovai, kartu būti ramiems ir jokia būdu nepasiduoti galimoms lenkų provokacijoms. Minėtoje direktyvoje buvo pabrėžiama, jog, įvykus lenkų puolimui, „mes neturime nieko gailėti beginant mūsų garbę ir nepriklausomybę, bet tuo pačiu privalome veikti taip, kad neduoti priešininkui galimybės daug gausesnėms jėgoms įgyti pigių pergalių“²⁰.

Prasidėjus priešo puolimui, gavusios kariuomenės vado įsakymą kariuomenės dalys turėjo neatidėliodamos vykdyti šiuos uždavinius:

– IV pėstininkų divizija (vadas – plk. ltn. K. Žukas), kurią sudarė šeši batalionai, keturios artilerijos baterijos, 2-ojo kavalerijos pulko vienas eskadronas ir pionierių būrys, palikusi du batalionus stebėti demarkacijos linijos nuo Vokietijos sienos ties Vištyčio ežeru iki Jakėnų kaimo išskirtinai, turėjo susitelkti Gotlibiškių rajone, kavalerijai žvalgant Pilviškių, Marijampolės ir Balbieriškio kryptimi. Kilus pavojui, divizijos dalių uždutis – atkakliai ginti Kauno prieigas, užėmus senąsias rusų ir vokiečių pozicijas Mironiškis–Janučiai, Rožučiai–Pakalniškis.

– III pėstininkų divizija (vadas – plk. ltn. I. Musteikis), kurią sudarė devyni batalionai, gudų batalionas, keturios artilerijos baterijos, 2-ojo kavalerijos pulko vienas eskadronas, pionierių būrys, vienas šarvuotas automobilis ir minosvaidžių kuopa, palikusi du batalionus demarkacijos linijos ties Jakėnais iki Valiukiškių kaimo imtinai stebėti, turėjo susitelkti Kaišiadorių rajone. Divizijos dalims nurodyta ginti teritoriją tarp Nemuno ir Neries upių Bartkūnų–Miežionių–Gegužinės linijoje. Gynybos tikslas – vilkinamaisiais veiksmais sulaukyti priešininką kuo ilgiau, kad divizija nerizikuotų būti sumušta. Atsitraukus nuo šios linijos, vienam pulkui ir artilerijos baterijai dengti Jonavą, užėmus Spanėnų–Bajoriškių–Meištonių pozicijas kairiajame Neries upės krante. Visoms kitoms divizijos pajėgoms įsakyta ginti Kauną senojoje rusų ir vokiečių Vieškūnų–Amalių–Biruliškių–Narepų pozicijoje, gudų batalionui – kuo greičiau vykti į vietą, užimti, saugoti ir ginti dešinią Neries krantą tarp Narepų ir Spanėnų. Jei yra galimybė, batalionas turi būti palaikomas artilerijos ugnimi.

²⁰ Ten pat, l. 4–6.

– I pėstininkų divizija (vadas – plk. K. Kleščinskas), kurią sudarė devyni batalionai, trys artilerijos baterijos, 2-ojo kavalerijos pulko vienas batalionas, du šarvuoti automobiliai ir vienas pionierių būrys, palikusi tris batalionus demarkacijos linijos nuo Valiukiškių kaimo iki sienos su Latvija ties Kurzumo dvaru imtinai stebėti, su artilerija turėjo sudaryti grupę Veprių–Deltuvos–Ukmergės rajone ir išnaudoti galimybes pereiti į kontrpuolimą. Šiam tikslui pasiekti reikėjo būtinai išlaikyti savo rankose perkėlas per Šventosios upę ties Ukmerge.

– Kariuomenės atsarga: II pėstininkų divizija (vadas – plk. lt. M. Velykis), kurią sudarė devyni batalionai, trys artilerijos baterijos ir vienas pionierių būrys, palikusi Panevėžyje vieną batalioną su šauliais gynybai organizuoti, prieš kavalerijai arba partizanams prasi-veržus kairiajame sparne, privalėjo kuo greičiau susitelkti Kėdainių–Žei-mių rajone ir pasirengti manevriniam veiksmams.

– I kavalerijos divizija (vadas – gen. lt. B. Skomskis), kurią su-darė 1-ojo kavalerijos pulko keturi eskadronai ir 3-iojo kavalerijos pulko trys eskadronai, palikusi Kauno įguloje mokomąjį ir vieną 2-ojo kavaleri-jos pulko eskadroną, turėjo kuo skubiau perduoti 2-ojo kavalerijos pulko po vieną eskadroną IV, III ir I pėstininkų divizijoms.

– Kauno įgula, į kurios sudėtį įėjo Karo mokykla, Mokomasis ba-talionas, Atsargos batalionas, Kauno komendantūros kuopos, šarvuotųjų traukinių pulkas, du šarvuoti automobiliai, vienas mokomasis eskadro-nas, 2-ojo kavalerijos pulko vienas eskadronas ir 1 2/3 pionierių kuopos, turėjo būti pasirengusi vietose ir laukti nurodymų.

Tarp divizijų buvo nustatytos skiriamosios linijos:

1. tarp IV ir III pėstininkų divizijų – Lyda–Rodūnė–Jakėnai–Punia (šie punktai buvo priskirti III pėst. divizijai, toliau Nemuno upe iki Vilki-jos – IV pėst. divizijai);

2. tarp III ir I pėstininkų divizijų – Vilnius–Neries upė–geležinkelis Jonava–Kėdainiai buvo priskirti III pėst. divizijai;

3. tarp I pėstininkų ir I kavalerijos divizijų – Pabradė–Giedraičiai–Žel-va–Žemaitkiemis–Taujėnai, toliau – vieškeliu Raguva–Panevėžys, dar to-liau – geležinkeliu Panevėžys–Šeduva. Visi minėti punktai ir geležinkelis buvo priskirti I pėst. divizijai. Ši skiriamoji linija turėjo įsigalioji I pėst. divizijai pradėjus vykdyti minėtos direktyvos III skyriaus nurodymus. Geležinkeliais įvairiems kroviniams vežti galėjo naudotis visos divizijos.

Gavę šią direktyvą, pėstininkų ir kavalerijos divizijų vadai privalėjo tuojau pasiūsti į vietas savo karininkus rekognoskuotės atlikti. Be to, kiekviena divizija turėjo tiksliai išžvalgyti bent po du kelius užnugaryje – nuo susitelkimo rajono tarp skiriamųjų linijų iki Nevėžio upės. Visais atvejais, kai į susitelkimo vietą buvo galima nuvykti tiek geležinkeliais, tiek atžygiuoti, nurodyta parengti atskirus sumanymus, taip pat neatidėliojant teikti žinias susisiekimui viršininkui, kiek reikės ešelonų.

Divizijų vadai turėjo nedelsdami apgalvoti ir parengti smulkius savo veiksmų planus, atsižvelgdami į kariuomenės vado sumanymus ir nurodymus:

a) vykstančios į nurodytus susitelkimo rajonus divizijos turėjo tarp savęs palaikyti ryšį ir atidžiai stebėti tarpus tarp padalinių. Visoms dalims įsakyta telktis tokiu būdu, kad nebūtų per anksti įtrauktos į kautynes ir išsaugotų veiksmų laisvę. Šį reikalavimą įvykdyti buvo itin svarbu;

b) paliktoms demarkacijos linijos stebėti kariuomenės dalims buvo nurodyta neįsitraukti į atkaklią kovą su puolančiu priešu, o kiek galint stabdant jo pajėgas ir žlugdant sumanymus, žvalgant, plačiu frontu trauktis prie savo divizijų sutelkimo linijos. Smulkius nurodymus šiuo klausimu privalėjo parengti divizijų vadai.

I pėstininkų divizijos dalims, kurios atsitraukdamos nuo demarkacijos linijos kairiojo sparno negalėjo prisijungti prie savo divizijos, nurodyta jungtis prie artimiausių kavalerijos dalių ir padėti joms vykdyti užduotis. Dėl to turėjo tarpusavyje susitarti I pėstininkų ir I kavalerijos divizijų vadai.

Išsiaiškinus priešininko svarbiausio puolimo kryptį, kariuomenės vado nuomone, IV ir III pėstininkų divizijos privalės pereiti į kontrpuolimą, todėl iki tol dar labiau reikia sutelkti divizijas nurodytuose rajonuose. Komendantūrų dalys, priešininkui artinantis, turėjo trauktis su artimiausiais pulkais ir veikti pagal tų pulkų vadų nurodymus.

Atitinkami uždaviniai buvo iškelti ir karo aviacijai. Jos viršininkui įsakyta parengti veiksmų karui prasidėjus sumanymus. Visų pirma ji žvalgydama turėjo surinkti kuo daugiau žinių apie priešininko sumanymus, aktyviai prisidėti darant jam kuo daugiau nuostolių užnugaryje, nutraukti susisiekimą geležinkeliais tarp Vilniaus ir Gardino iš vienos pusės, Molodečno ir Lydos – iš kitos.

Atsakingos užduotys buvo skirtos karo technikos viršininkui. Jis turėjo

užtikrinti ir išstbulinti Generalinio štabo ryšius su divizijomis jų susitelkimo vietose, kad, karo veiksams prasidėjus, šis štabas galėtų prirėikus iš Kauno persikelti į Kėdainius. Jo pareiga buvo keltus per Nemuną ties Jurbarku, Skirsnemune, Seredžiumi, Rumšiškėmis ir Darsūniškiu pavarari apsaugoti nuo potvynių ir ledlaužių. Be to, pastatyti du keltus tarp Kauno ir Pakalniškių, per Nerį – tris keltus tarp Kauno ir Narepų ir du keltus ties Dranseikiais. Kariuomenė turėjo būti gerai supažindinta su keltų vietomis. Turėjo būti gerai apskaičiuotas susisiekimo priemonių skaičius ir jos parengtos evakuoti iš Kauno.

Pareikalauta kuo greičiausiai pasirengti sugadinti visus pagrindinius geležinkelių ir kitus svarbesnius tiltus į pietus nuo Nemuno–Neries–Šventosios linijos. Taip pat nurodyta imtis visų priemonių, kad geležinkelio ruožu Šeštokai–Varėna negalėtų pravažiuoti nei iš vienos, nei iš kitos pusės joks šarvuotas ar kitoks priešininko traukinys. Įvykus antpuoliui, minėtas ruožas turėjo būti visiškai sugadintas, taip pat sunaikinti visi ten buvę garvežiai ir vagonai.

Tiltus ir kitas susisiekimo priemones (įskaitant oro linijas), buvusias ne toliau kaip 30 km nuo demarkacijos linijos, sunaikinti buvo patikėta divizijų vadams, tolimesnius tiltus ir susisiekimo priemones jie galėjo naikinti tik gavę Generalinio štabo sutikimą.

Nelaukiant priešo puolimo reikėjo:

1. Energingai tęsti evakuaciją iš Kauno į Viekšnių–Šiaulių–Tauragės ruožą įvairių karo sandėlių ir atsargų, paliekant Kaune tik tai, kas būtiniausia einamajam aprūpinimui kariuomenės kovos priemonėmis ir maisto produktais užtikrinti. Vykdam šį nurodymą reikėjo dėti visas pastangas, kad dauguma evakuojamo turto patektų į Lyduvėnų–Tauragės ruožo rajoną, tačiau Batakių stotį ir Skaudvilės miestelį palikti laisvus.

2. Tiekimo organams, susitarus su divizijų vadais, parengti iš anksto evakuacijai į užnugarį pafrontės sandėlius ir įstaigas.

3. Tiems patiems tiekimo organams, susitarus su divizijų vadais, užtikrinti tvarkingą tiekimą tuo atveju, jei kariuomenė susitelktų nurodytuose susitelkimo rajonuose.

4. Karo sanitarijos viršininkui nedelsiant įkurdinti ne mažiau kaip dvi liginines į vakarus nuo Nevėžio upės ir nurodyti kiekvienai divizijai, į kurią ligininę ir koku būdu evakuoti savo sužeistuosius ir liginčius kautynėms prasidėjus.

Kad nebūtų pasiduota lenkų provokacijoms bandant lietuvius įtraukti į karą, kariuomenės vadas įsakė:

1. Jokiu būdu neperžengti demarkacijos linijos.

2. Griežtai sekti ir 10 km atstumu nuo demarkacijos linijos neleisti mūsų šauliams ir partizanams vykdyti jokių ginkluotų veiksmų, kol nėra atviro karo.

3. Visus civilius, veikiančius priešininko naudai ir sugautus ginkluotus, teisti karo lauko teisme. Taip elgtis ir su visais lenkų kareiviais, jei jie būtų sugauti persirengę civiliniais drabužiais.

4. Įsiveržusias į mūsų teritoriją lenkų, persirengusių civiliniais drabužiais, bandas, nors ir palaikomas Lenkijos kariuomenės, naikinti vėjant, neleidžiant peržengti demarkacijos linijos be tam tikro kariuomenės vado įsakymo.

Kiekvienas operatyviniu požiūriu tiesiogiai pavaldus kariuomenės vadoi dalies vadas ar įstaigos viršininkas ne vėliau kaip per 8 dienas turėjo pristatyti savo detalius sumanymus ir parengtų įsakymų nuorašus, o ne vėliau kaip per 14 dienų atliktų rekognoskuočių – žvalgybos – rezultatus.

Ši direktyva buvo didžiausia valstybės paslaptis. Ji pakeitė visas anksčiau paskelbtas direktyvas. Su šio dokumento turiniu buvo supažindinti tiksliai divizijų vadai. Kiti vadai ir viršininkai su ja galėjo susipažinti tik tiek, kiek tai buvo būtina jų užduotims ir suderintiems su kaimynais ir atitinkamomis įstaigomis veiksams atlikti. Gavus direktyvą, reikėjo iš karto telegrafuoti asmeniškai kariuomenės vadui, o po to jos perdavėjui gražinti, taip pat asmeniškai Generalinio štabo viršininkui, visas anksčiau skelbtas direktyvas (1–8 imtinai)²¹.

Kaip matyti, ši direktyva buvo visa apimanti, gerai apgalvota, kruopščiai parengta. Joje aiškiai buvo nurodytos visų kariuomenės dalių ir karinių įstaigų veiklos kryptys lemtingu galimos lenkų agresijos prieš Lietuvą atveju.

Nors minėtu laikotarpiu lenkų puolimas ir neįvyko, padėtis Lietuvos pašonėje visą laiką buvo įtempta. Iš karinės žvalgybos agentų, perbėgėlių ir neutraliosios zonos gyventojų pranešimų buvo žinoma, jog lenkų karinė vadovybė į Vilniaus kraštą siunčia vis naujus karinius dalinius, juos pergrupuoja netoli neutraliosios zonos, inspektuoja, organizuoja įvairias provokacijas ir pan., t. y. toliau rengiasi agresyviems veiksams.

²¹ Ten pat, l. 4–6.

2. Vyriausybės priemonės ginkluotųjų pajėgų skaičiui mažinti

1922 m. sausio pradžioje Lietuvos kariuomenėje buvo 1 223 karininkai, 462 karo valdininkai, 104 karo gydytojai, 20 kunigų ir 48 049 kareiviai²². Tais metais Krašto apsaugos ministerijai buvo skirta 1 839 723 960 auksinų, kas sudarė 42,60 proc. visų tiems metams skirtų lėšų²³.

Atsižvelgiant į tai, kad taikos sąlygomis tokių didelį karių skaičių išlaikyti valstybės išdui buvo sunkiai pakeliama našta, šalies vyriausybė, nors ir gerai suprasdama agresyviai nusiteikusios kaimyninės Lenkijos pavojų, buvo priversta mažinti savo ginkluotąsias pajėgas. Dar 1921 m. gruodžio mėnesį įvykusiame viename iš Karo Tarybos posėdžių krašto apsaugos ministras prof. J. Šimkus buvo supažindintas su vyriausybės nutarimu sumažinti krašto ginkluotąsias pajėgas iki 35 000 žmonių ir tai atlikti ne vėliau kaip iki 1922 m. sausio mėnesio pradžios²⁴. Šis nutarimas buvo priimtas gana skubotai, visiškai neatsiklausus aukštesniosios karo vadovybės nuomonės. Jį apsvarsčiusi, pastaroji priėjo prie išvados, jog taip elgdamasi vyriausybė supranta numatomos priemonės galimus neigiamus padarinius ir nereikalaus karo vadovybės atsakomybės.

Laikiniai einantis kariuomenės vado pareigas gen. ltn. J. Kraucevičius ir Generalinio štabo viršininkas gen. ltn. M. Katchė, įvertinę susidariusios padėties rimtumą ir jausdami savo pareigą, 1921 m. gruodžio 13 d. raštu kreipėsi į krašto apsaugos ministrą (rašto nuorašą nusiuntė ir Ministrui Pirmininkui), kuriame išdėstė savo samprotavimus dėl minėto nutarimo padarinių galimos lenkų agresijos atveju. Jų teigimu, 1922 m. sausio mėnesį atleidus iš kariuomenės per 20 000 žmonių, ji netektų daug patyrusių puskarininkių, specialistų ir bendrai geriausiai išmokytų ir parengtų kovoms karių, todėl taptų nelabai tinkama kautynėms. Jų nuomone, ši priemonė būtų leistina tik tuo atveju, jei reforma vyktų ne numatytus 1–2, o mažiausiai 4–5 mėnesius, t. y. laikotarpį, per kurį būtų galimybė parengti, kad ir silpnus, puskarininkius, o pašauktus naujokus spėti šiek

²² Kariuomenės sudėties žinios, 1922 01 01, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 328, l. 74.

²³ V. Lesčius, Lietuvos kariuomenės aprūpinimas (1921–1940), *Karo archyvas*, t. XXVI, Vilnius, 2011, p. 162.

²⁴ L. e. kariuomenės vado pareigas gen. ltn. J. Kraucevičiaus ir Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1921 12 13 slaptas asmeninis raštas Nr. 1927 krašto apsaugos ministrui (nuorašas – Ministrui Pirmininkui), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 291, l. 165–166.

tiesiogiai apmokoti to meto karo sąlygomis.

Kariuomenės vadovybės teigimu, viltis, karo veiksmams prasidėjus, suspėti pašaukti į kariuomenę atsarginius arba paleistus neribotų atostogų būtų neturėjusi realaus pagrindo. Ir taip nedidelė mūsų kariuomenė, dar susilpninta iš jos paleidus geriausias pajėgas, iškart būtų buvusi priversta atiduoti gausesnėms priešininko pajėgoms žymią Lietuvos teritorijos dalį ir iš jos jokių papildymų nebegalėtų gauti. Kariuomenės papildymas žmonėmis iš likusių apskričių, jų rūšiavimas pagal kategorijas ir galop pristatymas į kariuomenės dalis būtų labai sunki operacija, nes jai sėkmingai atlikti, turint toli gražu dar netobulą mobilizacijos vykdymo aparatą, būtų atsiradę daug kliūčių ir reikėję ne mažiau kaip 8–10 dienų. Kartu labai abejotina, ar tiek laiko pajėgos turėtų, kadangi karo veiksmams greičiausiai prasidėtų mums netikėtai ir visa prieš akivaizdoje esanti kariuomenė iškart ištisai būtų įtraukta į kautynes. Tokiomis aplinkybėmis, spaudžiant priešininkui, normali mobilizacija ir perėjimas iš taikos į karo padėtį vargu ar būtų užtikrintas²⁵.

Pažymėtina, kad tuometė kariuomenės vadovybė gerai suprato, kokia nepaprastai sunki finansinė našta siekiant išlaikyti savo pajėgas gula ant Lietuvos gyventojų pečių. Tačiau tuo metu krašte buvo sprendžiamas klausimas: būti ar nebūti? Kartu visi laikėsi nuomonės, jog, vienaip ar kitaip, reikia rasti lėšų kariuomenei, kuri garantuotų jos būties, išlaikyti. Kariuomenės vadovybės teigimu, laikyti demobilizuotą kariuomenę, esant neaiškiai politinei padėčiai, gali tik tos valstybės, kurių didelė teritorija. Tačiau ir jos, rengdamosi karui, turėtų sustiprinti savo ginkluotąsias pajėgas.

Atsižvelgdama į visas čia išvardytas aplinkybes, kariuomenės vadovybė priėjo prie išvados, jog šalies padėtis neleidžia imtis priemonių, kurios prilygtų nusiginklavimui matant priešiška nusistačiusio kaimyno, jau ne kartą apgavusio, elgesį. Esant itin sunkiai finansinei padėčiai ir negalint išlaikyti iki tol buvusio karių skaičiaus, ji pasiūlė vyriausybei kariuomenę mažinti pamažu, labai atsargiai, neardant negausių pajėgų, kurios liks po demobilizacijos²⁶.

Tačiau į šiuos kariuomenės vadovybės pateiktus argumentus vyriausybė atsižvelgė tik iš dalies. 1922 m. sausio mėnesį jos sprendimu iš kariuomenės atostogų neribotam laikui buvo paleista 11 617 vyrų, gimusių

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

1896–1900 metais²⁷.

Krašte esant sudėtingai padėčiai, 1922 m. pradžioje atsistatydinus vyriausybės vadovui K. Griniui, o kartu ir krašto apsaugos ministrui prof. J. Šimkui, naujuoju Krašto apsaugos ministerijos vadovu vasario 2 d. buvo paskirtas vyr. inžinierius B. Sližys²⁸. Iš kariuomenės vado pareigų pasitraukė ir jas laikinai ėjęs gen. ltn. J. Kraucevičius. Nuo tų metų vasario 11 d. kariuomenės vado pareigas pradėjo eiti plk. J. Stanaitis²⁹.

Vyriausybės krizė ir pagrindinių vadų kaita buvo plačiai aptariama to meto visuomenės, įvairių politinių partijų (ypač kairiųjų) spaudoje, kariuomenėje, ypač karininkų. Kairiosios partijos aštriai kėlė klausimą dėl karo padėties panaikinimo, karo komendantų galių mažinimo ir kt.³⁰ Buvo siūlymų atšaukti karo padėtį vienose apskrityse ir palikti galioti ją kitose.

Reaguodamas į tai, Generalinio štabo viršininkas gen. ltn. M. Katchė slaptame raporte krašto apsaugos ministrui mjr. inž. B. Sližiui tvirtino, jog ir esant karo padėčiai dėl nepakankamai energingo ir ne visur nuoseklaus jos reikalavimų taikymo antivalstybiniai elementai veikia gana laisvai. Jis teigė, jog jei kai kuriose apskrityse karo padėtis bus atšaukta, daug elementų, kuriems nepatinka Lietuvos nepriklausomybė arba tikrai demokratiška Lietuva, iš karto savo veiklos centrą perkels į tas apskritis, kuriose yra palankios sąlygos šių organizacijų veiklai plėtoti, taip pat ir į kaimynines apskritis, kur galioja karo padėtis. Gen. ltn. M. Katchė teigė, jei vis dėlto būtų nutarta karo padėtį atšaukti, kad ji būtinai turėtų būti laikinai palikta: 1) kariuomenėje, 2) geležinkeliuose ir 3) pafrontės zonoje³¹.

Gen. ltn. M. Katchės nuomone, karo padėtis kariuomenėje ir karo įstaigose turi būti palikta galioti visur, kur tik jos yra įkurtos. Dar daugiau – ji turi būti visose kariuomenės žinioje esančiose vietovėse, kur kariai įsipainioja į įvairius nusikaltimus. Antivalstybiniai elementai puikiai suprato, jog, kol kariuomenė bus ištikima valdžiai, visos jų pastangos

²⁷ KAM Mobilizacijos skyriaus viršininko mjr. A. Zubrio 1922 02 02 visiškai slaptos žinios apie išleistus neribotam laikui atostogų vyrus, gimusius 1896–1900 m., LCVA, f. 929, ap. 1, b. 82, l. 3.

²⁸ 1922 02 04 įsakymas kariuomenei Nr. 35 § 1, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 41, l. 68.

²⁹ Krašto apsaugos ministro 1922 02 11 įsakymas kariuomenei Nr. 46a, ten pat, l. 80.

³⁰ Plačiau šiuo klausimu žr.: **M. Kuodys**, Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927), *Karo archyvas*, t. XXII, Vilnius, 2007, p. 219–290.

³¹ Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1922 03 26 slaptas raportas Nr. 316 krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 354, l. 17.

neusis perniek, todėl visokiais būdais pirmiausia stengėsi susilpninti kariuomenės drausmę ir kovos dvasią. Lietuvos kariuomenė tuo metu buvo dar labai jauna. Joje buvo daug didelių trūkumų: silpni ir nepatyrę kadrai, tradicijų stoka, prastas aprūpinimas. Stokota drabužių, avalynės, uniformų, ginklų, kareivinių, maisto. Varginga buvo ir karininkų materialinė padėtis. Dėl to suaktyvėjo kraštutinių politinių organizacijų agitacija.

Gen. ltn. M. Katchė teigė, jog kariuomenės organizacija, jos gyvavimas ir veikla labai susiję su sklandžiu geležinkelių aparato darbu. Jį labai neigiamai paveikė ir vadinamoji geležinkelių demilitarizacija. Todėl karo padėtis geležinkeliuose, jo nuomone, turėjo likti.

Karo padėtį siūlyta palikti galioti ir pafrontės zonoje, kur pirmiausia galėjo prasidėti priešininko puolimas. Esant užpuolimo pavojui, neišvengiamai reikalingas frontas ir pafrontės ruožas, ir čia karinė vadovybė turėjo naudotis visomis savo teisėmis. Todėl buvo teigiama, kad tuo metu nustatytas 30 km šios zonos plotas nepakankamas ir jį reikia padidinti mažiausiai iki 50 km³².

Tuo metu naujuoju vyriausybės vadovu tapęs E. Galvanauskas toliau vykdė kariuomenės mažinimo politiką, siekdamas ją sumažinti iki taikos metu reikalingo karių skaičiaus. 1922 m. gegužės 6 d. iš ministro pirmininko pavaduotojo, teisingumo ministro, krašto apsaugos, užsienio reikalų ir finansų, prekybos ir pramonės ministrų buvo sudarytas ministrų kabinetas kariuomenės mažinimo klausimams svarstyti³³.

Dar šiek tiek anksčiau, sužinojęs apie vyriausybės nusistatymą toliau mažinti kariuomenę, Generalinio štabo viršininkas gen. ltn. M. Katchė 1922 m. balandžio 24 d. visiškai slaptame operatyviniame raporte vadovybei išdėstė savo požiūrį ir pateikė jai argumentuotus pasiūlymus minėtu klausimu. Pagal to meto etatus kariuomenėje iš viso turėjo būti 2 045 karininkai, 735 karo valdininkai, 58 840 kareivių, 12 745 arkliai. Jo nuomone, nepriklausomybei apginti mažiausiai tiek reikėtų karių, esant tokiai politinei padėčiai, kai, viena vertus, nėra nė vieno sąjungininko arba bent patikimo draugo ir, kita vertus, turint stiprius kaimynus: labai abejotiną „draugą“ Rytuose, nesutaikomą priešininką Pietuose ir ilgą visai atvirą sausumos sieną Vakaruose. Tokiu atveju, kilus karui, reikia būti

³² Ten pat.

³³ Ministrų kabineto reikalų vedėjo 1922 05 06 visiškai slaptas raštas Nr. 80 krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 337, l. 10.

pasiruošus kiek įmanoma įtempti visas jėgas, norint iš tikrųjų apginti savo nepriklausomą valstybę.

Gen. ltn. M. Katchės nuomone, šalyje iš tikrųjų nieko nebuvo padaryta nepriklausomybei apginti: iki tol vykdytų demobilizacijų metu kariuomenė gerokai sumažėjo ir nebeatitiko to meto etatų reikalavimų. Tokio neleistino reiškinių priežastys buvo labai įvairios ir paaiškinamos ne vien lėšų stoka. Tam turėjo įtakos ir plačių visuomenės sluoksnių neatsakingas požiūris į valstybingumo išsaugojimą. Jis teigė, kad tokia padėtis galėtų būti pateisinama tik tuo atveju, jei vadovybei pavyktų sėkmingai išspręsti su kaimynais visus ginčytinus klausimus, pasirašant palankias konvencijas taip pat ir su tais, su kuriais nėra kilę jokių ginčų, arba jei kokia nors reali tarptautinė jėga garantuotų mūsų neliečiamybę³⁴.

Gen. ltn. M. Katchės teigimu, jeigu vyriausybė vėl iškėlė klausimą dėl Lietuvos ginkluotųjų pajėgų tolesnio mažinimo ir jei iš tikrųjų ši priemonė yra tokia svarbi ir neišvengiama, pirmiausia būtina aiškiai suprasti tą didelį pavojų, kuris tokiu atveju gresia, o po to kariuomenę mažinti kuo atsargiausiai, planingai ir sistemingai, vadovaujantis šiais pagrindiniais samprotavimais:

1. Mobilizacija (kariuomenės dalių perėjimas iš taikos meto padėties į karo padėtį ir naujų dalių formavimas) būtinai turės būti vykdoma tokioje srityje, kuriai negrės priešininko įtaka ir spaudimas. Vadinasi, reikėtų imtis visų priemonių, kad priešininkas prie mobilizacijos rajono negalėtų prieiti anksčiau negu ji bus baigta ir mobilizuota kariuomenė visiškai pasirengs kovos veiksams. Todėl pasienio zonose jau taikos metu kariuomenė turėjo būti suformuota pagal karo meto etatus. Toliau nuo valstybės sienos esančios dalys galėjo būti sumažintos sudėties, turint omenyje tai, kad jos prireikus taip pat būtų atitinkamai sukomplektuotos.

Gen. ltn. M. Katchė priminė, kad Lietuva dėl mažos teritorijos mobilizacijos atveju visa taptų pasienio zona. Tikrai iš keturių galimų priešininkų išrinkus du tikriausius (iš pietų ir rytų!), galima nustatyti mobilizacijai daugumą patogų rajoną – placdarmą. Toks placdarmas būtų Žemaitija, kurios ribas iš pietų apibrėžia Nemuno, iš rytų – Nevėžio upės. Tas pats placdarmas turėtų tapti lemiamos kovos arena, jei šalies

³⁴ Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1922 04 24 visiškai slaptas raportas Nr. 445 apie vyriausybės nusistatymą dėl kariuomenės sudėties sumažinimo, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 354, l. 27.

kariuomenei, stipresnio priešininko spaudžiamai, tektų pasitraukti iš kitų Lietuvos teritorijų.

2. Šiame placdarme jau taikos metu turėtų būti sutelktos visos arklių pašaro, ginklų, aprangos ir maisto atsargos, reikalingos žmonėms, kurie, paskelbus mobilizaciją, privalėjo čia susirinkti, aprūpinti, taip pat, kaip pačiame nepavojingiausiame ruože, iš anksto įrengtos pagrindinės kariuomenės parduotuvės („magazinais“), sandėliai, dirbtuvės, rūšiai, aerodromai, radijo stotys, įvairūs kiti pagalbiniai pastatai.

3. Paskelbus mobilizaciją, į šį placdarmą iš visos Lietuvos teritorijos turėjo būti suvaryti arkliai, skubiai susirinkti mobilizuoti atsargos kariai, juos sutikti ir priimti paskirti kadriniai kariai, skubiai aprenkti, apšarvuoti ir apginkluoti, sutelkti į rikiuotės vienetus, o vėliau, atsižvelgiant į karo aplinkybes, pasiūsti kovoti. Čia minėti kadriniai kariai turėjo apskaičiuoti jėgos išteklius, kad kuopa išsiplėstų į batalioną, būrys – į eskadroną, pusė baterijos – į bateriją.

4. Norint pridengti iš gyvenamųjų vietovių į placdarmą vykstančius mobilizuotus žmones ir arklius ir kartu neleisti priešininkui (net ir jo kavalerijai) iki jo prasiveržti ir sužlugdyti visą mobilizaciją, sukliudyti jam lengvai užgrobti kitas teritorijas, be minėtų kadrinių karių, būtina turėti visiškai parengtą kovai tam tikrą lauko kariuomenės dalinių skaičių, pėsčios – mažiausiai devynis batalionus, kavalerijos – devynis eskadronus, artilerijos – devynias baterijas, technikos – keturis batalionus, aviacijos – tris eskadriles.

3-iaame punkte paminėti kadriniai kariai ir šiame punkte numatyta lauko kariuomenė turėjo sudaryti nemažas pajėgas iš 1 000 karininkų, 125 karo valdininkų, 23 500 kareivių ir 7 100 arklių.

5. Vietos kariuomenėje, karo įstaigose ir pasienio sargybose pagal tuomečius etatus buvo 670 karininkų, 595 karo valdininkai, 14 200 kareivių, joms priklausė 2 045 arkliai. Šie skaičiai ateityje galėjo priklausyti nuo to, ar Krašto apsaugos ministerijai neberekės vykdyti svetimų jai funkcijų (administracinių, rekvizicijų, politinės žvalgybos, geležinkelių apsaugos, pasienio sargybų ir t. t.).

Gen. ltn. M. Katchė pažymėjo, kad Generalinis štabas savo tolesniame darbe dėl ginkluotųjų pajėgų organizacijos, tvarkymo ir mobilizacijos iš vyriausybės turi gauti tikslų atsakymą į šiuos klausimus:

1. Ar pripažįsta vyriausybė, kad reikia numatyti ir galimai trumpiausiu

laiku padidinti kariuomenę iki visos sudėties pagal galiojančius etatus?

2. Jeigu ne, ar ji pripažįsta, kad reikia ir galima, kol politinė padėtis pagerės, palikti kariuomenę tos sudėties, kurios šiuo metu ji yra?

3. Jeigu ir tai būtų pripažinta nepriimtina, kiek kariuomenė turėtų būti sumažinta³⁵?

Kaip matyti, Generalinio štabo vadovybės raporte dėl vyriausybės nusistatymo kariuomenės sudėtį mažinti 1922 m. pradžioje, viena vertus, aiškiai nurodytas Lietuvai gresiantis pavojus iš pietų kaimyno, kita vertus – kartu pateikta konkreti būtiniausių priemonių ir veiksmų jam atremti programa.

Pažymėtina, kad 1922 m. ypač suaktyvėjo lenkų provokacijos Pietų Lietuvoje, neutraliosios zonos Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ir Širvintų–Giedraičių ruožuose. Pagrindinis lenkų siekis buvo šioje zonoje provokuoti susirėmimus, dėl jų suversti visą kaltę lietuviams ir šiuo pretekstu mesti prieš Lietuvą dideles karines pajėgas, kurios pabandytų užimti ne tik neutraliąją zoną, bet ir kitas jos teritorijas.

Lietuvos vyriausybė dėl itin sudėtingos krašto ekonominės padėties, sunkiai sprendžiamų teritorinių ginčų su lenkais Tautų Sąjungoje ir kitų aplinkybių buvo priversta elgtis labai apdairiai ir nesileisti su pietų kaimynu į jokias provokacijas. Reikėjo sudaryti kuo palankesnes sąlygas sudėtingoms vidaus problemoms spręsti, ypač – ekonominiam gyvenimui suaktyvinti. Tačiau, kad tai galima būtų padaryti, pirmiausia pats gyvenimas turėjo tapti ramus ir taikus.

Viena iš tokių priemonių buvo toliau mažinti ginkluotąsias pajėgas, pritaikyti jas taikaus gyvenimo sąlygoms. Vyriausybei reikalaujant, 1922 m. spalio pirmoje pusėje buvo numatyta išleisti į atsargą iki 15 000 kareivių. Tai sudarė 38 proc. visos tuometės Lietuvos kariuomenės ir apie 50 proc. pėstinijos³⁶. Kad toks žymus sumažinimas galutinai nedeorganizotų kariuomenės likučių, pasikeitusiomis sąlygomis buvo būtina pertvarkyti jos organizaciją. Tai reikėjo padaryti artimiausiomis dienomis, kad kariuomenės dalių ir įstaigų viršininkai turėtų pakankamai laiko tai planingai ir tvarkingai atlikti.

Generalinis štabas, iš anksto numatęs tokią galimą įvykių raidą, ėmė

³⁵ Ten pat, l. 28–29.

³⁶ Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1922 09 24 visiškai slaptas asmeninis pareiškimas kariuomenės vadui Nr. 147, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 354, l. 103.

rengti naują sumažintos kariuomenės organizavimo planą. Šis milžiniškas darbas buvo atliktas per mėnesį. Buvo parengtas naujas sumažintų kariuomenės etatų, kurie jau kartą galiojo kaip taikos meto etatai, projektas. Generalinio štabo nuomone, jis dar nebuvo tobulas ir galutinis. Etatai buvo rengiami vadovaujantis neginčytinu dėsniu: „geresnis dažnai gero prieš“ vidutinis sprendimas, energingai įgyvendintas, visada geresnis už genialų sprendimą, įgyvendintą svyruojant arba visai neįgyvendintą. Tad geriau turėti kad ir tokius etatus, negu jokių neturėti. Jo nuomone, šie etatai laikytini priimtinais, o trūkumus, kurie, laikui bėgant, išryškėtų, be ypatingo vargo galima būtų ištaisyti. Taigi Generalinis štabas turimomis pajėgomis pagal išgales savo užduotį atliko laiku.

Aukštesnėms institucijoms liko tik naujuosius kariuomenės etatus peržiūrėti, sankcionuoti ir patvirtinti. Tačiau aptariamuoju laikotarpiu tai nebuvo padaryta. Rugsėjo 22 d. įvykęs aukštųjų karo viršininkų susirinkimas, kuriam naujieji etatai buvo pristatyti svarstyti, nepateikė jokių konkrečių galutinių nurodymų: nė vieno naujo pasiūlymo, kuris vienaip ar kitaip būtų atkreipęs dėmesį. Pateiktų svarstyti pamatinių mobilizacijos klausimų, nuo kurių priklausė ir patys etatai, šis susirinkimas išspręsti nenorėjo ar nesugebėjo.

Tokiu būdu klausimas dėl kariuomenės mobilizacijos plano ir kartu dėl taikos meto etatų patvirtinimo tiek minėtame susirinkime, tiek kurį laiką po jo nebuvo išspręstas³⁷. Tai rodo aukštųjų karininkų tam tikrą nepareigingumą ir neoperatyvumą.

Kartu tenka konstatuoti, kad aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos kariuomenės, ypač karininkijos, padėtis buvo nepavydėtina. Net Krašto apsaugos ministerijos tarnautojų reikalai dažnai buvo pamirštami ir nustumiami į šalį. Neigiamų atsiliepimų apie kariuomenę neretai galima buvo išgirsti Steigiamojo Seimo posėdžiuose, visuomenės diskusijose, perskaityti kairiųjų partijų spaudoje. Pakanka paminėti savo laiku pagarsėjusį įstatymą, kuriame tėvynės gynėjai buvo prilyginti „mažamečiams ir girtuokliams“, vėlesnį incidentą dėl nemokamo kariams vadinamojo „bran- genybės“ priedo, sprendimą iškelti Karo mokyklą į prastas, jai nepritaikytas patalpas Panemunėje, valdžios vykdytą Krašto apsaugos ministerijos žinioje esančių žemių kariuomenės reikmėms parceliavimą ir kt.

Ministrų kabineto nutarimas artimiausiomis dienomis paleisti iš

³⁷ Ten pat, l. 104.

kariuomenės 15 000 karių, naujokų šaukimo atidėjimas iki 1923 m. sausio 1 d., slapčiausių dalykų skelbimas viešame Steigiamojo Seimo posėdyje, Generalinio štabo nuomone, ardė taip sunkiai sukurtą kariuomenės organizaciją, užkirto kelią jos normaliam tobulinimui, atėmė galimybę tinkamai apsaugoti demarkacijos liniją, jau nekalbant apie tai, kad, prasidėjus lenkų puolimui, kariuomenė būtų buvusi bejėgė jiems tinkamai pasipriešinti.

Šių kenksmingų, o gal net pražūtingų priemonių poveikiui sumažinti ar net panaikinti, Generalinio štabo nuomone, reikėjo:

a) aiškiai ir galutinai nustatyti, ar mūsų valstybei reikalinga kariuomenė. Jei reikalinga, tai koks turi būti minimalus karių skaičius. Tokio dydžio kariuomenei turi būti garantuota visokeriopa moralinė parama ir reikiamas materialinis aprūpinimas. Į kariuomenę reikia žiūrėti kaip į būtiną valstybės sąlygą, o ne kaip į posūnį arba visokių žeminančių eksperimentų objektą. Teigta, kad karo metu reikalingą ištvermę ir moralinę jėgą demonstruoja tik ta kariuomenė, kuriai tokia jėga jau taikos metu įkvėpta suteikus atitinkamą valdžios ir visuomenės paramą;

b) neatidėliojant leisti pašaukti į kariuomenę ne mažiau kaip 5 000 naujokų, pirmiausia – dar į ją nepašauktų vyrų, gimusių 1901 m.;

c) visas žemes, kuriomis disponavo kariuomenė, kol kas palikti Krašto apsaugos ministerijos žinioje. Laikui bėgant, galutinai paaiškėjus krašto sienoms, o kartu kariuomenės dislokacijai ir sudėčiai, nebereikalingas Krašto apsaugos ministerijai žemes planingai perduoti kitoms žinyboms³⁸.

Tai buvo kariuomenės vado gen. ltn. J. Stanaičio ir Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1922 m. rugsėjo 30 d. gana griežta forma išdėstytas visiškai slaptas asmeninis pranešimas apie tikrąją padėtį to meto kariuomenėje krašto apsaugos ministrui mjr. inž. B. Sližiui, o kartu ir visai vyriausybei. Su jos turiniu taip pat buvo supažindinti visų divizijų vadai, aviacijos, artilerijos, karo technikos viršininkai ir Generalinio štabo aukštesnieji karininkai³⁹.

Tačiau Lietuvos vyriausybė į išdėstytus reikalavimus neatsižvelgė – jai nurodžius, tų pačių metų spalio mėnesį iš kariuomenės buvo atleista 15 000 kareivių. Reaguodamas į tai, Generalinio štabo viršininkas

³⁸ Kariuomenės vado gen. ltn. J. Stanaičio ir Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės 1922 09 28 slaptas asmeninis pranešimas Nr. 1150 krašto apsaugos ministrui, ten pat, l. 105.

³⁹ Tokio pat turinio jų pranešimas aukštesiems kariuomenės viršininkams, ten pat, l. 107.

gen. ltn. M. Katchė tų metų spalio 13 d. atsistatydino iš einamų pareigų ir buvo išleistas į atsargą⁴⁰. Generalinio štabo viršininko pareigas laikinai eiti spalio 25 d. buvo paskirtas jo pirmasis padėjėjas mjr. I. Gricius, kartu ejęs ir savo tiesiogines pareigas⁴¹.

Nors ir pasitraukęs iš kariuomenės, gen. ltn. M. Katchė nepamiršo jos problemų ir dėl jų labai sielojosi. Tų pačių metų lapkričio 4 d. jis visiškai slaptame rašte naujam Generalinio štabo viršininkui mjr. I. Griciui išdėstė savo požiūrį į kai kuriuos itin aktualius krašto gynimo klausimus ir kartu pasiūlė jų sprendimo būdus.

Gen. ltn. M. Katchės nuomone, reikėtų:

1. pirmiausia – gauti aiškų atitinkamos institucijos nurodymą, kokio dydžio bus Lietuvos kariuomenė taikos metais (bent artimiausiu laikotarpiu);

2. nustatytą bendrą karių skaičių tiksliai padalyti pėstiniai, kavalerijai, artilerijai, technikos ir karinėms įstaigoms;

3. atsižvelgiant į 1-ame ir 2-ame punktuose numatytus duomenis, neatidėliojant pradėti rengti smulkų mobilizacijos planą, derinant būsimus etatus, tabelius ir t. t. Kartu reikia turėti omenyje tai, kad aplinkybės gali priversti atlikti mobilizaciją anksčiau, negu bus baigtas rengti mobilizacijos planas. Todėl, kol šis planas bus baigtas, turi būti pateikti reikalingi, kad ir neišsamūs, nurodymai. Nors jie ir negalėtų garantuoti sklandžios ir tvarkingos mobilizacijos, tačiau užkirstų kelią visiškam chaosui. Be to, būtina atkreipti ypatingą dėmesį tiek į turimų kadrinių, tiek į pašauktų atsargos karių vykimą į mobilizacijos rajonus tvarką. Svarbu iš anksto paskirti kelius, numatyti etapus ir karių maitinimo organizavimo sistemą. Visur, kur tik galima, mobilizaciją vykdyti geležinkeliais: planingas jų naudojimas gerokai pagreitintų mobilizaciją, o po to – kariuomenės telkimą operacijoms vykdyti;

4. kuo greičiau numatyti ir sutvarkyti mobilizacijos rajonus, kurie to meto sąlygomis turėjo maždaug atitikti kariuomenės sutelkimo operacijoms vykdyti reikalavimus;

5. apgalvoti ir parengti smulkų veiksmų planą tų kariuomenės dalių,

⁴⁰ Krašto apsaugos ministro mjr. inž. B. Sližio 1922 10 13 įsakymas Nr. 222 § 1, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 47, l. 317.

⁴¹ Krašto apsaugos ministro mjr. inž. B. Sližio 1922 10 25 įsakymas Nr. 232 § 1, ten pat, l. 324.

kurioms bus pavesta vykdyti kariuomenės mobilizaciją ir telkimą. Tam tikslui reikia turėti nuolat parengtą visą kavaleriją ir ne mažiau kaip dvylika pėstininkų batalionų, ginkluotų atitinkama artilerija. O mobilizacijos dengimą siūlė įvykdyti, nesigilinant į smulkmenas, tokiu būdu:

a) Demobilizavus Lietuvos ir taip mažą kariuomenę, apie „frontą“ negalėjo būti nė kalbos. Vadinas, jokių rimtų fronto ir operatyvinių uždavinių Lietuvos kariuomenė tuometėmis sąlygomis atlikti negalėjo. Todėl reikėjo netrukus atitraukti kariuomenę nuo fronto, pavedus stebėti demarkacijos liniją 3–4 raitelių eskadronams, svarbiausiomis operatyvinėmis kryptimis palaikomiems pėstijos užtvarų – iš viso 3–4 kuopų. To visiškai turėjo pakakti „kaimyno“ veiksmams stebėti ir jo partizanų išsišokimams paralyžiuoti. O naudoti kovos dalis pasienio kordonui laikyti ir spekuliantams gaudyti buvo netikslinga.

b) Antroje linijoje (Marijampolė, Alytus, Kaišiadorys, Jonava, Ukmergė ir Panevėžys) rinktinės (visos vieno bataliono su artilerija sudėties) turėjo užimti svarbesnes kryptis, mazgus ir perkėlas. Priešui puolant, šios rinktinės privalėjo pamažu trauktis link linijos Srednikai–Kauņas–Kėdainiai–Šeduva ir galimai sulaikyti priešą daugumoje iš anksto parengtų pozicijų. Šios rinktinės savo užduotį turėtų vykdyti vilkindamos kovas ir vengdamos galutinio sprendimo. Antrosios linijos svarbiausius tarpus ir sparnus turėjo stebėti kavalerija.

c) Visas likusias pajėgas (penkis pėstininkų batalionus su artilerija) laikyti atsargoje Kauno–Kėdainių rajone.

Dėl neišvengiamo ir visiškai suprantamo klausimo: „Kas gi bus su Kaunu?“ gen. ltn. M. Katchė, suprasdamas šio miesto, kaip laikinosios sostinės, administracinio, dvasinio, prekybos ir pramonės centro, reikšmę, vis dėlto tvirtai laikėsi požiūrio, jog valstybės likimas priklauso ne nuo to ar kito punkto valdymo, o nuo „gyvos pajėgos“, t. y. kariuomenės, būklės. Kol gyva Lietuvos kariuomenė – gyva ir Lietuva, – teigė gen. ltn. M. Katchė. Jo tvirtinimu, „vargu ar turėsime reikalą su partizanais ar nepilnai organizuotomis pajėgomis, o greičiausiai teks kovoti su žymiomis ir gerai organizuotomis „kaimyno“ pajėgomis“. Tokiomis aplinkybėmis kovoti dėl Kauno lemiamoje kovoje anksčiau, negu bus visiškai pasirengusi Lietuvos kariuomenė, vadinas, pražudyti ją ir visą kraštą. Gen. ltn. M. Katchės nuomone, jei mūsų diplomatai laiku išaiškins, kad karas neišvengiamas, ir leis karinei vadovybei laiku įvykdyti

mobilizaciją, lemiamoji kova vyks priešui dar nepasiekus Kauno. Kitu atveju Kaunas patektų priešui be didesnio mūšio⁴².

Tokie buvo dalykiški patyrusio gen. ltn. M. Katchės patarimai dar mažai patyrusiam, laikinai einančiam Generalinio štabo viršininko pareigas mjr. I. Gričiui. Iš jų turinio matyti, kad gen. ltn. M. Katchė buvo tikras Lietuvos patriotas, labai susirūpinęs ne tik kariuomenės, bet ir savo krašto ateitimi.

Krašto apsaugos ministras mjr. inž. B. Sližys vos pradėjusiam vadovauti Generaliniam štabui mjr. I. Gričiui įsakė pateikti ataskaitą apie tuometę Lietuvos kariuomenės padėtį. Tokia ataskaita pagal kariuomenės ginklų rūšis ministrui buvo pateikta 1922 m. gruodžio 1 d. Iš jos matyti, kad tuo metu Lietuvos kariuomenėje buvo 32 000 kareivių ir apie 2 500 laisvai samdomų tarnautojų⁴³.

Lietuvos kariuomenės padėtis pagal atskiras ginklų rūšis

Pėstija. Pasiruošti vykdyti kovos užduotis labai sutrukdė nelauktas ir tinkamai nepasirengus atliktas 15 000 vyrų paleidimas iš kariuomenės, taip pat ilgai trukęs ir varginantis jos dislokavimas prie demarkacijos linijos. Čia kareiviai buvo išblaškyti nedidelėmis grupėmis, paviršutiniškai mokomi, buvo juntama visokių priešiškų elementų (spekulantų, anti-valstybininkų ir kt.) demoralizuojanti įtaka. Lapkričio mėnesį į kariuomenę pašaukti 5 000 naujokų dar nebuvo apsipratę, o jų mokymas – vos prasidėjęs. Sumažėjus karių skaičiui, pulkai buvo sudaromi ne iš trijų, o iš dviejų batalionų. Gudų batalionas buvo pertvarkytas į atskirąją kuopą. Be to, buvo išformuotas atsargos batalionas, geležinkelių komendantūros kuopos, rengtasi išformuoti kai kurias apskričių karo komendantūras.

Kavalerija. Buvo trys pulkai: 3-iąją dragūnų „Geležinio Vilko“ pulką sudarė du eskadronai, nes trečiajam suformuoti trūko lėšų. Du kavalerijos pulkai buvo kareivinėse, o vienas – išskirstytas keliuose dvaruose. Mokymas vyko tvarkingai.

Technikos kariuomenė. Jos dalys buvo labai išvargintos tvarkant krašto apleistus plentus ir tiesiant geležinkelio liniją Kazlų Rūda–Šeštokai.

Aviacija dėl lėšų stokos neįsigijo numatytų dešimties naujų lėktuvų

⁴² Atsargos gen. ltn. M. Katchės 1922 11 04 visiškai slaptas raštas mjr. I. Gričiui „Dėl krašto gynimo klausimų“, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 354, l. 118–119.

⁴³ L. e. Generalinio štabo viršininko pareigas mjr. I. Gričiaus 1922 12 01 visiškai slaptas pareiškimas krašto apsaugos ministrui, ten pat, l. 120.

ir tebebuvo silpna.

Pasienio apsauga. Sunkiai sekėsi formuoti 2-ąją pasienio pulką. Trūko žmonių ir ginklų: lengvųjų kulkosvaidžių, patrankų ir šovinių. Karių maistas dėl daugybės produktų stokos buvo pernelyg vienodas.

Kariuomenei nepakako turimų pastatų. Carinės Rusijos valdymo metais jų buvo nemažai pastatyta, tačiau, keičiant kariuomenės padalinių dislokacijos vietas, reikėjo naujų kareivinių ir sandėlių, pirmiausia Šiaurliuose, Panevėžyje, Kėdainiuose ir Raseiniuose.

Turėta sunkumų kariuomenę komplektuojant, trūko puskarininkių.

Neutraliosios zonos apsauga. Čia padėtis buvo tokia: Suvalkijoje, IV pėstininkų divizijos bare (172 km ilgio), buvo 62 negausios sargybos; III ir I pėstininkų divizijų, saugojusių svarbesnes kryptis, buvo mažesni barai ir tankesnis tinklas.

Pažymėtina, kad sargybos buvo išstatytos tik tose vietose, kur vyko didesnis judėjimas ir, prasidėjus aktyviems karo veiksams, tikėtinomis prieš veržimosi kryptimis. Daugiau karių neturėjo ir gausesnių sargybų dalys išstatyti negalėjo, nes pulkų (dviejų batalionų dydžio) sudėtis tiek sumažėjo, kad sustiprinti apsaugą galimybių nebebuvo. Todėl kuopos buvo priverstos saugoti 30–40 km pločio barus. Esant tokiai padėčiai, priešas galėjo lengvai išardyti apsaugos tinklą⁴⁴.

3. Kautynės su lenkais neutraliosios zonos Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ruože 1923 m. vasario 15–23 d.

Dar 1921 m. vykstant deryboms Briuselyje ir Ženevoje, Lenkijos valdantieji sluoksniai, nesutinkantys daryti jokių nuolaidų Lietuvai, teisiškai pamėgino prisijungti Vilnių. Tų metų lapkričio 30 d. L. Želigovskis paskelbė dekretą dėl Vilniaus Seimo rinkimų. Tai buvo numatyta 1922 m. sausio 8 d. Šie „rinkimai“ buvo Vilniaus prijungimo prie Lenkijos įteisavimo pirmasis etapas. Jie vyko okupacijos sąlygomis, dažnai griebiantis smurto prieš vietos gyventojus. Seimą išrinko daugiausia Vidurio Lietuvos lenkų dvarininkai ir politiniai veikėjai. Tų metų kovo 24 d. Lenkijos Seimas patvirtino Vilniaus Seimo nutarimą, o balandžio 6 d. buvo nutarta Vilniaus krašte įvesti Lenkijos valdžią⁴⁵. Dar 1922 m. balandžio 1 d.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 156, 159.

Lietuvos vyriausybė paskelbė notą protestuodama prieš Lenkijos Seimo nutarimą prijungti Vilniaus kraštą prie Lenkijos⁴⁶.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai ėmė sparčiai blogėti 1923 m. pradžioje. Mat, dar nustatant neutraliąją zoną, į ją pateko dalis Gardino–Vilniaus geležinkelio (Varėnos–Rūdiškių ruožas), ir lenkai neteko tiesioginio susisiekimo geležinkeliu Gardinas–Varėna–Vilnius galimybės. Lenkai žūtbut siekė šį ruožą perimti savo žinion, tačiau lietuviai perleisti jo nesutiko. Į šį reikalą įsikišo Tautų Sąjungos Taryba. Ji 1923 m. vasario 3 d. rekomendavo Lietuvai ir Lenkijai pasidalyti neutraliąją zoną. Lenkija šią rekomendaciją priėmė, siekdama neutraliosios zonos ribą pakeisti taip, kad galėtų naudotis geležinkeliu. Tačiau Lietuva į derybas nesileido, motyvuodama tuo, kad bet koks derėjimasis su Lenkija būtų esamos padėties pripažinimas, o drauge ir Vilniaus bei jo krašto perleidimas Lenkijai.

1923 m. vasario mėnesį Paryžiuje vykusioje sesijoje buvo galutinai išspręstas neutraliosios zonos likvidavimo klausimas. Vasario 3 d. Tarybos posėdžio protokole pažymėta, kad, visiems jos nariams vienbalsiai priėmus nutarimą ir jį akceptavus Lenkijos vyriausybei, Lietuvos atsisakymas pripažinti nutarimą neturėsias jokios reikšmės⁴⁷.

Tuo metu buvo palankus metas lenkams aktyviai veikti siekiant, kad Lenkijai būtų priskirtas Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ruožas. Sausio 15 d. lietuvių sukilėliams užėmus Klaipėdą, Lietuva įsivėlė į tarptautinį ginčą, kuris užsitęsė iki 1923 m. vasario 19 d. Europos politikoje tuo metu dominavusi Prancūzija simpatizavo Lenkijai ir ją palaikė. Lietuvos vyriausybei tokiomis aplinkybėmis teko veikti labai apdairiai.

Negavę Lietuvos vyriausybės sutikimo, lenkai ryžosi Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ruožą užimti jėga ir šiame plote ėmė telkti savo jėgas. Lietuvos karinė vadovybė atidžiai stebėjo lenkų veiksmus. 1923 m. vasario 14 d. kariuomenės vadas gen. ltn. J. Stanaitis įsakė visų keturių pėstininkų ir kavalerijos divizijų vadams bei Šaulių sąjungos inspektoriui neleisti Lenkijai naudotis Vilniaus–Gardino geležinkeliu⁴⁸.

⁴⁶ Ten pat, p. 161.

⁴⁷ Ten pat, p. 164.

⁴⁸ KAM Generalinio štabo viršininko 1923 02 14 slapta ir skubus operatyvinis raštas Nr. 194 I–IV pėst. ir I kavalerijos divizijų vadams bei Šaulių s-gos instruktoriui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 425, l. 42.

III pėstininkų divizijos vado mjr. I. Musteikio įsakymu 6-asis pėstininkų pulkas (vadas – plk. ltn. P. Tvaronas; du batalionai, VI ir IX baterijos, 1-ojo raitelių pulko vienas eskadronas) sustiprino sargybų budrumą saugomame bare nuo Jakėnų iki Daugirdiškių kaimo. Jam buvo įsakyta neleisti lenkams prasiveržti šiapus demarkacijos linijos.

9-asis pėstininkų pulkas (vadas – kpt. B. Girštautas, du batalionai) saugojo barą nuo Daugirdiškių kaimo iki Neries upės ties Valiukiškių kaimu.

5-ajam pėstininkų pulkui (vadas – plk. ltn. V. Reklaitis; trys batalionai) buvo įsakyta vasario 15 d. 11 val. išvykti iš Kaišiadorių, per Žiežmarių–Užuguostį vasario 16 d. 13 val. atvykti į Aukštadvarį ir, laikantis atsargumo priemonių, būti divizijos atsargoje.

7-ajam pėstininkų pulkui (vadas – plk. ltn. J. Čaplikas; du batalionai) nurodyta būti divizijos atsargoje.

6-ajam pėstininkų pulkui buvo priskirtos VI ir IX baterijos. V baterija perduota 5-ojo pėstininkų pulko vado žinion, o III ir sunkioji baterijos paliktos atsargoje, divizijos štabas – Kaišiadorių geležinkelio stotyje. Intendantūros ir artilerijos sandėlis, evakuacijos punktas, automobilių būrys, 1-ojo raitelių pulko vienas eskadronas ir minosvaidžių kuopa sutalpinti Žiežmarių dvare.

Divizijos vado plk. ltn. I. Musteikio pavaduotojai buvo plk. ltn. P. Tvaronas ir plk. ltn. J. Čaplikas⁴⁹.

Vasario 15 d. IV pėstininkų divizijos vadas plk. ltn. K. Ladyga divizijos kairiajam sparnui saugoti iš Alytaus į Varėnos–Bobriškių–Jakėnų rajoną pasiuntė 12-ojo pėstininkų pulko vieną visos sudėties batalioną, pionierių būrį, pusę raitųjų žvalgų komandos ir 4-ojo artilerijos pulko XI lauko bateriją. Be demarkacijos linijos gynimo, šioms pajėgoms buvo skirta daugiau užduočių: įsakyta tuojau pradėti ardyti tiltus per Merkio upę ir visaip kliudyti lenkams prasiveržti į vakarus nuo demarkacijos linijos⁵⁰.

Lenkų puolimo išvakarėse neutraliosios zonos apsaugą sudarė išsidėsčiusios 6-ojo pėstininkų pulko II bataliono kuopos: 4-oji – Strielčiškių–Kalėnų–Kaniūkų, 5-oji – Spenglininkų–Gudakiemio–Panoiškių–

⁴⁹ 1923 m. vasario 14 d. įsakymas Nr. 1 III pėst. divizijai, ten pat, l. 71–72.

⁵⁰ IV pėst. divizijos štabo 1923 02 15 telefonograma Nr. 116 Gen. štabo Operacijų skyriui, LCVA, ten pat, b. 360, l. 93–94.

Spindžiaus, 6-oji – Strėvos, Bagdanonių–Daugirdiškių kaimuose. Vienai kuopai teko saugoti apie 10 km pločio barą, tad sargybos buvo išdėstytos retai, nes vientiso fronto nebuvo.

Pulko štabas, I ir III batalionai ir kiti pulko daliniai buvo išsidėstę Krunionio, Darsūniškio ir Lapainos kaimuose⁵¹.

Dar 1923 m. vasario pradžioje lenkai į Valkininkų–Rūdiškių rajoną buvo atsiuntę gausią kariuomenės dalį.

Jau vasario 12 d. vadinamosios lenkų „partizanų“ pajėgos puolė neutraliojoje zonoje 4 km į vakarus nuo Valkininkų miestelio esantį Pūčkarnių kaimą, tačiau atkakliomis vietos gyventojų partizanų pastangomis iš jo buvo išvyti⁵².

Vasario 15 d. 6 val. ryto prasidėjo Lenkijos reguliariosios kariuomenės dalių veržimasis į neutraliąją zoną Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio stočių ruože. Kovos buvo permainingos, abi pusės patyrė nuostolių. Vis dėlto iki tos dienos vakaro Lenkijos kariuomenei minėtame ruože pavyko užimti šiuos punktus: geležinkelio liniją tarp Valkininkų ir Rūdiškių stočių, Karpiškių, Kuklių, Pūčkarnių, Vaitakarčio, Klepočių, Vaikštenių, Ažuolijų kaimus, Leipūnų vienkiemį ir Valkininkų geležinkelio stotį. Puolančios kariuomenės užnugaryje buvo lenkų baudžiamoji žandarmerija⁵³.

Vasario 16 d. Lenkijos kariuomenė, verždamasi pirmyn į vakarus nuo Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio linijos, prisiartino prie Lietuvos kariuomenės sargybų neutraliosios zonos pasienyje. Puldama gerokai didesnėmis pajėgomis, Lenkijos kariuomenė per dieną Lietuvos sargybų linijoje užėmė nemažai kaimų.

Taip nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, III pėstininkų divizijos vadas plk. ltn. I. Musteikis vasario 16 d. 23 val. įsakė 6-ojo pėstininkų pulko vadui plk. ltn. P. Tvaronui imtis visų priemonių ankstesnei padėčiai atkurti⁵⁴. 6-ojo pėstininkų pulko vadas plk. ltn. P. Tvaronas, vykdydamas šį įsakymą, pakėlė ant kojų atsargoje buvusius I ir III batalionus. Nepaisydami šalčio, užpustytų kelių, abu batalionai su pulko vado

⁵¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, Cleveland, 1982, p. 407.

⁵² V. J., Lenkų Lietuvos puolimas, *Karys*, 1923 02 22–28, Nr. 8.

⁵³ Lenkų kariuomenės puolimas neutraliosios zonos Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio stočių ruože vasario 15 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 360, l. 95.

⁵⁴ III pėst. divizijos štabo 1923 02 16 telefonograma Nr. 202 6 pėst. pulko vadui, *LCVA*, ten pat, b. 418, l. 144.

žinioje buvusia VI baterija itin greit pasiekė Onuškę, atlikę 40 km žygį.

Vykdydamos pulko vado įsakymą vasario 17 d. 6-ojo pėstininkų pulko dalys dėjo daug pastangų, kad sargybos būtų išdėstytos kaip anksčiau. Tam buvo surengta keletas kontrpuolimų. Kai kuriuos iš jų rėmė artilerija. Iš daug kaimų lenkai buvo išvyti.

Vasario 17 d. lenkai bandė prasiveržti ir kairiajame III pėstininkų divizijos sparne. Jiems pavyko užimti keletą kaimų, tačiau kitą dieną iš šių vietovių pasitraukė ir sustojo prie Tautų Sąjungos Tarybos nustatytos linijos.

Vasario 21 d. IV pėstininkų divizijos dalys pietuose puolė lenkus, norėdamos iš jų perimti Paakmenės kaimą. Tačiau lenkų pajėgos buvo stipresnės, be to, čia buvo pritraukti rezervai, todėl lietuvių puolimą atrėmė⁵⁵.

Po šių susirėmimų įtampa Varėnos–Valkininkų bare pamažu atslūgo. Vasario 23 d. lenkai pasitraukė iš Paakmenės, o dar po poros dienų paliko Kalėnų ir aplinkinius kaimus. Šiapus neutraliosios zonos nebeliko nė vienos lenkų užimtos vietovės. Tačiau Pamerkio–Valkininkų–Rūdiškių rajone visa neutralioji zona, taip pat Varėnos–Valkininkų–Rūdiškių geležinkelis jiems atiteko. Šio ruožo lenkų užimtoje zonoje beveik visi gyventojai buvo lietuviai. Ši demarkacijos linija išliko iki 1939 m. rugsėjo⁵⁶.

Pasibaigus kovoms, kariuomenės vadas gen. lt. J. Stanaitis įsakė atraukti kariuomenės dalis nuo baro į nuolatinės dislokacijos vietas ir kiek galint sparčiau tęsti jų mokymą. Demarkacijos linija iki tų pačių metų balandžio 30 d. turėjo būti saugoma šia tvarka:

1. IV pėstininkų divizijai reikėjo perimti III pėstininkų divizijos saugotą barą (Jakėnų kaimas–Valiukiškių kaimas prie Neries upės).

2. I pėstininkų divizijos vienas pulkas turėjo užimti barą nuo Neries upės ties Valiukiškių kaimu ir saugoti jį iki Latvijos sienos ties Kurzumo dvaru. 3-iasis dragūnų pulkas liko šios divizijos vado žinioje ir vykdė demarkacijos linijos apsaugos tarnybą.

Likusios kariuomenės dalys perėjo į šias nuolatinės dislokacijos vietas:

1. III pėstininkų divizija dislokavo po vieną pėstininkų pulką Alytuje ir Marijampolėje, o 7-asis pėstininkų pulkas liko Klaipėdoje. Divizijos štabas buvo Marijampolėje.

2. I pėstininkų divizija, palikusi bare vieną pėstininkų pulką su

⁵⁵ IV pėst. divizijos bare 1923 02 21, LCVA, ten pat, b. 160, l. 110–111.

⁵⁶ Plačiau žr.: V. Lesčius, Lenkų provokacijos neutralioje zonoje 1921–1923 metais, *Karo archyvas*, t. XXII, Vilnius, 2007, p. 177–188.

3-uoju dragūnų pulku, likusius pulkus įkurdino Ukmergėje ir Panevėžyje. Divizijos štabas buvo Panevėžyje.

3. II pėstininkų divizijos 8-asis pėstininkų pulkas iš Panevėžio buvo perkeltas į Šiaulių rajoną.

4. I kavalerijos divizijos 1-asis husarų pulkas liko Kaune, 2-asis ulonų pulkas ir divizijos štabas – Vilkaviškyje, 3-iasis dragūnų pulkas, vėliau atleistas nuo demarkacijos linijos apsaugos, apsisusto Utenoje ir Utenos rajone.

5. Artilerijos pulkai išsidėstė taip: 1-asis – Pajuostės dvare (prie Panevėžio), 2-asis – Kėdainiuose, 3-iasis – Kaune ir jo apylinkėse, 4-asis – Alytuje. Visų pėstininkų divizijų minosvaidžių kuopos buvo sutelktos Alytuje. Joms apmokyti buvo skirtas bendras instruktorius.

6. Inžinerijos pulko kuopos liko: 1-oji – prie I, 2-oji – prie II, 3-ioji – prie III pėstininkų divizijos. Kuopų priklausomybė ir jų organizacija nepakito. Šių kuopų karinis rengimas ir aprūpinimas visais reikmenimis liko inžinerijos pulko vado žinioje. 4-oji inžinerijos pulko kuopa perėjo į Kauną savo pulko vado žinion ir ten dislokavosi.

7. Šarvuotojo diviziono dalys, priklausiusios divizijoms, perėjo diviziono vado žinion ir įsikūrė Kaune. Šio diviziono vadas vieną šarvuotųjų būrį su jam aptarnauti reikalingu personalu išsiuntė į Klaipėdą, tačiau pasiliko savo žinioje.

Visos kitos įsakyme neišvardytos kariuomenės dalys ir įstaigos liko savo vietose. Atsarginiai pėstininkų divizijų sandėliai buvo įkurti: I – Šeduvoje ir Panevėžyje, II – Šiauliuose, III – Raseinių rajone.

Visos kariuomenės dalys, ypač buvusios arčiau demarkacijos linijos (Vilkaviškyje, Marijampolėje, Alytuje, Ukmergėje ir Utenoje), privalėjo turėti omenyje, kad yra netoli priešininko ir bet kuriuo metu gali laukti įsakymų vykdyti operatyvines užduotis⁵⁷. Iš to, kas anksčiau pasakyta, matyti, jog, remiantis kariuomenės vado įsakymu, jos organizacijoje ir dislokacijoje įvyko esminių pokyčių – 1921 m. gruodžio 8 d. paskelbta direktyva Nr. 9 nustojo galioti.

Ministrų kabineto 1923 m. gegužės 2 d. nutarimu IV pėstininkų divizija buvo išformuota ir sukurta Pasienio sargybų divizija. Jos štabas buvo Alytuje. Divizijos vadu buvo paskirtas plk. ltn. K. Žukas. Į jos sudėtį įėjo 1-asis (buv. 1-asis pasienio pulkas), 2-asis (buv. 10-asis pėst.

⁵⁷ Kariuomenės vado gen. ltn. J. Stanaičio 1923 04 20 visiškai slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 1, LCVA, f. 761, ap. 1, b. 73, l. 50–51.

Marijampolės pulkas), 3-iasis (buv. 11-asis pėst. Vilniaus pulkas) ir 4-asis (buv. 12-asis pėst. Kauno pulkas) pasienio pulkai. Buvęs 2-asis pasienio pulkas buvo išformuotas⁵⁸. Ši divizija perėjo Vidaus reikalų ministerijos žinion.

Išdėstant kariuomenę nuolatinėse dislokacijos vietose krašto apsaugos ministro 1923 m. birželio 30 d. slaptu įsakymu Lietuvos Respublikos teritorija buvo padalyta į 3 karo apygardas, joms vadovauti buvo paskirtas karo apygardos viršininkas – divizijos vadas. Visų pėstininkų divizijų dalys taikos metu dislokavosi atitinkamose karo apygardose. Buvo paskirta:

I pėstininkų divizijai – I karo apygarda, į kurią įėjo Panevėžio, Ukmergės, Utenos, Zarasų (Ežerėnų), Rokiškio ir Biržų–Pasvalio apskritys;

II pėstininkų divizijai – II karo apygarda, į kurią įėjo Kauno, Trakų, Kėdainių, Šiaulių, Telšių, Mažeikių ir Kretingos apskritys;

III pėstininkų divizijai – III karo apygarda, į kurią įėjo Marijampolės, Seinų, Alytaus, Vilkaviškio, Šakių, Raseinių, Tauragės apskritys ir Klaipėdos kraštas⁵⁹.

Tam tikrų pokyčių įvyko ir pačioje kariuomenės vadovybėje. Pašlijus sveikatai, nuo 1923 m. birželio 5 d. iš kariuomenės vado pareigų atstatydino gen. ltn. J. Stanaitis⁶⁰. Tų pačių metų birželio 6 d. Respublikos Prezidentas A. Stulginskis gen. S. Žukauską atšaukė iš atsargos ir vėl paskyrė kariuomenės vadu⁶¹. Generolas nenoriai ėmėsi šių pareigų, tačiau po gana ilgų derybų sutiko.

Pasibaigus 1923 m. vasario 15–23 d. kariniam lenkų ir lietuvių konfliktui, gyvenimas kurį laiką buvo palyginti taikus. Pagrindinis kariuomenės vadovybės uždavinys buvo perorganizuoti kariuomenę pritaikant ją taikos meto sąlygoms. Tačiau šis darbas sunkiai ėjo. Pagrindinė kliūtis buvo vyriausybės reikalavimas toliau mažinti kariuomenę ir Seimo Biudžeto komisijos nenoras tvirtinti jos naujų etatų. Parengti jų projektai šioje komisijoje ištisus mėnesius išgulėjo nesvarstyti arba, net jos

⁵⁸ Pasienio sargybių divizijos suformavimas, krašto apsaugos ministro 1923 06 22 slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 7 § 2, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 15, l. 110.

⁵⁹ Krašto apsaugos ministro 1923 06 30 slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 8 § 1, ten pat, l. 114.

⁶⁰ Krašto apsaugos ministro 1923 06 07 slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 106 § 1, ten pat, b. 53, l. 129.

⁶¹ Krašto apsaugos ministro 1923 06 07 slaptas įsakymas kariuomenei Nr. 108, ten pat, l. 138.

peržiūrėti, tačiau atsakingų institucijų nepatvirtinti, buvo grąžinami atgal ir realiai negalėjo būti vykdomi.

Be to, vykdant ministrų kabineto sprendimą, 1923 m. tinkamai nepasirengus ir neatsižvelgus į atgautą Klaipėdos kraštą ir minėtus įvykius prie demarkacijos linijos, dėl sunkios krašto finansinės padėties beveik perpus sumažinus kariuomenę, reikėjo skubiai pereiti prie naujų etatų, norint užtikrinti, kad ir minimalų, kariuomenės dalių aprūpinimą. Pasak l. e. Generalinio štabo viršininko pareigas plk. ltn. J. Griciaus, „sudarė išpūdis, jog norėta galutinai likviduoti kariuomenę“. Jis teigė, kad tokiomis sąlygomis reikėjo rasti žmonių, kurie būtų sugebėję panašiomis aplinkybėmis dirbti, o jis pats toliau eiti savo pareigų negalįs. Šiai plk. ltn. J. Griciaus pareikštai nuomonei pritarė ir naujasis kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas⁶².

Į plk. ltn. J. Griciaus prašymą buvo atsižvelgta – nuo 1923 m. rugsėjo 20 d. jam buvo leista eiti tik tiesiogines Generalinio štabo viršininko pirmojo padėjėjo pareigas, o Generalinio štabo viršininku buvo paskirtas patyręs gen. L. Radus-Zenkavičius⁶³.

Po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos, pripažinusios Vilnių ir kitas ginčijamas žemes Lenkijai, sprendimo Lietuva nebegalėjo tikėtis Tautų Sąjungos paramos bandydama susigrąžinti prarastas teritorijas. Su šia realija teko skaitytis visoms Lietuvos vėlesnėms vyriausybėms, o kartu ir kariuomenės vadovybėms. Tačiau atsakyti Vilniaus Lietuva nesirengė. Nepajėgdami susigrąžinti Vilniaus jėgos metodais, lietuviai pasirinko galimo „karo stovio“ su Lenkija būseną. „Nei karo, nei taikos“ padėtis leido jiems išsaugoti viltį kada nors ateityje Vilnių ir Vilniaus kraštą susigrąžinti. Lietuvos ir Lenkijos priešprieša tęsėsi.

4. Vyriausiojo štabo Operacijų skyriaus 1926 m. gegužės 15–16 d. direktyva (pirmasis projektas)

1926 m. gegužės 12 d. Lenkijoje prasidėjo politinis perversmas, privedęs net prie kruvinių susirėmimų pačioje Varšuvoje. Maršalas J. Pilsudskis,

⁶² L. e. Generalinio štabo viršininko pareigas plk. ltn. J. Griciaus 1923 08 31 visiškai slapta pareiškimas Nr. 12 krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 408, l. 68.

⁶³ Krašto apsaugos ministro 1923 09 20 įsakymas kariuomenei Nr. 202 § 1 ir § 2, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 53, l. 249. 1924 m. pradžioje Generalinis štabas buvo performuotas į Vyr. štabą (*V. L.*).

remiamas palankių kariuomenės dalių, sukėlė maištą prieš Vitoso sudarytą vyriausybę. Gegužės 15–16 d. jam pavyko sudaryti naują Lenkijos ministrų kabinetą. Jį tuoj pat pripažino III lenkų korpuso (III D. O. K.) vadovybė. Šio korpuso daliniai, kaip jau minėjome, buvo išsidėstę užgrobtame Vilniaus krašte.

J. Pilsudskio grįžimas prie Lenkijos valdžios vairo lietuviams asocijavosi su jo vaidmeniu 1919–1920 m. įvykiuose ir Vilniaus krašto užgrobimu. Į įvykius Lenkijoje jautriai reagavo tiek Lietuvos vyriausybė, tiek kariuomenės vadovybė. Tuo metu krašto apsaugos ministras buvo plk. T. Daukantas, Vyr. štabo viršininkas – gen. ltn. K. Ladyga.

Vyr. štabo Operacijų skyrius jau 1926 m. gegužės 15–16 d. parengė visiškai slaptos direktyvos kariuomenei pirmąjį projektą. Joje išdėstė savo nuomonę, kaip minėti įvykiai Lenkijoje galėjo paveikti Lietuvos santykius su pietiniu kaimynu. Atsižvelgiant į tai, kad šis perversmas vyko remiant kariuomenei, naujai lenkų valdžiai galėjo kilti noras sutvirtinti savo padėtį atkreipiant kariuomenės ir visuomenės dėmesį į Lenkijos interesus Lietuvoje. Be to, daugiau galimybių turėjo ir pavieniai asmenys (provokatoriai), kurių iniciatyva pasienyje galėjo būti sukelta incidentų ir įžiebtas ginkluotas konfliktas. Visa tai puikiai suvokiant, buvo įsakyta Lietuvos kariuomenei pasiręgti karo veiksams su lenkais⁶⁴. Numatomų veiksmų pobūdis – gynybinis.

Bendras Lietuvos karinių pajėgų pasirengimas kovoms su lenkais turėjo apimti jų mobilizaciją ir sutelkimą. Pirmiausia reikėjo organizuoti mobilizacijos ir sutelkimo priedangą ir surinkti apie priešą reikiamas žinias. Mobilizacijai atlikti buvo parengti atitinkami planai.

Sutelkimo tikslas buvo: 1) sutelkti kariuomenę, aprūpintą visomis karinėms operacijoms reikalingomis priemonėmis, rajone, iš kurio, veikiant sutelktomis pajėgomis, būtų pasiektas iškeltas tikslas – sustabdytas lenkų brovimasis į Lietuvos teritoriją; 2) evakuoti iš rajono, kuriam grėstų priešų antplūdis, visa tai, kas galėtų būti naudinga krašto kariuomenei arba kuo galėtų pasinaudoti priešas saviems tikslams; atitinkamai turi būti sutvarkytas užnugaris ir transporto tarnyba; 3) laikas – nurodytas atskirai; 4) kariuomenės sutelkimo vieta – Kauno–Jonavos rajonai.

⁶⁴ Vyr. štabo Operacijų skyriaus 1926 05 15–16 visiškai slapta direktyva (pirmasis projektas), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 538, l. 48–50.

Konflikto atveju Lietuvos kariuomenės dalys turėjo susitelkti šiose vietose:

I pėstininkų divizija: 3-iasis pėstininkų pulkas – Alytuje (lieka ir pereina į III pėstininkų divizijos sudėtį), 4-asis pėstininkų pulkas – Panevėžio apylinkėse, 1-asis pėstininkų pulkas – Veprių apylinkėse, 1-asis artilerijos pulkas – Markutiškių dvare, kur įsikurtų ir I pėstininkų divizijos štabas.

II pėstininkų divizija: 2-asis pėstininkų pulkas – Kaune, 5-asis pėstininkų pulkas – taip pat Kaune. 6-asis pėstininkų pulkas iš Šiaulių turėjo persikelti į Žeimius, ten pat susitelkti ir 2-asis artilerijos pulkas. 3-iąją artilerijos pulką ir II pėstininkų divizijos štabą numatyta palikti Kaune.

III pėstininkų divizija: 6-asis pėstininkų pulkas – Alytuje, 9-asis pėstininkų pulkas – Marijampolėje, 7-asis pėstininkų pulkas ir 1-ojo artilerijos pulko I baterija turėjo susitelkti Jonavoje, o III pėstininkų divizijos štabas įsikurti Marijampolėje.

Raitelių brigada: 1-asis husarų pulkas – Kaune, 2-asis ulonų pulkas – persikelti iš Vilkaviškio į Ukmergę, Mocomasis eskadronas – pasilikti Marijampolėje III pėstininkų divizijos vado žinioje.

Šarvuočių rinktinė turėjo pasilikti Kaune.

Aviacijos bazę numatyta perkelti į Nemakščių rajoną, o visi naudoti tinkami lėktuvai, juos aptarnaujantis personalas, degalų ir tepalų atsargos dviem savaitėms liktų Kaune.

Technikos pulkas taip pat būtų Kaune.

Naujai formuojami pulkai turėjo pasilikti: 10-asis pasienio Marijampolės pulkas – Šiauliuose, 11-asis pasienio Vilniaus pulkas – Panevėžyje, 12-asis pasienio Kauno pulkas – Panemunėje.

Krašto apsaugos ministerijos centrinės įstaigos ir vyriausioji būstinė liko Kaune⁶⁵.

Taigi pirmosiomis dienomis po perversmo Lenkijos puolimo grėsmė Lietuvoje buvo vertinama rimtai. Vyriausiajame štabe vienas po kito vyko nervingi posėdžiai. Gegužės 16 d. kariuomenė gavo Vyriausiojo štabo įsakymą būti parengusiai gynybinio pobūdžio karo veiksams su Lenkija. Padaryti būtini kariuomenės dislokacijos pakeitimai, sustiprinta demarkacijos linijos apsauga. Padėties rimtumą rodė ir gegužės 18 d.

⁶⁵ Ten pat.

vyriausybės posėdyje, dalyvaujant valstybės Prezidentui A. Stulginskiui ir Ministrui Pirmininkui L. Bistrui, svarstytas mobilizacijos klausimas. Taupumo sumetimais ir bijant išprovokuoti lenkus, nutarta ne tik visuotinės, bet ir dalinės mobilizacijos neskelbti⁶⁶. Birželio pradžioje perskirsiant aukštuosius karininkus buvo pakeista 15 karininkų⁶⁷.

Buvo pakeista ir kariuomenės vadovybė. Respublikos Prezidento aktu 1926 m. birželio 16 d. krašto apsaugos ministro pareigas pradėjo eiti plk. ltn. J. Papečkys⁶⁸. Vietoj atleisto Vyr. štabo viršininko gen. ltn. K. Ladygos į šias pareigas birželio 22 d. buvo paskirtas Nepriklausomybės kovose jau užsigrūdinęs karininkas, 1925 m. baigęs Belgijos karo akademiją Briuselyje, plk. ltn. K. Škirpa⁶⁹.

5. Vyriausiojo štabo viršininko plk. ltn. K. Škirpos 1926 m. gynybos planai

Pradėjęs vadovauti Vyr. štabui, plk. ltn. K. Škirpa, perėmęs savo žinion 14 svarbių dokumentų iš aukščiausių karinių pareigūnų ir įvertinęs šią medžiagą, tą pačių metų liepos 27 d. visiškai slaptame raporte krašto apsaugos ministrui plk. ltn. J. Papečkui pateikė savo konstatuojamojo pobūdžio samprotavimus apie padėtį Lietuvos ginkluotosiose pajėgose ir jų kovinę parengtį.

Šiame dokumente buvo išsamiai apibūdinta taikos meto visų rūšių kariuomenės organizacija ir sudėtis, Krašto apsaugos ministerijos centrinių įstaigų (Vyr. štabo, Tiekimo valdybos ir Kariuomenės teismo) funkcionavimo, karininkų, puskarininkų parengimo ir kareivių mokymo lygis, mobilizacijos vykdymo, krašto gynimo, kariuomenės medžiaginio aprūpinimo problemos. Šiose srityse buvo rasta daug trūkumų.

Plk. ltn. K. Škirpos teigimu, tokios organizacijos kariuomenė neatitinka krašto gynimo problemos. Ji labai neekonomiška: tai „skeletas“ su daugybe štabų, dideliu ūkio, administracijos ir kitu kariuomenei

⁶⁶ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius, 2007, p. 124.

⁶⁷ Krašto apsaugos ministro dr. L. Bistro 1926 06 02 įsakymas kariuomenei Nr. 53, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 73, l. 85.

⁶⁸ Ten pat, l. 93.

⁶⁹ Krašto apsaugos ministro plk. ltn. J. Papečkio 1926 06 30 įsakymas kariuomenei Nr. 62 § 1, ten pat, l. 94.

aptarnauti reikalingu aparatu, o kariuomenė yra mažai. Pagal 1925 m. lapkričio 27 d. Seimo patvirtintus taikos meto etatus kariuomenę turėjo sudaryti 15 469 kariai, o faktiškai buvo 11 714, arba 75,8 proc. numatyto bendro jų skaičiaus. Svarbiausios šio neatitikimo priežastys buvo: 1) 1925 m. neplaningai ir skubotai atliktas kariuomenės sumažinimas; 2) nenuoseklus perėjimas nuo 2–3 iki 1–1,5 m. karo tarnybos; 3) nevykęs naujų šaukimų 1926 m. pradžioje; 4) per daug atleistų nuo karo tarnybos dėl sveikatos būklės; 5) kai kurie vyriausybės potvarkiai, neleidę užimti etatų⁷⁰.

Vyr. štabo, Tiekimo valdybos ir Kariuomenės teismo veikla nebuvo reglamentuota. Iki tol neturėta Krašto apsaugos ministerijos statuto, nebuvo sureguliuotos atskirų viršininkų teisės, pareigos ir tarpusavio santykiai. Todėl tarp jų kildavo įvairių nesusipratimų, kurie gadino gerus santykius, įtraukdavo ir jų pavaldinius į intrigas. Visa tai kenkė ne tik jų darbui, bet ir bendrai kariuomenės drausmei. Turint omenyje karių skaičių, Vyr. štabas buvo per daug sudėtingas ir didelis. Jį sudarė 3 valdybos: 1) Generalinio štabo, 2) Karo mokslo ir 3) Administracijos, o kiekvieną jų – 3–4 skyriai. Skyrių ir valdybų kompetencija buvo neapibrėžta. Dėl to neretai panašaus pobūdžio klausimai buvo sprendžiami įvairiuose skyriuose. Faktiškai visas darbas juose ir vyko, o valdybų viršininkai buvo tik operatyviam darbui trukdantys tarpininkai tarp skyrių ir Vyr. štabo viršininko, be kurio sprendimo joks svarbesnis klausimas negalėjo būti išspręstas. Štabo organizacinė sistema buvo neekonomiška ir valstybei nelabai naudinga, nes jo viršininkas, nepakankamai glaudžiai bendraudamas su skyriais ir veikdamas per tarpininkus (valdybų viršininkus), negalėjo duoti tinkamo impulso, kad skyriuose darbas vyktų sklandžiai. Tokia Lietuvos kariuomenės Vyr. štabo struktūra, kokia tuo metu buvo, galėjo tikt tik kurios nors didelės valstybės kariuomenės štabui. Plk. ltn. K. Škirpos nuomone, ji buvo nukopijuota nuo Rusijos prieškarinės organizacijos⁷¹.

Pernelyg sudėtinga buvo ir Tiekimo valdybos struktūra. Kaip ir Vyr. štabo, ji nebuvo pritaikyta tokio dydžio kariuomenei. Tiekimo viršininkas buvo trukdantis operatyviai veiklai tarpininkas tarp tiekimo

⁷⁰ Vyr. štabo viršininko plk. ltn. K. Škirpos 1926 07 27 visiškai slaptas raportas Nr. 767 krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 536, l. 1–5.

⁷¹ Ten pat, l. 5–7.

skyrių (intendantūros, artilerijos ir technikos tiekimo) ir krašto apsaugos ministro. Norint to išvengti, reikėjo suteikti jam daugiau teisių ir nustatyti realią atsakomybę už kariuomenės aprūpinimą. Apskritai Krašto apsaugos ministerijos centrinių įstaigų personalas nebuvo specializuotas ir tinkamai parengtas štabo darbui. Be to, jis buvo labai gausus, daugelis asmenų naudojosi pernelyg didelėmis teisėmis. Tuo metu turėta vos apie 12 000 kareivių, kurie būtų sudarę tik diviziją, o karininkai galėjo užimti armijos, susidedančios iš 4 korpusų, etatus⁷².

Be šių to meto kariuomenės organizacinių trūkumų, plk. ltn. K. Škirpa nurodė ir daugybę kitų:

1) nebuvo galimybių tinkamai organizuoti pratybų seniai tarnaujančiams kareiviams, nes jų buvo mažai: norint surengti atitinkamus mokymus, tekdavo rinkti žmones iš visų pulko komandų, tačiau tokį mišrų kontingentą buvo labai sunku mokyti;

2) nors dėl pietinio kaimyno politikos Lietuvos padėtis buvo sunki, neturėta galimybių organizuoti bent kiek geresnės mobilizacijos priedangos;

3) pėstijos dalių etatai buvo įsteigti neturint jokios organizacinės koncepcijos – jie nepagrįsti modernia karo doktrina;

4) kavalerijos organizacija buvo labai pasenusi;

5) artilerijos pulkų ginklai buvo įvairių kalibrų ir modelių, todėl kareivius reikėjo individualiai mokyti; kiekviena baterija turėjo savo ūkį, o tai buvo neekonomiška ir nepraktiška;

6) sujungti technikos dalis į vieną technikos pulką buvo netinkamas sprendimas, nes tokiu atveju pulko vadas turėjo išmanyti visas karo technikos sritis, t. y. būti universalus specialistas: ir pionierius, ir karo inžinierius statybininkas, ir inžinierius geležinkelininkas, ir mechanikas, ir elektrotechnikas, ir t. t. Taigi iš technikos pulko vado buvo reikalaujama labai daug;

7) į šarvuočių rinktinės sudėtį įėjo ir šarvuotųjų traukinių batalionas, kurio egzistavimas taikos metu negalėjo būti pateisinamas kokiais nors taktiniais tikslais, nes per karą šarvuotieji traukiniai labai retai kada būdavo naudojami mūšyje;

8) aviacija turėjo per daug aptarnaujančiojo personalo, o jos organizacinė struktūra buvo neekonomiška⁷³.

⁷² Ten pat, l. 8.

⁷³ Ten pat, l. 9.

Kadrinių karininkų rengimas vyko karininkų kursuose ir kariuomenės dalyse. Karininkų kursai neturėjo aiškaus tikslo, ką planuoja pasiekti. Rengiant jų programas ir darbo planus, Vyr. štabas neturėjo jokios įtakos, todėl kursai ir mokyklos veikė taip, kaip vadovavo jų viršininkai. Nors karininkams rengti buvo skiriama nemažai lėšų, dėl nenuoseklumo jų rezultatai negalėjo būti laikomi pakankamais. Karininkai buvo nevienodo ir nepakankamo karinio pasirengimo, o tai labai kenkė kareivių mokymui. Ypač prastai buvo parengti įvairių sričių karininkai specialistai: pionieriai, artileristai ir kt. Aukštesniųjų viršininkų (divizijų ir pulkų vadų) kvalifikacijai kelti nieko nebuvo nuveikta. Atsargos karininkų rengimas buvo pamirštas.

Puskarininkų rengimas mokomosiose kuopose ir komandose taip pat buvo prastas. Tai priklausė ne tik nuo tam skiriamo laiko (apie 6 mėn.), bet nuo jas sudarančių karių menko išsilavinimo. Dažnai į puskarininkų mokyklas stodavo asmenys, vos mokantys net savo pavardę parašyti.

O kareivių tiesiog nebuvo kam mokyti. Tuometė pulkų organizacinė struktūra buvo taip nevykusiai sutvarkyta, o jie patys tokie maži, kad vidaus tarnybai eiti reikėjo daugiau kaip pusės nors šiek tiek pamokytų kareivių. Tačiau tam dažniausiai likdavo labai mažai senų (patyrusių) kareivių. Reguliariai rengti mokymus leista tik naujokams, kol būdavo išeinama numatyta programa. Po to dėl žmonių stokos jokio tolesnio rimto, sistemingo mokymo nevykdavo, nes tam nebuvo galimybių. Eidami sargybą, dirbdami ūkio darbus, vykdydami kitas tarnybos pareigas, komandiruotėse kareiviai pamiršdavo viską, ką, būdami naujokai, buvo išmokę. 1925 m. bandyta atsarginius mokyti, tačiau iš to nieko neišėjo. Taigi tiek atsargos kareivių, tiek karininkų žinios nebuvo atnaujinamos.

Kilus karinio konflikto pavojui, Lietuvos ginkluotosios pajėgos mobilizacijai nebūtų pasirengusios. Tuo metu niekas negalėjo pasakyti, kiek laiko tam būtų reikėję. Spėjama, kad ne mažiau kaip 8–10 dienų. Plk. ltn. K. Škirpos nuomone, tada būtų buvęs „pilniausias chaosas“⁷⁴.

Krašto gynimo problemos atsispindėjo tik diskusijose. Perimdamas Vyr. štabo viršininko pareigas, plk. ltn. K. Škirpa negavo jokio karo veiksmų plano. Spėta, kad štabas jo apskritai neturėjo. Nebuvo išstudijuotos galimos karo veiksmų zonos, o divizijos neorientuotos kryptingai

⁷⁴ Ten pat, l. 11, 14.

veikti staigaus priešo puolimo atveju. Konstatuota, kad krašto gynimo srityje nieko arba labai mažai nuveikta. Plk. ltn. K. Škirpos nuomone, šiuo klausimu susirūpinta tik tada, kai Lenkijoje įvyko Pilsudskio vadovaujamas sukilimas. Tuomet Lietuvos kariuomenės Vyr. štabe prasidėjo posėdžiai ir svarstymai, ką reikėtų daryti, suvokta, jog krašto padėtis labai bloga, todėl būtina imtis griežtų priemonių, kad lenkams staigiai puolant būtų galima išvengti katastrofos⁷⁵.

Išstudijavęs ir įvertinęs iš aukštesniųjų karininkų gautą medžiagą, plk. ltn. K. Škirpa priėjo prie išvados, kad šalies ginkluotųjų pajėgų padėtis, kartu ir gynybos situacija, yra labai prasta. Krašto gynimo reikalams skiriamos lėšos nepagrįstai eikvojamoms, netinkamas karių mokymas, nepasaugotos valstybės sienos, nepasirengta mobilizacijai, nėra pakankamai ginklų, šovinių atsargų, finansinių išteklių.

Esant tuometei politinei situacijai, didžiausia grėsmė kilo iš Lenkijos pusės. Vien okupuotoje Lietuvos dalyje taikos metu dislokuotos jos pajėgos buvo du kartus didesnės už lietuvių. Taigi lenkai galėjo užklupti lietuvius visiškai nepasiruošusius gintis⁷⁶. Tokia buvo tuometė krašto gynybos sistemos padėtis.

Plk. ltn. K. Škirpos tvirtinimu, sprendžiant krašto gynimo problemą, reikėjo remtis visais konkrečiais elementais, t. y.:

- 2) pakankama mobilizacijos priedanga;
- 3) tinkama ginkluotųjų pajėgų organizacija, parengta atsižvelgiant į krašto išteklius ir tarptautinę karinę padėtį;
- 4) pakankamomis karo atveju išteklių atsargomis;
- 5) skubia mobilizacija, mobilizuotų pajėgų permetimu ir sutelkimu taikos metu numatytoje zonoje, kurioje jos geriausiai dengtų priešą veržimosi į Lietuvos teritoriją kryptį.

Raporto pabaigoje plk. ltn. K. Škirpa krašto apsaugos ministrui pareiškė „norįs atsiriboti nuo to, kas buvo jo pirmtako gen. ltn. K. Ladygos daroma ir padaryta, nes už jo darbo pasekmes, kurios dar negreit išdilisiančios, imti atsakomybę ant savęs negališ“⁷⁷.

Kaip matyti, šiame visiškai slaptame raporte krašto apsaugos ministrui plk. ltn. J. Papečkui Vyr. štabo viršininkas plk. ltn. K. Škirpa

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Ten pat, l. 15.

⁷⁷ Ten pat, l. 16.

išdėstė savo poziciją dėl šalies ginkluotųjų pajėgų organizacijos ir krašto gynimo. Kadangi tai buvo svarbiausias valstybinis reikalas, galintis turėti didelę reikšmę Lietuvos ateičiai, plk. ltn. K. Škirpa jautė pareigą, be raporto, krašto apsaugos ministrui šiais klausimais pateikti papildomus samprotavimus. Jie buvo išdėstyti visiškai slaptame asmeniniame raporte Nr. 767^a tą pačią dieną – 1926 m. liepos 27-ąją⁷⁸.

I. Motyvai, kurie vertė peržiūrėti buvusią ginkluotųjų pajėgų organizaciją ir ją keisti, buvo šie:

1. Kaip jau minėta, tuometė kariuomenės organizacija nebuvo pritaikyta krašto gynimo problemai spręsti atsižvelgiant į realią karinio konflikto galimybę, kuri išplaukė iš Lietuvos politinių ir karinių santykių su kaimynais, pirmiausia su Lenkija. Toks konfliktas galėjo įvykti bet kuriuo metu, nes su šia valstybe nebuvo teisėtos sienos ir pakankamai svarių formalųjų garantijų, jog lenkai lietuvius nepuls.

Kita vertus, Vilniaus srityje buvo tiek lenkų pajėgų, kad jos galėjo pulti staiga, t. y. dar neįvykus Lenkijoje mobilizacijos. O Lietuvos taikos meto kariuomenė, susidedanti iš „skeletinių“ pulkų ir nemobilizuota, buvo per silpna, kad galėtų rimtai joms pasipriešinti. Kadangi Lietuvoje mobilizacijai įvykdyti tuo metu reikėjo 8–10 dienų, lenkams staiga užpuolus (o taip elgtis juos būtų privertusios politinės aplinkybės), Lietuvos kariuomenė būtų užklupta dar jai nesibaigus. Kokie galėjo būti tokio įvykio padariniai – aiškinti nereikia.

2. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizacijoje nebuvo numatyta pajėgų mobilizacijai pridengti. Dėl to jos priešai, nesutikę jokio pasipriešinimo, galėjo pirmomis konflikto valandomis, net ir disponuodami nedidelėmis pajėgomis, įsiveržti į šalies teritoriją, padaryti daug nuostolių ir sutrukdyti Lietuvos kariuomenei mobilizuotis. Tokiu atveju tektų ypač atsižvelgti į gana gausią lenkų kavaleriją, kuri buvo dislokuota okupuotoje Lietuvos dalyje. Taikos metu lenkai Lietuvoje turėjo:

Vilniuje – du raitelių pulkus ir vieną raitosios artilerijos divizioną;

Pabradėje – vieną raitelių pulką;

Suvalkuose – du raitelių pulkus ir vieną raitosios artilerijos divizioną;

Augustave – vieną raitelių pulką.

⁷⁸ Vyr. štabo viršininko plk. ltn. K. Škirpos 1926 07 27 visiškai slaptas raportas Nr. 767^a krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 536, l. 149.

Iš viso šias kavalerijos pajėgas sudarė apie 4 000 raitelių ir 24 patrankos.

3. Lietuvos kariuomenės organizacija buvo neekonomiška, nes turėjo palyginti daug štabų, ūkio ir administracijos personalo (kurį valstybei brangiai kainavo išlaikyti), bet mažai rikiuotės kareivių.

4. Tuometės sudėties pulkuose dėl žmonių trūkumo buvo neįmanoma mokyti vadinamųjų senų kareivių, t. y. išėjusiųjų naujokų mokymo programą. Nebuvo galimybių organizuoti bataliono ir pulko užsiėmimų, o kuopos mokymai galėjo vykti tik tada, kai iš įvairių kuopų ir komandų buvo surenkamas reikiamas karių skaičius.

Čia paminėti motyvai buvo labai svarūs. Jų visiškai pakako, kad būtų peržiūrėta buvusi taikos meto kariuomenės organizacija ir nuspręsta ją keisti. Be šių svarbiausių Lietuvos kariuomenės ydų, dar buvo ir kitų, ne tokių reikšmingų, trūkumų, kuriuos buvo galima ištaisyti nekeičiant kariuomenės organizacijos iš esmės.

II. Reikalavimai, kuriuos turėjo atitikti Lietuvos ginkluotosios pajėgos, buvo strateginiai, organizaciniai ir finansiniai.

Lietuva, kaip maža valstybė, negalėjo pretenduoti į svetimas teritorijas, tikėtis jas užgrobti. Svarbiausias jos uždavinys buvo apginti savo teritoriją nuo priešo puolimų. Bet aptariamuoju laikotarpiu ne visos Lietuvos dalys buvo išvaduotos. Vilnius vis dar buvo okupuotas lenkų. Susiklosčius palankioms sąlygoms, siekta jį atsiimti. Vadinas, Lietuvos ginkluotosios pajėgos turėjo būti pasirengusios ne tik gynybiniam, bet ir puolamajam karui.

A. Gynybinis karas. Iš kaimyninių šalių tik Lenkija tuo metu buvo aiškiai agresyviai nusiteikusi prieš Lietuvą. Kitų kaimynių – Latvijos, Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, nors jų pozicija ir nebuvo nustatyta formaliais sutartimis, bet, turint omenyje bendrą politinę Rytų Europos konjunktūrą, tikėtina, užpuolimo pavojus Lietuvai negrėsė. Vienintelė šalis, kuri grasino Lietuvai ginkluotu konfliktu, buvo Lenkija. Vadinas, galima daryti išvadą, kad Lietuva turėjo būti visada pasirengusi gintis lenkų puolimo atveju.

Atsižvelgiant į to meto Lenkijos kariuomenės dislokaciją, plk. lt. K. Škirpos nuomone, jos puolimas galėjo būti trejopas: 1) staigus, 2) jungtinėmis III korpuso pajėgomis, kurios tuo metu buvo išmėtytos visoje lenkų okupuotoje Lietuvos teritorijoje, ir 3) masinis (jame dalyvautų ne tik III korpuso, bet ir iš Lenkijos atsiųstos pastiprinimo pajėgos).

I atvejis (staigus puolimas)

Staigus puolimas galėjo įvykti, jei lenkai būtų puolę lietuvius dar prieš peržengdami demarkacijos liniją, iš esmės nepergrupavę kariuomenės okupuotoje teritorijoje ir nepaskelbę mobilizacijos.

Tokiame Lietuvos puolime pirmiausia galėtų dalyvauti arti demarkacijos linijos esančios Lenkijos kariuomenės dalys:

a) lenkų pasienio apsaugos batalionai ir eskadronai, tuo metu stovintys prie demarkacijos linijos;

b) Vilniaus ir Suvalkų rajonuose dislokuotos pajėgos;

c) Gardino įgula, kuri šiuo atveju sudarytų atsargą.

Tokio staigaus puolimo galimos kryptys: Vilnius–Ukmergė, Vilnius–Kaišiadorys ir Suvalkai–Marijampolė.

Lietuvių uždavinys šio staigaus puolimo atveju – sulaikyti priešą veržiamąsi į Lietuvos teritorijos gilumą, siekiant sudaryti galimybę kariuomenei mobilizuotis. Praktiškai reikėtų užstoti tas pajėgas arba kryptis, kurias priešas pasirinktų savo puolimui vykdyti.

Čia buvo iškilę 3 klausimai:

1. Kokio dydžio turėtų būti Lietuvos pajėgos, kurioms būtų keliamas uždavinys pridengti lietuvių mobilizaciją staigaus priešų puolimo atveju?

2. Kokioje vietoje ar vietose jos turėtų susitelkti ir veikti?

3. Kaip greitai jos turėtų būti sutelktos tose vietose?⁷⁹

Plk. ltn. K. Škirpos teigimu, krašto pajėgų, skiriamų mobilizacijai dengti, dydis priklausytų nuo to, kokiomis pajėgomis priešas Lietuvą staigiai pultų. Tačiau galima tik spėlioti, kuriomis puolimo kryptimis – Vilnius–Ukmergė ar Vilnius–Kaišiadorys, ar abiem iš karto – veržiantis galėtų dalyvauti Lenkijos kariuomenės dalys, tuo metu esančios Vilniaus rajone:

I legionų divizija: 1-asis, 5-asis ir 6-asis pėstininkų pulkai bei vienas lengvosios artilerijos pulkas – Vilniuje;

XIX pėstininkų divizijos: 85-asis pėstininkų pulkas ir vienas 13-ojo artilerijos pulko divizionas – Naujojoje Vilnioje;

3-ioji kavalerijos brigada: 4-asis ulonų pulkas – Pabradėje; 23-iasis ulonų pulkas ir raitosios artilerijos 3-iasis divizionas – Vilniuje; 13-asis

⁷⁹ Ten pat, l. 150–153.

ulonų pulkas – Naujojoje Vilnioje, 3-iasis sunkiosios (korpuso) lauko artilerijos pulkas – Vilniuje. Faktiškai galėjo būti apie 10 000 žmonių.

Šiuo atveju prie šio skaičiaus reikėtų pridėti 77-ojo pėstininkų pulko apie 1 900 ir 19-ojo artilerijos pulko 3-iojo diviziono apie 250 karių, kurie buvo Lydoje ir lietuvių nepastebėti galėjo būti atvežti į Vilnių.

Suvalkų–Marijampolės kryptimi vykstančiame staigiam puolime galėjo dalyvauti Suvalkų įgulos kariuomenė: 41-asis pėstininkų pulkas, 29-ojo lengvosios artilerijos pulko vienas divizionas, 2-asis ulonų pulkas, 3-iasis raitųjų šaulių pulkas ir raitosios artilerijos 4-asis divizionas. Taigi būtų susidarę: pėstijos – apie 1 300, artilerijos – apie 900, kavalerijos – apie 1 700, iš viso apie 4 000 karių. O prie šio skaičiaus dar būtų galima pridėti Augustave buvusį 1-ąjį ulonų pulką – apie 700 karių.

Gardino įguloje buvo daugiau kaip 3 000 karių.

Taigi staigiam puolime, neskaitant Gardino įgulos, galėjo dalyvauti apie 14 000 karių ir dar visi pasienio batalionai⁸⁰.

Norint sutrukdyti tokių pajėgų puolimą, lietuviams reikėjo turėti nors 2/3 dydžio pajėgas, t. y. apie 10 000 karių, kitaip sakant, vieną visos sudėties diviziją.

Sugrupuotas Lietuvos pajėgas staigiam priešui puolimui atremti buvo galima sutelkti arčiau prie tuometės demarkacijos linijos, neleidžiant jam nuniokoti nė vienos pėdos mūsų žemės. Todėl kilo klausimas: ar pakaks laiko turimoms pajėgoms sutelkti prie demarkacijos linijos kuria nors viena iš trijų minėtų kryptų pirmiau, negu priešas ją peržengs?

Šiuo atveju viskas būtų priklausę nuo priešų veiksmų greičio ir staigumo. Todėl reikėjo išsiaiškinti, kaip staigus lenkų pajėgų puolimas galėtų vykti. Norėdami staigiai pulti, jie negalėtų iš anksto tam pasiruošti neatkleidę paslapties. Kitaip sakant, negalėtų vykdyti mobilizacijos, papildyti kariuomenės dalių, jų pergrupuoti, aprūpinti karo meto gurguolėmis ir t. t. Jeigu lenkai prieš puolimą viso to nedarytų, apie puolimą lietuviai sužinotų tik tada, kai Lenkijos pajėgų priešakinės dalys peržengtų demarkacijos liniją. Iš to tektų daryti išvadą, jog staigaus priešų puolimo paralyžiuoti Lietuvos pajėgoms greičiausiai nepavyktų, nes neužtektų laiko susitelkti prie pat demarkacijos linijos. Kur tada jas būtų galima surinkti? Atsakymas vienas – ten, kur priešas negalėtų atsidurti pirmiau negu pasiruošusios kautynėms Lietuvos pajėgos. Šiuo atveju galimi

⁸⁰ Ten pat.

pajėgų susitelkimo rajonai:

- a) pirmajai krypčiai dengti – Jonavos–Ukmergės linija;
- b) antrajai krypčiai dengti – Kaišiadorių rajonas;
- c) trečiajai krypčiai dengti – Marijampolės rajonas.

Be to, reikėjo, kad:

a) šioms kryptims dengti jau taikos metu minėtuose rajonuose būtų nors dalis mobilizacijos priedangai skirtų pajėgų;

b) demarkacijos linija būtų uždaryta pasienio apsaugos dalių, kai tik taps aišku, kad karinis konfliktas galimas.

Kaip greitai netikėtam priešo puolimui paralyžiuoti skirtas pajėgas reikėtų sutelkti nurodytuose rajonuose?

Tai priklausytų nuo dviejų veiksnių:

a) nuo to, kada priešas galėtų, įprastu tempu žygiuodamas, pasiekti lietuvių numatytą susitelkimo rajoną ir gynybos pozicijas;

b) kaip greitai Lietuvos pajėgos sugebėtų susitelkti priešo puolimo kryptimis.

Papildomos sąlygos:

a) eidamas pirmąją kryptimi nuo demarkacijos linijos iki Šventosios upės, priešas turėtų įveikti 30 km, vadinasi, tam skirti daugiau kaip vieną dieną;

b) judančiam antrąją kryptimi nuo demarkacijos linijos iki Kaišiadorių priešui reikėtų įveikti 32 km ir sugaišti daugiau kaip parą;

c) eidamas trečiąją kryptimi nuo demarkacijos linijos iki Marijampolės, priešas 34 km įveikti turėtų skirti taip pat daugiau kaip parą.

Vadinasi, lietuvių mobilizaciją dengiančios pajėgos staigaus puolimo atveju privalėjo būti vietoje ne vėliau kaip antros konflikto dienos rytą, t. y. palyginti labai greitai, kad turėtų dar šiek tiek laiko susitvarkyti. Galima net suabejoti, ar per tiek mažai laiko galimomis puolimo kryptimis būtų spėta sutelkti turimas, nors ir nedideles, Lietuvos pajėgas.

Iš viso to aiškėjo, kad Lietuvos pajėgų intervencija siekiant užkirsti kelią priešui staigiam puolimui galėjo prasidėti ne anksčiau kaip antrą dieną, lenkams peržengus demarkacijos liniją. Anksčiau mobilizaciją dengiančiomis kryptimis lietuviai galėjo pasiųsti tik kavaleriją ir atskiras pėstininkų dalis, kurios jau taikos metu buvo Ukmergėje ir Marijampolėje.

Neįgyvendinę minėtų priemonių, lietuviai būtų buvę bejėgiai – nesugebėtų nors kiek veiksmingiau dengti mobilizacijos.

Plk. ltn. K. Škirpos teigimu, nustatant ankstesnę kariuomenės organizaciją, nebuvo rimtai įvertinta staigaus lenkų puolimo galimybė. Todėl nustatant naujus organizacijos dėsnius reikėjo būtinai į tai atsižvelgti. Taikos metu turėjo būti numatytos mobilizacijai dengti pakankamai gausios pajėgos ir dislokuotos taip, kad galėtų laiku išsidėstyti atitinkamuose rajonuose pagrindinėmis lenkų puolimo kryptimis⁸¹.

II atvejis (lenkų puolimas mobilizuotomis III korpuso pajėgomis)

Okupuotoje Lietuvos teritorijos dalyje aptariamuoju laikotarpiu lenkai turėjo vieną kariuomenės korpusą (III), kuri sudarė trys pėstininkų divizijos (I, XIX ir XXIX). Be to, tam korpusui buvo priskirta 3-ioji atskiroji kavalerijos brigada (iš trijų kavalerijos pulkų), jo rajone buvo I kavalerijos divizijos dalys (4-oji kavalerijos brigada, susidedanti iš dviejų kavalerijos pulkų). Turimomis žiniomis, III korpuse faktiškai buvo apie 30 000 žmonių. Šios pajėgos buvo išmėtytos po visą Vilniaus–Gardino sritį.

Norėdami pulti jungtinėmis pajėgomis (pagal karo principus), lenkai turėjo sutelkti visas III korpuso dalis vienoje vietoje arba keliose išėities ir susitelkimo zonose, o po to jau veikti. Bet koks lenkų pajėgų grupavimas pareikalautų keleto dienų ir negalėtų likti lietuvių žvalgybos nepastebėtas.

Pastebėjus lenkų parengiamuosius puolimui veiksmus – kariuomenės dalių perkėlimą arčiau demarkacijos linijos – reikėtų tuojau skelbti mobilizaciją ir uždaryti sieną. Iš karto kiltų klausimas, per kiek laiko lietuviai turėtų atlikti mobilizaciją ir suspėti mobilizuotas dalis pervežti į kariuomenės susirinkimo ir susitelkimo rajoną. Tą laiką galima nustatyti pagal lenkų parengiamuosius puolimui veiksmus. Tokiu atveju lenkai turėtų savo kariuomenės dalis papildyti iki karo meto sudėties (etatų), aprūpinti jas reikalingomis gurguolėmis, sukurti operacijoje dalyvaujančią armiją tiekimo ir aprūpinimo aparatą.

Nors visa tai taikos metu ir būtų puikiausiai atlikta, geriausiu atveju lenkamams prireiktų maždaug 3 dienų. Papildytų dalių permetimas arčiau demarkacijos linijos pareikalautų antra tiek laiko. Pagaliau (blogiausiu atveju), siekdami turėti daugiau laiko, lietuviai galėtų, rengdamiesi pajėgų sutelkimui, savo kariuomenės dalims parinkti zoną ne prie demarkacijos linijos, o per vieną ar du etapus toliau nuo jos ir tikėtis laimėti apie 5–7

⁸¹ Ten pat, l. 154–155.

dienas. Jie turėtų savo ginkluotųjų pajėgų organizaciją sutvarkyti taip, kad per tą laiką būtų galima atlikti savo kariuomenės mobilizaciją, pervežti ją į sutelkimo zoną ir parengti kautynėms.

Kitas klausimas – kiek reikėtų mobilizuoti pajėgų, norint sulaukyti lenkų puolimą, jei šie jį vykdytų vien III korpuso jėgomis? Vadovaujantis karo istorijos patirtimi, lietuviai turėtų šiam tikslui mobilizuoti tiek žmonių, kad Lietuvos kariuomenė sudarytų nors 2/3 priešų pajėgų. Kitaip sakant, reikėjo turėti ne mažiau kaip 3 karo meto sudėties divizijas, atitinkamas artilerijos, kavalerijos, aviacijos ir kitų specialiųjų ginklų rūšių pajėgas. Kaip matyti, viskas būtų priklausę nuo laiko. Galima tvirtinti, jog, per numatytą laiką atlikus mobilizaciją ir kariuomenės sutelkimą galima lenkų puolimo kryptimi, būtų nemažai galimybių laimėti. Todėl Lietuvos kariuomenės organizacija turėjo būti taip sutvarkyta, kad savo pajėgų mobilizaciją ir sutelkimą galėtų atlikti per 5–6 dienas⁸².

III atvejis (masinis puolimas, kuriame dalyvautų ne tik III korpuso dalys, bet ir iš Lenkijos gilumos atgabentos jų pajėgos)

Šiuo atveju Lenkijos ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų santykis galėjo būti dvigubai ar daugiau kartų palankesnis lenkams. Lenkijos didelių pajėgų sutelkimas prieš Lietuvą jokia būdu nebūtų slaptas ir greitas, todėl lietuviai galėtų savo kariuomenę tinkamai mobilizuoti ir sutelkti. Tačiau šios Lietuvos pajėgos būtų per mažos lenkų puolimui sulaukyti. Išskėlę uždavinį žūtbūt tai padaryti, lietuviai savo nedidelę kariuomenę pasmerktų lemiamai kovai iš anksto žinodami, jog beveik neturi galimybių jos laimėti. Tai būtų nusikaltimas, nes jau pirmame mūšyje Lietuvos kariuomenę priešas sunaikintų, o be jos niekas su Lietuva nebesiskaitytų.

Kaip reikia elgtis, kad to neatsitiktų?

Plk. ltn. K. Škirpos nuomone, tokiomis aplinkybėmis iš Lietuvos kariuomenės neturėtų būti reikalaujama to, ko ji nepajėgtų atlikti. Esant tokiam pajėgų santykiui, kokį turime omenyje (dvigubą ar dar didesnę lenkų naudai), Lietuvos kariuomenei galima būtų kelti tik šiuos uždavinius: neprovokuoti lemiamo mūšio, stengtis trukdyti priešui veržtis toliau, siekiant laimėti kuo daugiau laiko ir taupant savo jėgas.

Kariuomenei uždavinys galėjo būti suformuluotas kaip gynyba manevru, šiuolaikinėje strategijoje vadinama „gynyba traukiantis“. Šiam manevrui atlikti būtina reikėjo turėti atitinkamą skaičių divizijų, kad

⁸² Ten pat, l. 156–157.

būtų galima sudaryti strateginę gilumą. Atsižvelgiant į karo veiksmų tetrą ir vietovės ypatybes, Lietuvai reikėjo turėti 6 divizijas. Tomis dienomis kariuomenė manevruodama galėtų išsilaikyti daugiau kaip mėnesį. Gynybos manevrą būtų galima vykdyti ir turint 4 divizijas, pakankamai stiprią kavaleriją sparnuose. Tačiau tiek mažai divizijų būtų greitai pavargusios.

Per tą laiką, kurį mūsų artilerija laimėtų, Užsienio reikalų ministerija gal galėtų gauti kitų Lietuvai draugiškų valstybių paramą ir padaryti tai, kas reikia, norint išvengti visiško ir galutinio pralaimėjimo. Taip manevruodama Lietuvos kariuomenė trauktųsi į savo atsargines pozicijas, kad papildytų ir sustiprintų gretas. O priešas, veikdamas svetimoje teritorijoje, toli nuo savo bazių, būtų priverstas, be nuostolių, kuriuos patyrė dėl lietuvių aktyvių veiksmų, daug savo pajėgų išsklaidyti įvairiuose miesteliuose ir įgulose okupacinei tvarkai palaikyti. Transporto priemonės, geležinkelius, kelius, tiltus ir kitą karo turtą ir išteklius traukdamosi atgal Lietuvos kariuomenė turėtų sunaikinti, kad priešas tuo negalėtų pasinaudoti.

Be to, prieš užnugaryje galima suaktyvinti partizanų veiklą, kuriai sąlygos (bent iš dalies) tam tikrose zonose būtų sudarytos jau taikos metu.

Visa tai per tam tikrą laiką galėtų tiek susilpninti okupacines priešojų pajėgas, kad jų santykis pasikeistų lietuvių naudai. Tuomet atsirastų galimybių pereiti į kontrpuolimą ir išvyti priešą iš Lietuvos teritorijos⁸³.

B. Puolamasis karas. Jau anksčiau buvo minėta, jog, palankiai susiklosčius politinėms aplinkybėms, iš Lietuvos kariuomenės galėjo būti pareikalauta pabandyti išvaduoti iš lenkų jungo okupuotą šalies dalį. Kitaip sakant, lietuviai turėjo galvoje ir puolamojo karo galimybę. Iš to galima daryti išvadą, kad Lietuvos kariuomenės organizacija taip pat turėjo atitikti puolamojo karo reikalavimus. Kokie gi tie reikalavimai?

a) Jei Lietuvos pajėgoms kada nors tektų eiti vaduoti Vilniaus, šis žygis galėtų įvykti tik visiškai aiškiomis ir palankiomis politinėmis aplinkybėmis ir būti trumpas, t. y. turėtų greitai baigtis. Organizaciniam ir mobilizaciniam pasirengimui reikėtų skirti tiek pat mažai laiko, kaip kad ir gynybinio karo atveju.

b) Puolamasis žygis turėtų būti atliktas sutelkus kuo daugiau pajėgų, kad, atsiėmus Vilniaus teritoriją, galima būtų užtikrinti visišką jo priklausomybę Lietuvai. Turint omenyje faktinį Lietuvos ginkluotųjų

⁸³ Ten pat, l. 158.

pajėgų dydį, reikėtų mobilizuoti visas 4 pėstininkų divizijas. Vadinasi, ir puolamajam karo metu, ir jam rengiantis Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizacija turėtų būti labai lanksti⁸⁴.

II. Organizaciniai reikalavimai

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų struktūrai keliami organizaciniai reikalavimai išplaukė iš minėtų strateginių siekių – ji turėjo būti labai lanksti:

a) suteikti galimybę vadovybei apsaugoti mobilizaciją nuo galimo priešo staigaus puolimo. Dėl to dar taikos metu reikėjo turėti:

1. sienai (demarkacijos linijai) uždaryti skirtą apsaugą, kuri šiai misijai būtų parengta dar taikos metu ir galėtų ją pradėti dengti iš karto, kai tik paaiškės pavojus;

2. užnugaryje sieną dengiančią apsaugą, sudarytą iš pakankamai didelių pajėgų, pasirengusių laiku pradėti dengti į šalies teritoriją besiveržiančio ir jau išvaikiusio sieną dengiančias dalis prieš kryptį.

Visa tai būtų mobilizacijos priedanga.

b) sudaryti galimybę taikos metu kariuomenę per 3–4 dienas išplėsti iki 4 karo metu divizijų, kurios turėtų atitinkamas specialių ginklų rūšių dalis;

c) sudaryti galimybę, netrukdant didinti kariuomenės iki keturių divizijų, skirti reikalingus pastiprinimo vienetus ir juos siųsti į pagalbą mobilizaciją dengiančioms pajėgoms;

d) atsiradus finansinių galimybių, ginkluotąsias pajėgas, neardant jų organizacinės sistemos, padidinti iki 6 ir daugiau divizijų;

e) sudaryti galimybes kartu su kariuomene rengti jos atsargą ir piliečius bendrai partizaninei veiklai;

f) neturėti mobilizacijos sandėlių į pietryčius nuo linijos: žemutinis Nemunas iki Kauno, Neris iki Šventosios ir Šventoji, Ukmergė, kur tokio sandėlio taip pat neturėtų būti;

g) nereikalauti komplikotos mobilizacijos sistemos⁸⁵.

III. Finansinio pobūdžio reikalavimai

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų organizacijai buvo keliami šie finansinio pobūdžio reikalavimai:

a) nesudaryti respublikai nepakeliamos naštos;

⁸⁴ Ten pat, l. 159–160.

⁸⁵ Ten pat.

b) būti ekonomiškai, t. y. kuo mažiau lėšų skirti administracijos reikalams;

c) sudaryti galimybę sutaupyti lėšomis įsigyti kariuomenei reikalingų medžiaginių išteklių, ypač karo metui;

d) stengtis, kad tuometės sistemos keitimas ir perėjimas prie naujos nepareikalautų per daug lėšų, t. y. neviršytų biudžeto.

Dėstydamas šiuos samprotavimus Vyr. štabo viršininkas plk. ltn. K. Škirpa sąmoningai vengė analizuoti karinę ir politinę pagalbą, kurią galėjo suteikti Lietuvai kaimynai. Jis aptarė sunkiausią padėtį – kad viena pati Lietuva, bent jau konflikto pradžioje (1–2 mėnesius), turėtų atsilaikyti prieš galingesnį priešą. Taip keldamas klausimą plk. ltn. K. Škirpa tikėjosi gauti daugiau duomenų, patvirtinančių, kad problema sprendžiama remiantis ne kokiais nors spekuliaciniais ar kitais abejotiniais motyvais. Suteikus kuriai nors kaimyninei šaliai karinę ar politinę pagalbą, Lietuvos padėtis nebūtų pablogėjusi⁸⁶.

IV. Siūloma ginkluotųjų pajėgų organizacija

Plk. ltn. K. Škirpos teigimu, išdėstytus reikalavimus galėtų atitikti tokia Lietuvos kariuomenės organizacija:

1. Taikos meto kariuomenės organizacija

Centrinės įstaigos turėtų būti sumažintos proporcingai atitinkamos kariuomenės dydžiui.

Pėstinija: 7 pėstininkų pulkai, iš jų 3 – sudaryti iš 3 batalionų – buvo skirti numatomai mobilizacijai dengti, 4 – sudaryti iš dviejų batalionų.

Artilerija: 3 artilerijos pulkai, kurių kiekvieną sudarė:

a) dvi artilerijos grupės, grupę – 2 baterijos (po 4 patrankas);

b) viena haubicų baterija (4 patrankos);

c) viena mokomoji grupė artilerijos puskarininkiams rengti.

Visos baterijos atleidžiamos nuo ūkio darbų. Artilerijos pulkuose sukuriama ūkio padaliniai (kaip pėstininkų pulkuose).

Kavalerija lieka tokio pat dydžio kaip aptariamuoju laikotarpiu, tik įsteigiami eskadronuose kautynių skyriai.

Aviacija lieka tokia pat kaip aptariamuoju laikotarpiu, tik sumažinamas administracinis aparatas.

Technikos dalys. Technikos pulkas panaikinamas. Vietoj jo sukurti:

a) vieną pionierių batalioną iš 2 pionierių kuopų, vienos mokomosios

⁸⁶ Ten pat, l. 160–161.

pionierių komandos ir pionierių dirbtuvių;

b) vieną ryšių batalioną iš 2 ryšių kuopų ir vienos mokomosios komandos;

c) vieną technikos batalioną, susidedantį iš automobilių kuopos ir geležinkelių kuopos.

Šarvuočiai:

a) šarvuočių rinktinę panaikinti;

b) šarvuotųjų traukinių batalioną išformuoti;

c) šarvuotųjų automobilių kuopą pavadinti automobilių būriu;

d) tankų batalioną pavadinti tankų kuopa.

Automobilių būrį ir tankų kuopą priskirti prie technikos bataliono.

2. Taikos meto kariuomenės dislokacija

Pėstininkų mobilizacijai dengti trijų batalionų pulkai: 1-asis pėstininkų pulkas – Ukmergėje, 5-asis pėstininkų pulkas – A. Panemunėje, 9-asis pėstininkų pulkas – Marijampolėje; dviejų batalionų pulkai: 2-asis pėstininkų pulkas – Šančiuose, 4-asis pėstininkų pulkas – Panevėžyje, 8-asis pėstininkų pulkas – Šiauliuose, 7-asis pėstininkų pulkas – Klaipėdoje. Minosvaidžių kuopa – Klaipėdoje.

Kavalerija. 1-asis husarų pulkas – Kaune, 2-asis ulonų pulkas – Alytuje. Mokomasis eskadronas – Marijampolėje.

Artilerija. 2-asis artilerijos pulkas – Kėdainiuose, 3-iasis artilerijos pulkas – Kaune, 4-asis artilerijos pulkas – Vilkaviškyje. Mokomoji grupė – A. Panemunėje.

Specialiosios dalys. Aviacija – Kaune, pionierių batalionas – Kaune, ryšių batalionas – Kaune, technikos batalionas – Kaune⁸⁷.

V. Taikos meto kariuomenės perėjimas į karo padėtį

Paskelbus mobilizaciją, iškart formuojama šios sudėties IV pėstininkų divizija: trys pėstininkų pulkai, vienas artilerijos pulkas, vienas kavalerijos eskadronas, viena pionierių kuopa, viena ryšių kuopa ir užnugario dalys.

Be to, prie kariuomenės vadovybės dar formuojami: vienas pionierių batalionas, vienas ryšių batalionas, vienas geležinkelių batalionas ir keturi atsargos pėstininkų batalionai, prie kiekvienos divizijos po vieną⁸⁸.

⁸⁷ Ten pat, l. 162.

⁸⁸ Vyr. štabo viršininkas gen. št. plk. lt. K. Škirpa parengė vieną pirmųjų laikinųjų slaptų

Pėstinija. Mobilizacijai dengti trys pėstininkų pulkai per trumpiausią laiką papildomi iki karo meto etatų sudėties. Kartu suformuojamos sieną dengiančios dalys ir ją dengia. Kiti keturi pulkai (kiekvienas iš dviejų batalionų) sudaro lygiagrečius pulkus: kiekvienas būrys pergrupuojamas į kuopą, kuopa – į batalioną, batalionas virsta pulku. Taip vietoje 4 taikos meto pulkų būtų suformuoti 8 karo meto pulkai, o iš viso (pridėjus mobilizaciją dengiančius pulkus) – 11 pulkų. Tačiau keturioms divizijoms reikės 12 pulkų. Taigi, trūktų dar vieno, kurį galima būtų sudaryti iš 3 pulkų mokomųjų kuopų, o kitų 4 pulkų mokomosios kuopos teiktų kadrus atsargos batalionams.

Minėtose lygiagrečios dalys (pulkai) būtų formuojami Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Klaipėdoje. Šiose vietose reiktų turėti mobilizacijos sandėlius.

Kavalerija. Paskelbus mobilizaciją, kavalerijos dalys pasipildytų iki karo meto etatų. Mokomasis eskadronas būtų performuotas į pulką.

Artilerija. Kaip ir kavalerija, artilerija būtų papildyta iki karo meto etatų. Mokomoji grupė – performuota į 4-ąją artilerijos pulką.

Pionieriai. Pionierių batalionas turėtų iš viso suformuoti kiekvienai divizijai po vieną pionierių kuopą, o armijai – vieną pionierių batalioną. Šias pionierių dalis galima būtų sudaryti tokiu būdu: viena pionierių kuopa (taikos metu) būtų paruošta priskirti prie mobilizaciją dengiančių dalių. Ji pasipildytų iki karo meto etatų. Kita pionierių kuopa sudarytų 3 kuopas: kiekvienas būrys suformuotų po kuopą. Taip susidarytų 4 pionierių kuopos, o pionierių batalionas, reikalingas vadovybei, būtų suformuotas šiek tiek vėliau iš mokomosios pionierių kuopos karių.

Ryšių dalys. Paskelbus mobilizaciją, ryšių batalionas tokiu pat būdu kaip ir pionierių batalionas formuotų šias dalis: keturioms divizijoms – po ryšių kuopą, vadovybei – vieną ryšių batalioną.

Geležinkelių dalys. Geležinkelių batalionas būtų sudarytas iš geležinkelių kuopos. Paskelbus mobilizaciją, būtų parengiami ir šarvuotieji traukiniai.

Automobilių dalys. Automobilių kuopa būtų išplėsta iki automobilių bataliono. Tankų kuopa ir šarvuotųjų automobilių būrys – papildyti

mobilizacijos instrukcijų (M–2) karo apygardų štabams ir karo sričių viršininkams. Ši instrukcija krašto apsaugos ministro plk. lt. J. Papeckio buvo patvirtinta 1926 m. liepos 19 d., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 432, l. 32–53.

iki karo meto etatų.

Aviacija. Padidinama iki karo meto etatų⁸⁹.

Iš anksčiau pateiktų plk. ltn. K. Škirpos samprotavimų matyti, jog naujasis Vyr. štabas objektyviai vertino tuometę Lietuvos ir jos kariuomenės padėtį, pagrindė motyvus, kurie vertė peržiūrėti jos organizaciją, smulkiai išaiškino strateginio, organizacinio ir finansinio pobūdžio reikalavimus, kuriuos turėjo atitikti to meto krašto ginkluotosios pajėgos, pateikė jų taikos ir karo meto dislokacijos projektą.

Tą pačią liepos 27 d. Vyr. štabas slaptame rašte karo apygardų viršininkams nurodė, jog, siekiant kuo geriau pasirengti karui, be kita ko, reikia iš anksto žinoti, kokie elementai galėtų turėti įtakos organizuojant ir plėtojant galimus ginkluotus susirėmimus.

Tarp šių elementų pirmiausia išskirtinos vietos sąlygos, todėl į šį nurodymą – nuolat studijuoti taktinės reikšmės vietos ypatybes – buvo atkreiptas visų karo apygardų viršininkų dėmesys. Tuo tikslu reikėjo organizuoti rekognoskuotes, tačiau jų užduotys priklausė nuo vietos sąlygų, todėl visa tai buvo palikta tvarkyti kiekvienam apygardos viršininkui individualiai⁹⁰.

Minėtiems plk. ltn. K. Škirpos dokumentų projektams po kelių posėdžių pritarė Krašto gynimo taryba, kuriai pirmininkavo Prezidentas K. Grinius. Prasidėjo intensyvus darbas. Į jį įsitraukė visi Vyr. štabo karininkai. Dar po poros mėnesių buvo parengtas išsamus Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų koncentracijos planas karui su lenkais. Jį sudarė dvi dalys: 1) žinios apie Lenkiją ir 2) Lietuvos padėtis.

Pirmąją dalį sudarė 4 skyriai. Pirmajame buvo pabrėžta, jog lenkų veikimo būdai galimo karo su Lietuva atveju remsis: a) bendrais tautiniais ir valstybiniais siekiais, b) jų valstybės politine, ekonomine, socialine ir dvasine padėtimi, c) karinėmis pajėgomis, kurias būtų galima nukreipti prieš Lietuvą, ir karinėmis galimybėmis, kurias lems Lietuvos karinė padėtis ir tuo metu susiklosčiusios, taip pat ir vietos, aplinkybės.

Antrajame skyriuje buvo apibūdinti Lenkijos siekiai Lietuvos atžvilgiu: a) sudaryti tinkamas sąlygas tautinei ekspansijai į Lietuvos teritoriją,

⁸⁹ Ten pat, l. 163–164.

⁹⁰ Vyr. štabo viršininko plk. ltn. K. Škirpos 1926 07 27 slaptas raštas Nr. 20963 I, II ir III karo apygardų viršininkams, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 101, l. 3–5.

b) turėti patogesnę priėjimą prie Baltijos jūros, c) užimti kelius, einančius iš Sovietų Sąjungos į Vakarų Europą, d) užtikrinti platesnę rinką savo pramonės gaminiams.

Trečiajame skyriuje apibūdinta Lenkijos valstybės tarptautinė ir vidaus padėtis, karinės pajėgos. Kaimyninėje lenkų III karo apygardoje buvo devyni pėstininkų, aštuoni kavalerijos, trys lengvosios artilerijos ir maždaug trys raitosios artilerijos pulkai, vienas sunkiosios artilerijos ir vienas pionierių pulkas, vienas automobilių, vienas gurguolės, vienas žandarmerijos divizionas, vienas sanitarijos batalionas, viena dviratinių kuopa. Iš viso III karo apygardoje buvo apie 31 000 kovotojų, jai priklausė 10 464 arkliai⁹¹. Vien šios lenkų karo apygardos pajėgos buvo pakankamos, kad lietuvius užklyptų nelaukdamos savo mobilizacijos pabaigos ir nepalikėtų laiko jiems mobilizuotis. Be to, Lenkija turėjo karo laivyną, kuris galėjo sėkmingai blokuoti Lietuvos pajūrį.

Be judriųjų karo pajėgų, Lenkija turėjo įsirengusi nuolatinius įtvirtinimus. Lietuviams buvo svarbūs Gardinas ir Vilnius – išeities ir atramos punktai Lietuvos karo teatre vykdomų operacijų metu, iš dalies saugantys ir lenkų komunikacijų linijas.

Pažymėtina dar viena lietuviams svarbi III karo apygardos susisiekimo kelių ypatybė: kilus Lenkijos ir Sovietų Sąjungos karui, lenkai būtų dėję visas pastangas, kad paimtų į savo rankas geležinkelį ir kelius Augustavas–Suvalkai–Šeštokai–Kaunas–Vilnius, nepaisydami lietuvių ginkluoto pasipriešinimo. Tokiu atveju lenkų smūgis iš Suvalkų Kauno kryptimi galėjo įgyti ypatingą svarbą.

Apskritai Lenkijos siekiai vertė juos pasirinkti puolamąjį karą, o turimos priemonės leido taip kariauti⁹².

Ketvirtajame skyriuje plačiai aptarti lenkų galimo puolimo patogiausi būdai ir kryptys pabrėžiant, jog galutinis jų karo su lietuviais tikslas – užimti visą Lietuvos teritoriją ir sudaryti sąlygas, kuriomis karinis užėmimas virstų politiniu jos prijungimu. Šiems tikslams pasiekti reikėjo keletu dalykų: sumušti Lietuvos kariuomenę ir paveikti jos valdžią bei visuomenę taip, kad jos *de facto* pripažintų, jog tolesnis pasipriešinimas yra negalimas. Šių dviejų priemonių suderinimas turėjo laiduoti galutinę

⁹¹ Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų koncentracijos planas karui su lenkais, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 538, l. 89–92.

⁹² Ten pat, l. 93–94.

pergalę ekonomiškiausiu būdu. Praktiškai tam reikėjo:

- 1) sunaikinti didesnę dalį Lietuvos kariuomenės, neleisti per trumpą laiką jai pasipildyti ir užimti patogesnes gynybos pozicijas;
- 2) užimti svarbesnius išteklių sutelkimo ir administracinius centrus;
- 3) nutraukti susisiekimą, ryšius tarp įvairių sričių ir užkirsti kelią į užsienį;
- 4) visa tai atlikti per trumpiausią laiką, taupant savo jėgas, netikėtai užklupti lietuvius ir neleisti pasikeisti politinei situacijai jų naudai.

Trumpai tariant, lenkai planavo pasirinkti tinkamą puolimo kryptį, momentą ir pajėgas.

Galimo lenkų puolimo kryptys. Savo tikslams pasiekti lenkams labiausiai tiko pulti Kauną, o po to ir Klaipėdą. Pasiiekti Kauną jie galėjo puldami trimis kryptimis:

- iš rytų – išilgai geležinkelio Vilnius–Kaunas linijos;
- iš pietų – per Suvalkiją;
- išilgai Neries (į šiaurę nuo jos).

Pirmoji iš šių krypčių buvo trumpiausia (66 km), bet lenkai būtų priversti Kauną frontaliai atakuoti. Tokia ataka galėjo pareikalauti daug aukų ir ilgai užsitęsti. Be to, čia pasiekta pergalė nebūtų užtikrinusi lemiamų rezultatų, nes lietuviai tada trauktųsi Žemaitijos ir Klaipėdos krašto bazių link. Sėkmingą puolimą šia kryptimi galėjo apsunkinti kliūtys – Nemuno ir Neries upės. Be to, čia puolantiems lenkų pajėgoms, tikėtina, gręstų lietuvių smūgiai iš Jonavos, Veprių ir Ukmergės ruožo. Tokiu atveju jie būtų priversti gan didelę kariuomenės dalį skirti savo dešiniajam sparnui apsaugoti. Šios pajėgos turėtų atlaikyti ir galimą minėto ruožo lietuvių puolimą.

Antroji galima lenkų puolimo kryptis buvo ilgesnė (84 km). Veikdami šia kryptimi, jie galėjo nutraukti lietuvių susisiekimą su Vokietija per Virbalį. Kauno atakuojamas sektorius buvo šiek tiek silpniau parengtas gintis, bet Nemunas – tolesnį puolimą stabdanti kliūtis – jį sustiprino. Be to, Lenkijos kariuomenės puolimas šia kryptimi nebūtų labai suvaržęs lietuvių veiksmų laisvės ir privertęs apsaugoti Vilniaus kryptį. Veikdami Kauno kryptimi, lenkai galėjo šį miestą blokuoti, o pagrindinį smūgį nukreipti Žemaitijos, pavyzdžiui, Raseinių link. Bet ir šiuo atveju Nemunas jiems būtų rimta kliūtis.

Pagrindinė Lenkijos kariuomenės smūgio kryptis per Veprius, Jonavą būtų vedusi prie svarbiausios Lietuvos komunikacijų linijos Jonava–

Šiauliai. Tai buvo sritis, kur Lenkijos pajėgos galėjo rasti daug palankių jai gyventojų.

Puolimas šia kryptimi buvo ypatingas tuo, kad, lenkams užėmus Jonavą, Lietuvos kariuomenė galėjo atsidurti vienoje iš šių padėčių:

1) Lietuviams susitelkus Kaune, šis miestas būtų likęs be geležinkelio. Jei Lietuvos kariuomenė ilgiau būtų buvusi Kaune, jos atsitraukimo kelius į Žemaitiją lenkai galėjo atkirsti, o pajėgas apsupti ir priversti gintis tvirtovės rajone. Lenkai būtų turėję visiškai laisvas rankas ir mėginti užimti Kauną jėga, pasirinkę patogiausią kryptį, ar apgulti jį mažesnėmis pajėgomis, o su kitomis – užimti likusią Lietuvos teritorijos plotą, kovodami su čia likusiomis improvizuotomis pajėgomis. Tokioje padėtyje Kaunas dėl moralinių ir materialinių priežasčių ilgalaikės prieš apgulos nebūtų sugebėjęs atlaikyti.

2) Jei Lietuvos kariuomenė būtų sutelkta Kauno rajone, o lenkams pavyktų užimti Jonavą, Kaune palikus mažesnes pajėgas, o daugumą jų panaudojus Jonavos–Raseinių krypties ginti, Lenkijos kariuomenė iškart užvaldytų geležinkelį Jonava–Šiauliai. Kauno gynyba šaliai būtų reikšminga tol, kol Lietuvos kariuomenė, lenkų stumiamą iš rytų, neperžengtų Nevėžio. Toliau ryšys su Kaunu nutrūktų ir jo gynyba taptų vietinės reikšmės.

3) Lietuviams savo pagrindines pajėgas sutelkus Jonavos–Veprių rajone, lenkams tektų su jomis susidurti į šiaurę nuo Neries. Šiuo atveju, jei nebūtų padaryta taktinių klaidų, lietuviai galėtų pasirinkti atsitraukimo kryptį į vakarus, o prireikus – ir Kauno link.

Taigi, Vyr. štabo nuomone, galimo lenkų puolimo reikėjo tikėtis šiomis pagrindinėmis kryptimis:

- 1) Vilnius–Vepriai–Jonava ar Kėdainiai;
- 2) Vilnius–Kaišiadorys–Kaunas;
- 3) Suvalkai–Marijampolė–Kaunas.

Pirmoji iš jų geriausiai tiko galutiniam rezultatams pasiekti. Tačiau kartu neatmesta galimybė, kad Lenkijos pajėgos galėjo veikti ir antrąją ar trečiąją kryptimi. Taigi reikėjo manyti, jog lenkai, pasirinkę kurią nors vieną iš jų kaip pagrindinę, kitas laikys ne tokiais svarbiomis ir jomis stums į Lietuvos teritoriją silpnesnes pajėgas.

Be minėtų kryptų, buvo laikomos galimomis lenkų atskirų grupių veikimo Švenčionių–Anykščių–Panevėžio kryptys. Tai būtų leidę jiems prasiskverbti toliausiai į Lietuvos užnugarį ir jį dezorganizuoti.

Galų gale dėl pavojaus geležinkeliui Gardinas–Vilnius Varėnos ruožė Lenkijos kariuomenė turėtų skirti tam tikrą dalį pajėgų jam saugoti. Jų uždavinys būtų neutralizuoti lietuvių Alytaus įgulą. Suvalkijoje sėkmingai vykstant veiksams, ši Lenkijos kariuomenės dalis galėjo, judėdama išilgai Nemuno, dalyvauti bendrame Kauno puolime. Iš tuometio Lenkijos pajėgų išsidėstymo buvo galima spėti, kad tokią grupę sudarytų Gardino įgulos dalys. Todėl lietuvių uždavinys buvo neleisti nė vienai iš šių grupių sėkmingai veikti, kad nebūtų pakenkta Lietuvos gynybos sistemai⁹³.

Kaip minėta, to meto Lenkijos valdančiųjų sluoksnių politika buvo nukreipta prieš Lietuvą, t. y. agresyvi. Dėl politinių priežasčių planuota sumušti Lietuvos kariuomenę. Puolimą surengti tada, kai, susidūrus su jos pajėgomis, jėgų santykis bus Lenkijos kariuomenės naudai. Lenkai jau taikos metu savo pajėgas buvo išdėstę rajonuose, kuriuos reikėjo laikyti sutelkimo vietomis, o Lietuvoje dar būtų reikėję atlikti mobilizuotų dalių perkėlimą iš taikos meto stovyklų į sutelkimo vietas. Jei jėgų santykis būtų pakrypęs lietuvių naudai, į III karo apygardą galėjo atvykti papildomos pajėgos iš kitų Lenkijos sričių. Tam galėjo sukliudyti tik kitų šalių intervencija. Todėl, rengiantis karui su lenkais, pirmiausia reikėjo turėti galvoje jų galimybę pulti Lietuvą nuo pat pirmosios faktinio karo dienos. Bendros politinės sąlygos šiam lenkų puolimui tuo metu buvo palankios⁹⁴.

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų koncentracijos plano karui su lenkais antroji dalis buvo skirta krašto padėčiai aptarti. Ją sudarė keturi skyriai. Pirmajame pabrėžiama, kad lietuvių galimybės karo su Lenkija atveju priklauso nuo:

- a) valstybės siekių;
- b) šalies tarptautinės padėties;
- c) šalies vidaus padėties;
- d) karui pasirengusių pajėgų kiekio, kokybės, vietos ir laiko;
- e) politinių ir operatyvinių aplinkybių karo pradžioje.

Visus šiuos veiksnius reikėjo įvertinti turint galvoje Lenkijos galimybes.

Antrajame plano skyriuje Lietuvos valstybės siekiai Lenkijos atžvilgiu buvo:

- a) išlaikyti visišką valstybės nepriklausomybę (tuometės teritorijos);

⁹³ Ten pat, l. 95–96.

⁹⁴ Ten pat, l. 98.

b) atsiimti iš lenkų okupuotą kraštą su Vilniumi⁹⁵.

Trečiajame skyriuje apžvelgta ir įvertinta to meto Lietuvos tarptautinė padėtis. Būdama maža valstybė, ji siekė išlaikyti tam tikrą politinių santykių pusiausvyrą tarp didžiųjų kaimyninių valstybių – Lenkijos, Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Atsižvelgdama į tai, privalėjo būti nuolat pasirengusi ginkluotam konfliktui su bet kuria iš jų, šiai pusiausvyrai sutrikus. Tuo metu pavojingiausia valstybe buvo laikoma Lenkija, nes ji siekė pasisavinti Lietuvos teritoriją.

Nors Lietuva buvo Tautų Sąjungos narė, tuometė praktika rodo, jog ji negalėjo pasitikėti šios Sąjungos pakto nei 10-uju straipsniu, kuris laidavo Sąjungos nariams pagalbą užpuolimo metu, nei 11–17 straipsniais, varžančiais karo veiksmų pradžią. Pažymėtina, jog teisinės normos tuo metu Lietuvai neturėjo didelės reikšmės ir dėl to, kad lenkai galėjo savaip aiškinti savo ir lietuvių santykius. Lietuvos santykiai su kitomis valstybėmis nedavė pagrindo tikėtis paramos. Stokota diplomatinių aktų, kuriais Lietuvai būtų užtikrinta svetimų valstybių pagalba karo atveju. Tokia padėtis labai priklausė ir nuo Lietuvos tuo metu sudaryto nedidelio verslo kontrahento.

Vyr. štabe vyravo nuomonė, jog: a) visiškai pakanka duomenų, kad būtų galima laukti lenkų puolimo, b) Lietuvos politikai karui su lenkais nepasiruošę, nes neturi jokių tikrų duomenų, kurie leistų tikėtis kitų valstybių pagalbos ar kliudytų tokią pagalbą suteikti Lenkijai.

Be to, nebuvo ko laukti ir iš mūsų diplomatijos – nei perspėjimo, kad karas gali kilti, nei nurodyto laiko, kada, prasidėjus karui, galima būtų laukti išorės pagalbos. Prieita prie išvados – būtina visą laiką būti pasirengusiems karui ir iš savo planų išbraukti viską, kas galėtų trukdyti organizuoti Lietuvos ilgalaikę gynybą⁹⁶.

Koncentracijos plano antrosios dalies ketvirtajame skyriuje itin daug vietos skirta šalies vidaus padėčiai aptarti. Pirmiausia, remiantis Nepriklausomybės kovų patirtimi, tikėtasi, kad Lietuva, tinkamai pasirengusi, galės karo atveju mobilizuoti apie 8–10 proc. visų šalies gyventojų, t. y. apie 180 000–220 000 žmonių. Tam reikėjo iš anksto tinkamai pasiruošti.

Lietuvos ekonominė padėtis buvo svarbi tiek, kiek eventualaus karo atveju būtų galima aprūpinti kariuomenę ir gyventojus, neardant socialinių santykių, kurie sudaro valstybės pagrindą. Tam reikėjo turėti: maisto

⁹⁵ Ten pat, l. 99.

⁹⁶ Ten pat, l. 99–100.

produktų ir pramonės gaminių išteklių, pramonės įmonių, žaliavų ir darbininkų, prekybos tinklą, susisiektimo priemonių ir lėšų.

Maisto produktų Lietuvoje taikos metu buvo gaminama daugiau negu suvartojama. Šis perteklius sudarė valstybės ekonominio gyvenimo pagrindą. Žemės ūkio veikla vertėsi apie 85 proc. visų šalies gyventojų. Vykdam mobilizaciją pirmiausia reikėjo žiūrėti, kad ši pamatinė Lietuvos ūkio šaka kuo mažiau nukentėtų dėl darbininkų skaičiaus sumažėjimo, taip pat atkreipti dėmesį į tai, kad javų derlius kiekvienais metais būna skirtingas. Todėl, rengiantis karui, reikėjo pasiruošti iš užsienio net ir žemės ūkio produktus įsivežti.

Visos priemonės, kurių reikėjo imtis šioje srityje, turėjo būti numatytos tam tikro valdžios organo. Tačiau apie tokio organo egzistavimą nieko nebuvo žinoma.

Bendram pramonės gaminių šalies apyvartoje ir sandėliuose kiekiui nustatyti duomenų neturėta. Didesnių atsargų sudaryti nesugebėta. Lietuvos primityvios struktūros prekyba su užsieniu vyko kol kas neturint didesnių sandėlių, išskyrus du javų elevatorius Šiauliuose ir Kaune. Turėtų šiuo laikotarpiu ratinių transporto priemonių skaičius nežinomas, mobilizacijai šioje srityje nepasiruošta.

Šalies pramonė taip pat rėmėsi žemės ūkiu. Maisto produktų įmonės galėjo visiškai patenkinti krašto poreikius, tik cukraus gamyba nevyko.

Kitos didžiosios įmonės, pavyzdžiui, metalo ir odos apdirbimo, sukurtos dar carinės Rusijos valdymo laikotarpiu, sąlygoms pakitus, sumenko, prisitaikė prie krašto išteklių ir poreikių. Vien odos apdirbimo pramonė pagal gaminių rūšių įvairovę ir kiekį atitiko visus šios srities reikalavimus. Metalo apdirbimo įmonės specializavosi gamindamos produkciją tam tikroms ūkio šakoms, tačiau tik iš dalies patenkino krašto reikmes. Be to, beveik visas žaliavas joms teko įsivežti iš užsienio. Medžio apdirbimo fabrikai apsiribojo pusfabrikačių gamyba. Audimo pramonės buvo tik daigai. Tą patį galima pasakyti apie stiklo gamybą. Kitos pramonės šakos dėl savo masto arba kokybės buvo ne tokios svarbios aprūpinant šalį ir kariuomenę reikalingais gaminiais.

Apskritai Lietuvos pramonė buvo sutelkta trijuose centruose: Kau-
ne – metalo (ten buvo ir centrinės kariuomenės dirbtuvės), Šiauliuose –
odos, Klaipėdoje – medžio apdirbimo. Be to, Panevėžio rajonas garsėjo
malūnais (grūdų malimo pramonė) ir alkoholio gamybos įmonėmis.

Tenka konstatuoti, kad Lietuvos pramonė galėjo patenkinti labai mažai kariuomenės reikmių. Todėl, kilus karui, tiekimas iš užsienio būtų buvęs itin svarbus. Taigi ir šalies susisiekimo su užsieniu linijų apsauga turėjo būti rūpinamasi pirmiausia. Didesnis pavojus Lenkijos puolimo atveju grėsė Lietuvos metalo pramonei, kuri buvo sutelkta Kaune. Tuo labiau kad tai buvo sritis, tiesiogiai susijusi su karo reikalais. Plėtoti metalo apdirbimo pramonę Žemaitijoje, nors ir nedideliu mastu, turėjo būti laikoma svarbiu valstybiniu uždaviniu.

Rūpestį kėlė ir kvalifikuotų darbininkų trūkumas. Taikos metu to nebuvo juntama, tačiau pareikalavus daug žmonių įtraukti į kariuomenės eiles, padėtis galėjo gerokai pasikeisti. Norint, kad jų pakaktų ir mobilizuotai kariuomenei, ir šalies pramonei, reikėjo susirūpinti – parengti šios srities veiklos planą, kurio iki tol nebuvo⁹⁷.

Pastaraisiais metais šalies prekybininkai jau buvo susibūrę į keletą didesnių organizacijų (Ūkininkų sąjungą, Lietuvos kooperacijos bendrovių sąjungą ir kt.). Šie organai bendros Finansų ministerijos Prekybos departamento vadovybės turėjo būti kuo daugiau remiami, pritaikymo karo reikmėms klausimas turėjo būti jų pačių ir tam tikrų valdžios organų (Vyriausiosios krašto apsaugos tarybos – V. L.) svarstomas ir sprendžiamas.

Dėl užsienio prekybos svarbos šalies vadovybė buvo priversta atkreipti ypatingą dėmesį į prekybos kelių už Lietuvos ribų saugumą. Pagrindiniai tokie keliai buvo trys: Klaipėda, Virbalis ir Mažeikiai. Klaipėdos apyvarta buvo didžiausia, Virbalio – kiek mažesnė, bet tai buvo svarbiausia šalies importo kryptis. Mažeikių kryptis – ne tokia svarbi, nes ja keliavo eksportuojamos prekės ir ištekčiai. Išvada – pagrindinės Lietuvos prekybos arterijos ėjo per Klaipėdą–Pagėgius ir Virbalį.

Apibūdinant šalies kelių tinklą labai svarbūs buvo šie faktai:

1. Nedidelis geležinkelių infrastruktūros pajėgumas. Priežastys – daugumą jų buvo vienavėžiai, dideli atstumai tarp stočių, mažai įrengta vandentraukių, kokybiškų signalizacijos priemonių, riedmenų, rampų ir kt. trūkumas.

Didesnės geležinkelio krovimo rampos (20 vagonų ir daugiau) buvo Alytuje, Dabikinėje, Kaišiadoryse, Kaune, Kėdainiuose, Radviliškyje, Šiauliuose ir Virbalyje. Kai kurios jų buvo labai blogos būklės. Kiekvienam

⁹⁷ Ten pat, l. 101–102.

plačių geležinkelių 100 km teko 16 garvežių, 15 keleivinių vagonų, 225 prekiniai vagonai. Tai buvo labai mažai.

Esant tokiai padėčiai, vienam karo meto sudėties pulkui pervežti iš Panevėžio į Kėdainius reikėjo mažiausiai apie 20 valandų (įskaitant įlaidinimą, išlaidinimą, turto pakrovimą ir iškrovimą).

2. Iš viso buvo nutiesta 1 125 km geležinkelio. Tai reiškė, kad kiekvienam 100 km teritorijos teko apie 2 km geležinkelio. Šis skaičius buvo itin mažas, palyginti su Vakarų Europos normomis (10–12 km). Žemaitijos centre ir Aukštaitijoje buvo vietų, nutolusių nuo plačių geležinkelių daugiau kaip 60 km. 563 km siaurųjų geležinkelių beveik neturėjo įtakos bendrai padėčiai. Bendras geležinkelių tinklo išdėstymas šalies ekonominių ir karinių interesų požiūriu nebuvo tobulas. Jonavos rajone nuo geležinkelio iki Lenkijos sienos buvo 32 km, Virbalio rajone – tik 27 km, o pačios linijos nedengė jokia gamtinė kliūtis.

3. Geležinkelių naudojimo, kilus karui, sistema nebuvo organizuota. Ryšį tarp Krašto apsaugos ir Susisiekimo ministerijų palaikė vien Kauno stoties komendantas, kurio pareigos buvo kaip policininko arba reprezentacinės. Todėl faktiškai ryšio tarp minėtų žinybų nebuvo – neruošta nei dirva, nei personalas, kad karo metu geležinkelius būtų galima tinkamai eksploatuoti. Krašto apsaugos ministerija įtakos sprendžiant klausimus dėl geležinkelių tiesimo ir aprūpinimo įranga iki tol neturėjo.

4. Daugiau plentų buvo nutiesta tik pietinėje Suvalkijos dalyje. Kitoje Nemuno pusėje, jų, be Tauragės–Joniškio ir Kauno–Zarasų plentų, nebuvo. Abu minėti plentai buvo nutiesti pagrindine operatyvine kryptimi, numatyta karo su lenkais atveju, todėl galėjo būti naudojami vien kaip rokados, tačiau Kauno–Zarasų plentas galėjo greitai netekti strateginės reikšmės dėl to, kad buvo arti sienos.

Iš Suvalkijos plentų svarbesni buvo Kauno–Suvalkų, Kauno–Alytaus–Seinų ir Gardino plentai, galintys lokalizuoti Lenkijos pajėgų smūgius iš pietų. Čia teko atkreipti dėmesį ir į Nemuno nuo lenkų dengiamą plentą Kaunas–Alytus (per Balbieriškį).

5. Grunto keliai buvo blogi, ypač molėtose vietose.

6. Vandens kelių buvo keletas (iš viso 471 km) – vien Nemunu iki Alytaus, Nerimi iki Jonavos ir Nevėžiu iki Babtų plaukiojo 23 garlaviai (iš viso 800 t, greitis 10–16 km/val.) ir 93 nemotorinės baržos. Šių plaukiamųjų priemonių naudoti karo tikslams nebuvo rengiamasi.

7. Didesnių kelių tiltai, nuolat taisomi, buvo geros būklės, mažesnių kelių – prastos. Pažymėtina, kad trūko tiltų per Nemuną Kauno–Pagėgių ruože, net keltai padėties nepagerino.

Apskritai tenka konstatuoti, kad tuo metu kelių tinklas buvo labai retas ir svarbiais atvejais negalėjo patenkinti šalies gynybinių poreikių⁹⁸.

Kaip jau minėta, Lietuvos visuomeninio ir valstybinio turto pagrindas aptariamuoju laikotarpiu buvo žemės ūkis. Jis ir iki Pirmojo pasaulinio karo dėl įvairių priežasčių nebuvo labai našus. Šis karas, Nepriklausomybės kovos ir įvykdytos reformos sunaikino pirmykštį aparatą, todėl svarbiausias šalies turto priaugis vis dar buvo palyginti mažas. Ir vėlesniais metais jis didėjo labai lėtai. Pradėjus savarankiškai gyventi, iš praėjusių laikų daug turto: pinigų, lengvai realizuojamų gėrybių ir t. t., išskyrus mišką, nepaveldėta. Todėl ir aptariamuoju laikotarpiu turėta labai mažai tobuliausio apyvartos kapitalo – pinigų. Jų vos pakako kasdienio gyvenimo reikalams ir greit įgyvendinamoms operacijoms finansuoti, todėl valstybė kariniam pasirengimui galėjo skirti tik mažas sumas. Vis dėlto tam tikrų rūšių karinėms pajėgoms išlaikyti ir jų būtiniausioms išlaidoms padengti reikėjo rasti lėšų. Kadangi karo pajėgoms didinti pinigų neturėta, prie finansinių galimybių teko derinti pačią kariuomenės organizaciją. Vadinasi, kilus karo pavojui, valstybei būtų tekę griebtis vidaus ir užsienio paskolų. Visoms šioms operacijoms atlikti reikėjo turėti finansinės mobilizacijos planą, tačiau jo rengimu tuo metu dar niekas nesirūpino. Tai reikėjo padaryti labai greitai, nes jau po pirmų žygių, neplaningai išnaudojus savo šalies lėšas, kiltų grėsmė likti be finansavimo šaltinių. Kiek to meto šalies finansai būtų leidę padidinti Lietuvos karines pajėgas, nebuvo apskaičiuota⁹⁹.

Dar nevisiškai buvo sutvarkytas ir valstybės administracinis aparatas, nes neatsižvelgta į šalies pasiruošimą karui. Šie trūkumai atsirado dėl to, kad neturėta tarpžinybinio organo šalies gynybos reikalams tvarkyti. Teoriniai samprotavimai ir praktika parodė, kad ministrų kabinetas šio organo neatstoja, nes reikėjo turėti nuolatinę specializuotą techninę dalį. O šiuo laikotarpiu tarpžinybinis bendradarbiavimas daugiausia vyko asmenine žinybų vadovų nuožiūra, todėl, jiems keičiantis, neretai nutrūkdavo, keitė savo kryptį ir apskritai buvo apleistas.

⁹⁸ Ten pat, l. 103–105.

⁹⁹ Ten pat, l. 106.

Šalies įstatymų leidimo organų kompetencija ir kontrolės reikšmė karo atveju nebuvo įvertinta, administracinio aparato funkcionavimas, savivaldybių ir teritorinių valdymo organų veikla nesureguliuota. Remtasi vien rusų „Položenije o plevom upravleniji voisk“, kuris netiko šiems reikalams tvarkyti dėl kitokios valstybės santvarkos.

Kilus konfliktui su lenkais, Lietuvos demokratinės tendencijos turėjo būti laikomos teigiamu veiksmu, nes iki tol lenkai mūsų visuomenės akyse atstovavo priešiška socialinei pakraipai. Kaip neigiamą socialinį reiškinį aptariamuoju laikotarpiu galima paminėti žemą pilietinį sąmoningumą, kas leido valstybės priešams pamėginti išprovokuoti dalį Lietuvos visuomenės, nors ir šioje srityje lenkai turėjo mažai galimybių¹⁰⁰.

Kaip matyti, šiame Vyr. štabo Operacijų skyriaus parengtame didelės apimties koncentracijos plane buvo išsamiai išanalizuota ir įvertinta tuometė reali padėtis, susidariusi Lietuvos ginkluotosiose pajėgose ir su jomis gyvybiškai susijusiose valstybės institucijose, kartu nurodyta jų veiklos kryptis, atskleista jų reikšmė didinant krašto gynybinį pajėgumą galimo karinio konflikto su lenkais atveju.

Taigi 1926-ieji liko įsimintini kaip aršios priešpriešos ir konflikto su lenkais metai. To meto Lenkijos visuomenės požiūriu, „lenkų–lietuvių santykiai per visus metus taip ir neišėjo iš užkeikto rato“¹⁰¹.

Tų metų pabaigoje padėtis tapo dar sudėtingesnė, gruodžio 17 d. įvykus valstybės perversmui ir į valdžią atėjus tautininkų vadams A. Smetonai ir A. Voldemarui, kurių antilenkiškas nusistatymas niekam nebuvo paslaptis. Gruodžio 20 d., kalbėdamas spaudos atstovams apie vyriausybės užsienio politiką, A. Voldemaras pažymėjo, jog grąžinti Vilnių – pats mažiausias lietuvių reikalavimas, kadangi „Vilniaus atsisakymas Lietuvoje būtų įvertintas kaip valstybės išdavimas“¹⁰². O J. Pilsudskis tvirtino, kad jo kantrybė baigiasi, ir leido suprasti, jog yra svarstęs drastiškos akcijos prieš Lietuvą galimybę, turėdamas tikslą jėga užmegzti normalius santykius tarp šių dviejų valstybių¹⁰³.

Įvykdę perversmą į valdžią atėję tautininkai ėmėsi esminių kariuomenės vadovybės pertvarkymų. Jau gruodžio 18 d. plk. lt. J. Papečkys

¹⁰⁰ Ten pat, l. 107.

¹⁰¹ G. Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, p. 145.

¹⁰² R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 191.

¹⁰³ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, p. 237.

buvo atleistas iš krašto apsaugos ministro pareigų, o jo vieton paskirtas plk. lt. A. Merkys¹⁰⁴. Gruodžio 29 d. buvo atleistas ir Vyr. štabo viršininkas plk. lt. K. Škirpa, jo pareigas perėmė plk. T. Daukantas¹⁰⁵. Ankstesnės kariuomenės vadovybės pradėti esminiai pertvarkymai toliau nebevyko. Taip baigėsi 1921–1926 m. laikotarpis.

II. LIETUVOS KARIUOMENĖS VADOVYBĖS GYNYBOS PLANAI IR VEIKSMAI 1927–1937 M.

1. Naujos karinės vadovybės veiklos pradžia

Kariuomenės įvykdytas M. Sleževičiaus vyriausybės nušalinimas buvo plačiai komentuojamas tiek Lietuvoje, tiek užsienio spaudoje. Kaimyninė Lenkija naująją Lietuvos valdžią sutiko labai nepasitikėdama. J. Pilsudskis dėl įvykių Kaune dvi naktis tarėsi su ministrų kabinetu, kad galėtų imtis visų priemonių bet kokiais nenumatytais atvejais¹⁰⁶. Lenkijos vadovybei ypač nerimą kėlė 1927 m. vasario 25 d. Lietuvos vyriausybės deklaracijoje pabrėžtas teiginys, jog „Lietuva turi būti nepriklausoma ir su sostine Vilniuje“¹⁰⁷. Kovą dėl Vilniaus A. Voldemaras laikė kova dėl visos Lietuvos ateities. „Neatgaugę Vilniaus, negalėsime turėti Nepriklausomos Lietuvos“, – teigė jis¹⁰⁸. Lenkiją A. Voldemaras laikė pikčiausiu priešu. „Su lenkais reikia kovoti be perstojo, be poilsio iki tol, kol Vilnius grįš Lietuvon“, – rašė jis¹⁰⁹.

Atėjusi į valdžią naujoji kariuomenės vadovybė į aukštas pareigas skyrė karininkus, aktyviai dalyvavusius gruodžio 17 d. perversme. Vienas iš pagrindinių perversmo organizatorių mjr. P. Plechavičius buvo paskirtas Gen. štabo viršininku, plk. V. Skorupskis – Vyr. štabo Administracijos valdybos viršininku¹¹⁰, plk. V. Grigaliūnas-Glovackis – Ypatingųjų

¹⁰⁴ Krašto apsaugos ministro 1926 12 18 įsakymai kariuomenei Nr. 106 ir Nr. 107, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 73, l. 143–144.

¹⁰⁵ Krašto apsaugos ministro 1926 12 29 įsakymas kariuomenei Nr. 109 § 2, ten pat, l. 146.

¹⁰⁶ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 625, l. 4.

¹⁰⁷ Ministerių kabineto deklaracija, *Lietuva*, 1927 02 26.

¹⁰⁸ **Prof. A. Voldemaras**, *Raštai*, 1973, Nr. 5, p. 558–561.

¹⁰⁹ Ten pat.

¹¹⁰ Krašto apsaugos ministro 1927 01 04 įsakymas kariuomenei Nr. 3 § 1, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 79, l. 10.

reikalų karininku prie Krašto apsaugos ministro brigados vado teisėmis¹¹¹, gen. ltn. K. Ladyga – II karo apygardos viršininku¹¹², kpt. S. Raštikis – Vyr. štabo Informacijų skyriaus viršininku¹¹³ ir t. t.

Buvo stiprinama ir vietinė karinė valdžia. Nuo 1927 m. vasario 1 d. buvo įsteigtos Ukmergės, Kėdainių, Rokiškio, Mažeikių, Kretingos, Tauragės, Vilkaviškio ir Klaipėdos karo sritys¹¹⁴.

Pradėjęs vadovauti Vyr. štabui ir susipažinęs su padėtimi ginkluotiose pajėgose, plk. T. Daukantas 1927 m. vasario 5 d. raporte krašto apsaugos ministrui plk. ltn. A. Merkiui konstatavo, kad kariuomenė visiškai nepasiruošusi atremti eventualių priešo puolimų. Jo teigimu, ypač bloga padėtis aviacijoje, kur neturima nei parengto personalo, nei šiam tikslui pritaikytų pabūklų. Atkreipęs ministro dėmesį į kaimyninių valstybių oro laivynų aukštą išsivystymo lygį, plk. T. Daukantas pareiškė tokiomis sąlygomis negalįs prisiimti asmeninės atsakomybės už šalies gynybą karo atveju ir oro erdvės apsaugą taikos metu. Dėl visų šių priežasčių buvo siūloma neatidėliojant įsigyti reikiamų priešlėktuvinių pabūklų¹¹⁵.

Atsižvelgdamas į minėtas aplinkybes plk. T. Daukantas teigė, jog reikia būti nuolat pasirengusiems atremti kaimynų, pirmiausia lenkų, galimus puolimus, nes jie turi palyginti galingą oro laivyną ir jį be paliovos toliau stiprina. Jis atkreipė krašto apsaugos ministro dėmesį į tai, kad sprendimas įsigyti priešlėktuvinių pabūklų tik galimo karo išvakarėse nebepadėtų, nes:

- gana sunku iš anksto tiksliai numatyti tokio karo pradžią;
- paskutinę minutę šių ginklų įsigyti būtų sunkiau ar net visai neįmanoma dėl sparčiai kintančių politinių, prekybos ir transportavimo sąlygų;
- jei paskutinę minutę ir pavyktų jų įsigyti, trūktų specialaus personalo, kuris galėtų juos tinkamai naudoti, o specialistams parengti reikia laiko (apie 4 mėn.);
- norint, kad oro erdvės suverenumas būtų užtikrintas, priešlėktuvinių

¹¹¹ Krašto apsaugos ministro 1927 01 26 įsakymas kariuomenei Nr. 14 § 2, ten pat, l. 23.

¹¹² Krašto apsaugos ministro 1927 02 11 įsakymas kariuomenei Nr. 23 § 1, ten pat, l. 32.

¹¹³ Krašto apsaugos ministro 1927 03 02 įsakymas kariuomenei Nr. 34 § 6, ten pat, l. 46.

¹¹⁴ Krašto apsaugos ministro 1927 02 09 įsakymas kariuomenei Nr. 21 § 3, ten pat, l. 30.

¹¹⁵ Vyr. štabo viršininko plk. T. Daukanto 1927 02 05 raportas Nr. 20223 krašto apsaugos ministrui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 578, l. 6.

pabūklų būtina įsigyti dar taikos metu.

Vyr. štabe iki tol laikytasi nuomonės, kad kiekvienoje divizijoje reikėtų turėti mažiausiai vieną priešlėktuvinę bateriją (iš viso keturias) ir vieną artilerijos grupę (iš viso 3–4 baterijas).

Visiems šiems pabūklams įsigyti reikalingos lėšos turėjo būti numatytos ilgesniam laikotarpiui, todėl jų įsigijimo klausimas, kaip ir visas ginclavimo planas, būtų sprendžiamas vadovaujantis įstatymais, tam reikalingos lėšos skiriamos kitaip, negu sudarant paprastą metinį biudžetą¹¹⁶.

Spręsdama krašto apsaugos klausimus naujoji kariuomenės vadovybė ypatingą dėmesį skyrė Kauno, kaip Lietuvos laikinosios sotinės, gynybai. Jau tą pačią vasario 5 d. Gen. štabo valdybos viršininkas mjr. P. Plechavičius Vyr. štabo viršininko įgaliojimu įsakė II karo apygardos viršininkui kartu su artilerijos inspektoriumi parengti pabūklų ir kulkosvaidžių pozicijas Kauno priešlėktuvinei apsaugai užtikrinti¹¹⁷. Be to, jam buvo įsakyta imtis priemonių, kad laiku būtų sutaisyti 10 remontuotinių krovinių automobilių, kurie prireikus būtų naudojami kariuomenei vežti¹¹⁸. Tiekimų viršininkas turėjo pranešti Vyr. štabo viršininkui, kokių turis sumanymų dėl artilerijos sandėlių užtikrinant priešlėktuvinę apsaugą, kas šiuo klausimu jau padaryta¹¹⁹.

Savo poziciją ir konkrečius pasiūlymus dėl pasirengimo galimai lenkų agresijai prieš Lietuvą atremti 1927 m. kovo 11 d. raporte krašto apsaugos ministrui aiškiai išdėstė kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas ir Vyr. štabo viršininkas plk. T. Daukantas. Jų teigimu, „šiuo atveju, sudarant mobilizacijos planą, reikėjo turėti omenyje galimos kampanijos projektą ir galimų karo veiksmų planą (sustatyti mobilizacijos planą visiems galimiems nuotykiams, vis viena ką neturėti jokio plano)“¹²⁰.

Tokiomis politinėmis aplinkybėmis visas dėmesys turėjo būti skirtas sienai su Lenkija okupuotoje Lietuvos dalyje, o kartu ir parengtas

¹¹⁶ Ten pat.

¹¹⁷ Gen. štabo valdybos viršininko mjr. P. Plechavičiaus 1927 02 05 raštas Nr. 20225 II karo apygardos viršininkui, ten pat, l. 7.

¹¹⁸ Gen. štabo valdybos viršininko mjr. P. Plechavičiaus 1927 02 05 raštas Nr. 20226 II karo apygardos viršininkui, ten pat, l. 8.

¹¹⁹ Gen. štabo valdybos viršininko mjr. P. Plechavičiaus 1927 02 05 raštas Nr. 20227 tiekimų viršininkui, ten pat, l. 9.

¹²⁰ Kariuomenės vado gen. S. Žukausko ir Vyr. štabo viršininko plk. T. Daukanto 1927 03 11 visiškai slaptas raportas Nr. 1 krašto apsaugos ministrui, ten pat, l. 10.

atitinkamas tiek puolamųjų, tiek gynybinių veiksmų planas ir jam pritaikytas mobilizacijos planas.

Abiejų raportų autorių nuomone, galimais karo veiksmų pradžios rajonais laikytini:

1. centrinis rajonas: Kauno–Vilniaus geležinkelio linija ir teritorija abipus jos;

2. kairysis sparnas: Ukmergė–Jonava–Širvintos;

3. dešinysis sparnas: Varėna–Alytus–Marijampolė.

Turint omenyje, kad lietuvių ir lenkų konfliktas nebuvo išspręstas, Lenkija, susidūrusi su kuria nors valstybe, galėjo pastūmėti ir lietuvius su ginklu rankose stoti savo teisės į Vilnių ir Vilniaus kraštą ginti. Atsižvelgdama į tokį galimą pavojų, Lenkija lemiamu smūgiu galėjo baigti užsitęsusį ginčą su Lietuva, ją nuginkluoti ir kartu apsaugoti savo pajėgų kairįjį sparną.

Šios aplinkybės vertė lietuvius susirūpinti: per kuo trumpiausią laiką pasiruošti apsaugoti savo kariuomenę, nes Kaunas – centrinė sandėlių ir visų administracinių įstaigų vieta – buvo taip arti priešo, kad negalėjo likti be apsaugos nė 24 val. Vienintelis geležinkelio tiltas per Nerį Jona voje labai lengvai galėjo būti priešo sunaikintas. Tik juo buvo palaikomas ryšys su užnugariu, todėl jį sugadinus būtų paralyžiuota ir Kauno evakuacija, ir apskritai tiekimas.

Kariuomenės vadas, susipažinęs su Vyr. štabo parengtu detaliu mobilizacijos planu, pažymėjo, kad vis dėlto jame neatkreiptas dėmesys į anksčiau išdėstytus argumentus, nes Kaunas iki trijų dienų liktų be apsaugos. Plane nebuvo numatyta ir mobilizacijos priedangos operacija.

Pirmąją mobilizacijos dieną išsiuntus į frontą ne mažiau kaip penkis batalionus, II pėstininkų divizijos pulkai turėjo būti tokios sudėties, kad dalį jų žmonių būtų galima komandiruoti naujų kariuomenės dalių organizuoti, nesusilpninant jau veikiančių. Daugelio atsargos karininkų, kurie jau buvo užėmę administracinius (pvz., apskričių viršininkų) postus, nebebuvo galima iš jų atšaukti. Kai kurie ėjo tokias pareigas, kad šaukti jų į kariuomenę niekas net negalvojo. Padidinus II pėstininkų divizijos sudėtį 20–22 karininkų etatais, būtų sudaryta galimybė normaliai veikti tuo metu Kaune esantiems 2-ajam ir 5-ajam pėstininkų pulkams¹²¹.

Pašaukti į kariuomenę artileristus nebuvo sunku. Rūpestį kėlė arklių

¹²¹ Ten pat, l. 10–11.

stoka. Dėl šios priežasties mūsų artilerija, kuriai jau pirmąją mobilizacijos dieną būtų tekę vykti į frontą, šį uždavinį būtų įstengusi įvykdyti tik trečiąją dieną. Todėl jau taikos metu būtina turėti tiek arklių, kad, mobilizaciją paskelbus, šovinius ir patrankas būtų galima gabenti ten, kur reikia.

Mokomoji baterija turėjo būti taip organizuota, kad gebėtų greitai persiformuoti į keturių baterijų pulką. Vieno artilerijos pulko, turinčio mažai sviedinių, jokių būdu nebūtų užtekę Kaunui apginti.

Kavalerija turėjo veikti Jonavos rajone ir kartu su 1-uoju pėstininkų pulku pridengti mobilizaciją, išlaikyti tiek strategijos, tiek taktikos požiūriu svarbų punktą, tiltus per Nerį, vienintelę geležinkelio liniją į užnugarį.

Kavalerijos pasirengimas numatytą uždavinį įvykdyti toli gražu nebuvo patenkinamas:

1. Eskadronai buvo vos pusės etatinės sudėties. Atsargos eskadronams papildyti būtų tekę skirti nemažai žmonių ir arklių. Nežinia, kas būtų perėmęs judamąjį ir nejudamąjį turtą pulkui vykstant į frontą. Neturėta raitosios baterijos. Tai buvo nedovanotina klaida. Tačiau šovinių tokiai baterijai buvo sukaupta. Reikėjo tučtuojau organizuoti bent atsargos būrį ir pavadinti jį eskadronu. Papildytas (skyrus žmonių ir arklių iš atsargos) jis galėjo atlikti savo vaidmenį. Paskelbus mobilizaciją, buvo numatyta vieną eskadroną išformuoti, o jo būrius priskirti kitiems eskadronams.

Kariuomenės vado nuomone, tai būtų buvę neracionalu, tiesiog kenksminga. Geriau jau veikti kartu dviem eskadronams, negu karo pradžioje, t. y. pavojingiausiu valstybei metu, mažinti jų skaičių. Per 3–4 dienas atsirastų ir žmonių, ir arklių. Atsargos eskadronas pulką jau fronte papildytų iki numatytos etatinės sudėties.

2. Tučtuojau reikėjo įsigyti patrankų, nes sviedinių turėta. Priešingu atveju eskadronai nebūtų pakankamai kovingi¹²².

Kulkosvaidžiai ir artilerijos sviediniai buvo vežami paprastais poriniais vežimais. Pasak gen. S. Žukausko, neįmanoma įsivaizduoti, kaip jie galėtų būti gabenami blogais keliais, dažnai kalvotomis arba pelkėtomis vietovėmis. Savaiame suprantama, kad daugelį kilometrų teks žmonėms eiti, juos traukti ir tam eikovoti labai reikalingas žygiui jėgas. O tuo metu visos kariuomenės tam naudojo vieno arklio traukiamus dviračius vežimėlius, todėl panašiais vežimėliais kuo greičiau reikėjo aprūpinti ir

¹²² Ten pat, l. 12.

Lietuvos kariuomenę.

Dviejų pėstininkų pulkų – 3-iojo ir 6-ojo* – išformavimas skaudžiai atsiliepė pasiruošimo karui eigai. Mobilizacija buvo sunki ir sudėtinga operacija, o formuoti naujas kariuomenės dalis, neturint net minimalaus skaičiaus kadru, buvo beveik neįmanoma, todėl būtinai reikėjo atkurti anksčiau išformuotus pėstininkų pulkus.

Kadangi Kaunas buvo geležinkelių mazgas, o silpniausias jų taškas – Jonavos tiltas, svarbus vaidmuo numatytas šarvuotiesiems traukiniams. Iš jų vienas turėjo būti Kauno rajone, o kitas – į šiaurę nuo Jonavos. Todėl reikėjo žmonių, nors ir nedaug, šiems traukiniams prižiūrėti, kad, paskelbus mobilizaciją, jie būtų tinkami numatytoms užduotims atlikti.

Kauno rajonas ir jo užnugaryje buvusios sandėlių vietos turėjo būti bent minimaliai saugomos iš oro. Tam reikėjo suformuoti bent dvi zenitines baterijas¹²³.

Vadovaudamasis kariuomenės vadovybės nurodymu II karo apygardos štabas 1927 m. kovo 23 d. parengė detalų Kauno gynimo nuo priešo oro eskadrilių planą. Svarbiausi Kauno gynybos punktai, kuriuos reikėjo saugoti nuo priešo lėktuvų, buvo šie: artilerijos sandėliai A. Šančiuose, A. Fredoje ir A. Panemunėje; aviacijos parkas; geležinkelio stotis, geležinkelio tiltas; Aleksotas, Slabados ir A. Panemunės tiltai, Krašto apsaugos ministerijos ir Seimo rūmai.

Aktyviają gynybą turėjo vykdyti Lietuvos aviacijos naikintuvai, kurie, gavę Vyr. štabo pranešimą apie priešą lėktuvų perskridimo per mūsų frontą laiką ir kryptį, turėjo pagal tai apskaičiuotu laiku ir kryptimi pakilti ir atakuoti priešą.

Pasyviai gintis nuo priešą lėktuvų reikėtų zenitiniais pabūklais ir kulkosvaidžiais, iš kurių buvo šaudoma šarvamušėmis kulkomis.

Kaunui, jo tiltams, sandėliams ir t. t. nuo priešą lėktuvų apginti reikėjo išdėstyti tris baterijas: vieną – Žaliojo kalno rajone, antrą – A. Fredoje, trečią – A. Šančiuose. Be to, iš baterijos ant Žaliojo kalno buvo galima apšaudyti šiuos rajonus: a) Aleksoto tilto, b) aviacijos parko, c) geležinkelio tilto ir stoties, d) Krašto apsaugos ministerijos ir Seimo rūmų; iš baterijos A. Fredoje: a) aviacijos angaro, b) artilerijos sandėlių, c) geležinkelio

* Minėti 3-iasis ir 6-asis pėstininkų pulkai taupant lėšas buvo išformuoti 1926 m. vasarą krašto apsaugos ministro plk. lt. J. Papečchio įsakymais – V. L.

¹²³ LCVA, f. 929, ap. 3, b. 578, l. 13.

stoties ir tilto, d) A. Panemunės tilto, e) Krašto apsaugos ministerijos ir Seimo rūmų, f) Šančių kareivinių; iš baterijos A. Šančiuose: a) artilerijos sandėlių, b) geležinkelio stoties ir tilto, c) Panemunės tilto, d) Krašto apsaugos rūmų, e) Šančių kareivinių (iš dalies).

Turint mažai pabūklų, reikėjo pasitenkinti trimis baterijomis, turinčiomis po du pabūklus.

Priešo lėktuvams sekti kiekviena baterija privalėjo turėti 1–2 šoninius sekimo punktus: baterijai Žaliajame kalne buvo priskirtas VI fortas ir Rotušė, A. Fredoje – I fortas ir Napoleono kalnas, A. Šančiuose – IV fortas ir artilerijos sandėliai. Vienas priešlėktuvinės artilerijos sekimo ir kulkosvaidžių punktas turėjo būti arti Vyr. štabo Operacijų skyriaus viršininko, su kuriuo privalėjo palaikyti ryšį telefonu, būstinės. Geriausia vieta šiam punktui įkurti buvo Įgulos bažnyčios bokštas.

Kaunui nuo lėktuvų ginti buvo numatyta pastatyti kulkosvaidžius šiose vietose: artilerijos sandėliuose – 4, aviacijos parke – 4, geležinkelio stotyje ir prie tilto – 2, Krašto apsaugos ministerijoje – 2, prie medinių tiltų – po 2.

Kiekviena baterija privalėjo palaikyti ryšį telefonu su priešlėktuvinės apsaugos viršininku, gretima baterija ir tiesiogiai su visais savo sekimo punktais. Kulkosvaidžių aikštelės turėjo būti sujungtos telefono ryšiu su priešlėktuvinės apsaugos viršininko centrine stotimi, o svarbesnės aikštelės – tiesiogiai su punktų, kuriuos turėjo ginti, viršininkais¹²⁴.

Tą pačią dieną parengtas Kauno gynimo nuo priešo oro eskadrilių planas buvo pasiūstas Vyr. štabo artilerijos inspektoriumi ir prašyta atlikti šias užduotis:

1. parengti stovo artilerijos pabūklams projektą;

2. sudaryti baterijų pozicijų planą, kokia tvarka ir kokio dydžio turi būti įrengti blindaižai;

3. parengti specialaus stovo sunkiesiems kulkosvaidžiams projektą.

Gavus šiuos nurodymus, buvo galima atlikti likusius darbus: įrengti pozicijas, sutvarkyti telefono tinklą, įrengti aikšteles sunkiesiems kulkosvaidžiams, numatyti pulkų užimtinias pozicijas ir kt.¹²⁵

¹²⁴ E. II karo apygardos štabo viršininko p. plk. A. Šumskio 1927 03 23 Kauno gynimo nuo priešo oro eskadrilių planas, ten pat, l. 72.

¹²⁵ E. II karo apygardos štabo viršininko 1927 03 23 raštas Nr. 3033 artilerijos inspektoriumi, LCVA, f. 510, ap. 1, b. 143, l. 2.

Į šį II karo apygardos viršininko prašymą Vyr. štabo artilerijos inspektoriaus plk. P. Uoginto atsakymas buvo gautas tik tų pačių metų rugsėjo 6 d. Iš jo turinio matyti, jog to meto Lietuvos kariuomenė minėtais klausimais dar neturėjo specialistų inžinierių – nei teoretikų, nei praktikų. Todėl II karo apygardos viršininkui buvo pasiūlyta vadovautis Rusijos arba Prancūzijos kariuomenėse naudotais lauko pabūklų ir sunkiesiems kulkosvaidžiams skirtų stovų brėžiniais¹²⁶.

Tuo metu lenkai ir toliau nerimo. Lenkijos kariuomenės generalinio štabo II skyriaus Vilniaus punktas (Ekspozytura nr. 1 II odziału sztabu generalnego w Wilnie) 1927 m. pavasarį savo agentams Lietuvoje pavedė atlikti keletą užduočių ir surinkti žinias dominančiais klausimais:

1. Lietuvos kariuomenės dislokacija, apginklavimas, ginklų rūšys, kalibrai, kokie pulkai kokios rūšies turi granatų;

2. ar prie pulkų įkurtos puskarininkių mokyklos (szkola podoficerska), kaip jos organizuotos ir kam tiesiogiai priklauso;

3. kareivių skaičius pulkuose, pulkų vadų vardai ir pavardės;

4. šaulių organizacija, apginklavimas, ginklų rūšys, skaičius ir kalibras;

5. šaulių organizacijos sutvarkymas Kaune ir provincijoje, kuriose apylinkėse jų yra daugiausiai, jų tiesioginė priklausomybė;

6. šaulių nuotaika;

7. užmegzti ryšius su karininkais, ypač artilerijos dalyse;

8. žūtbūt gauti žinių apie Lietuvos aviacijos etatus.

Pažymėtina, kad lenkams tuo metu ypač rūpėjo Lietuvos artilerijos ir aviacijos etatai. Norėdami tai sužinoti, jie veikė ne tik Vilniuje, bet ir kitose vietovėse.

Krašto apsaugos ministras plk. ltn. A. Merkys įsakė į tai atkreipti ypatingą dėmesį¹²⁷.

Blogėjo ir vieši Lietuvos ir Lenkijos santykiai. Prasidėjo agitacija prieš Vilniaus lietuvių visuomenines organizacijas ir mokyklas. Stiprėjo reakcinių politinių grupuočių kurstomos antilietuviškos nuotaikos.

¹²⁶ Vyr. štabo artilerijos viršininko plk. Pr. Uoginto 1927 09 06 slaptas raštas Nr. 1055 II karo apygardos viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 578, l. 63–64.

¹²⁷ Vyr. štabo Operacijų skyriaus karo veikslių 1924–1927 m. dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 453, l. 237–238; Vyr. štabo viršininko plk. T. Daukanto 1927 05 16 visiškai slaptas aplinkraštis Nr. 14, ten pat, b. 574, l. 74.

Pasinaudodami sunkia Lietuvos vidaus padėtimi po Tauragės pučo Lenkijos militaristai pradėjo rengtis karo veiksams. Jau spalio pradžioje ėmė aiškėti karinio užpuolimo panaudojant lietuvių politinius emigrantus – plečkaitininkus – pavojus¹²⁸. R. Žepkaitės teigimu, Lenkijos militaristai buvo numatę žaibiškai užimti Kauną ir pasirašyti „taiką“ su naujai sudaryta Lietuvos vyriausybe. Pasirašiusi tokią sutartį, Lietuva turėtų užmezgti su Lenkija ryšius, artimus unijai. Po to pagrindinės Lenkijos karinės pajėgos pasitrauktų iš Lietuvos, o „naujosios tvarkos apsauga būtų pavesta plečkaitininkų daliniams. Prireikus juos paremtų Lietuvoje paliktos nedidelės lenkų kariuomenės įgulos. 1927 m. rudenį Lietuvos pasienyje buvo dislokuoti Lenkijos kariniai daliniai“¹²⁹.

2. Generalinio štabo Operacijų skyriaus

1927 m. lapkričio 26 d. operatyvinis sumanymas Nr. 1

Sparčiai blogėjant Lietuvos ir Lenkijos santykiams ir pastarajai pradėjus rengtis karo veiksams, Generalinio štabo Operacijų skyriaus viršininkas plk. B. Jakutis su to paties skyriaus karininkų grupe parengė konkretų, paremtą to meto mobilizacijos duomenimis, operatyvinį sumanymą-projektą. Šis dokumentas 1927 m. lapkričio 26 d. buvo įteiktas naujam Generalinio štabo valdybos viršininkui plk. P. Kubiliūnui.

Iš jo turinio matyti, jog Lenkijos karinė vadovybė tuo metu prieš Lietuvą buvo numačiusi panaudoti 3–5 pėstininkų divizijas (9–15 pėstininkų pulkų), 36–54 artilerijos baterijas, 6–7 kavalerijos pulkus (24–28 eskadronus) ir jai tiesiogiai pavaldžias dar 2–4 artilerijos baterijas, slaptai ir viešai šias pajėgas sutelkus numatytose bazėse, staiga pulti Lietuvą ir ją užgrobti. Ši sumanymą Lenkijos vadovybė grindė ne tik realia, deja, blogiausia Lietuvai, hipoteze, kadangi tuo metu:

a) Lietuva neturėjo karinių sąjungininkių: Vokietija ir Latvija Lenkijai buvo lojalios, laikėsi neutraliteto, Sovietų Sąjungos pozicija buvo neaiški.

b) Dėl politinės konjunktūros Lietuva buvo nusistačiusi visur rodyti savo taikingumą ir, vengdama viešai vykdyti mobilizaciją ir pajėgų telkimą, užpuoliko apibūdinimą taikė išimtinai lenkams.

Laikantis čia išdėstytos motyvacijos reikėtų sutikti, jog lietuvių vieša

¹²⁸ R. Čepas, *Plečkaitininkai*, Vilnius, 2000.

¹²⁹ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje...*, p. 198.

mobilizacija galėjo būti paskelbta tiktai lenkams neteisėtai perėjus demarkacijos liniją.

c) Lietuvos karinis potencialas rėmėsi to meto materialinių išteklių galimybėmis arba, konkrečiai kalbant, mobilizacijos tvarkaraščiu Nr. 5, pagal kurį buvo numatyta turėti keturias pėstininkų divizijas, tačiau jos visais aspektais būtų buvusios silpnesnės už analogiškas Lenkijos karines dalis.

Tikėtasi, kad ateinančios žiemos darbai bus skirti Lietuvos karinių pajėgų koviniam potencialui kelti, pirmiausia rūpinantis kariuomenės materialine padėtimi: didžiųjų vienetų bent minimaliu aprūpinimu artilerija, pėstinijos materialiniu ir organizaciniu stiprinimu, tarnybų ir struktūros organizavimu, galimybėmis įsteigti nors vieną artilerijos pulką ir t. t., nekalbant jau apie visų armijos rūšių aprūpinimą.

Taigi, pagal operatyvinį sumanymą Nr. 1 kariuomenė turėjo būti sudaryta iš keturių pėstininkų divizijų¹³⁰.

Nustačius šio sumanymo pagrindinius elementus, toliau samprotaujant, antrajame skyriuje pereita prie strateginės geografinės Lietuvos apžvalgos. Vertinant to meto demarkacijos linijos konfigūraciją pažymėta, kad Kauno rajonas, kurio hidrografinis tinklas gana sudėtingas, yra centrinis Lietuvos strateginis mazgas, į kurį nukreiptos trys ar keturios svarbiausios Lenkijos pajėgų puolimo kryptys (pagal jų dislokaciją):

- a) artimiausia operatyvinė lenkų kryptis – Vilnius–Kaunas (60 km nuo demarkacijos linijos);
- b) tarpas Vilnius–Ukmergė–Jonava;
- c) išilgai Nemuno nuo Gardino;
- d) išilgai plento Suvalkai–Marijampolė–Kaunas;
- e) išilgai Vokietijos sienos nuo Suvalkų per Vilkaviškį link žemutinio Nemuno.

Trumpai išnagrinėjus kiekvieną iš šių operatyvinių krypčių buvo konstatuota:

- a) Vilniaus–Kauno kryptis visais aspektais patogi didesnėms Lenkijos kariuomenės dalims veikti (artileries gaudžiam ryšiui su pėstininkais užtikrinti). Šia kryptimi nuo demarkacijos linijos iki Kauno buvo tik du pėstininkų etapai.

¹³⁰ LCVA, f. 929, ap. 3, b. 578, l. 30–31.

Nagrinėjant šios krypties patogumus gynybos požiūriu buvo išskiriamas Pravieniškių miškų rajonas, kuris, nors ir pereinamas, vis dėlto artilerijos masiniams veiksams kartu su pėstininkais netiko. Pažymėtina, kad lietuvių 5-ojo pėstininkų pulko numatyti manevrai ir buvo rengiami į tai atsižvelgiant.

b) Kryptis nuo Vilniaus link Ukmergės–Jonavos tarpo iki Neries dešiniojo kranto visais aspektais buvo patogi didesnėms kariuomenės dalims veikti.

Sumanyme pabrėžti du svarbūs punktai: patogus Bagaslaviškio–Gelvonų rajonas ir Šventosios upės riba. Buvo teigiama, kad jos dešinysis krantas dėl daugelio priežasčių (Veprių rajone) nėra jau toks patogus gintis, kaip gali atrodyti žemėlapyje. Priešingai, kairysis Šventosios krantas sudarė kur kas patogesnes sąlygas puolantiems nuo demarkacijos linijos pusės (šis teiginys buvo paremtas išvadomis po paskutinių lauko pratybų – V. L.).

Nuo vadinamojo Maišiagalos „snapo“ iki Jonavos iš viso buvo 40 km (vienas kavalerijos etapas), iki Ukmergės – 36 km, o iki Šventosios linijos tarp Ukmergės ir Jonavos – tik 30 km. Nagrinėjant Jonavos–Kėdainių krypties priedangos klausimą, teko atkreipti dėmesį ir į Lokės upelio ribą, kuri galėjo būti patogi gynybai vykdyti. Galimo puolimo per Jonavos–Ukmergės tarpą Kėdainių link atveju, pasirodo, prieš pėstininkų dalys turėtų įveikti mažiausiai tris etapus. Be to, reikėjo atkreipti ypatingą dėmesį į labai svarbų Jonavos rajoną.

Išvada – šios srities karinė rekognoskuotė tuo metu toli gražu dar nebuvo baigta, todėl karininkų artimiausios užduotys turėjo būti skirtos kaip tik šiam rajonui išstudijuoti.

c) Kryptis nuo Gardino link Kauno išilgai Nemuno.

d) Kryptis nuo Suvalkų Kauno link išilgai plento Kalvarija–Marijampolė.

e) Kryptis nuo Suvalkų per Vilkaviškį link žemutinio Nemuno išilgai Vokietijos sienos.

Pastarosios trys kryptys tuometėmis sąlygomis sudarė Suvalkijos strateginį vienetą, todėl jis ir buvo nagrinėjamas. Svarbiausia Suvalkijos ypatybė – jos geografinė padėtis. Suvalkiją kirto ir nuo likusios Lietuvos skyrė Nemunas – svarbiausias mūsų strateginių kombinacijų „veiksnys“. Kita šio krašto ypatybė – klampus dirvožemis, pelkės (lenk. *Bagno Buchcianskie* ir *Bagno Amalwa*), kurių natūrali ąsa buvo Kazlų Rūdos

miškai iki pat Nemuno. Šios pelkės nebuvo strategiškai svarbios, tačiau Kazlų Rūdos miškai, pradedant nuo Pilviškių–Skriaudžių linijos, skyrė šiaurinę Suvalkijos dalį į du aiškiai skirtingus plotus: Šakių rajoną ir Kauno plento ruožą. Todėl ir Lenkijos pajėgų puolimas iš Suvalkijos Nemuno link neišvengiamai turėjo krypti arba Kauno, arba žemutinio Nemuno per Šakius link, arba abiem kryptimis. Be to, buvo pastebėta, kad neokuupuotos Suvalkijos pietinė dalis gana raižyta, tankiai prisėta ledyninės kilmės ežerėlių, kurie, sumaniai pasinaudojus jų konfigūracija, galėjo turėti nemažą taktinę reikšmę priedangos dalių veiksmams.

Vertinant Vilkaviškio–Šakių kryptį reikėjo atkreipti dėmesį į gana patogią sekimo padėtį, žemėlapyje pavaizduotą Šešupės, Novos upėmis ir t. t. Palyginti su kitais Lietuvos plotais, Suvalkijos plentų tinklas buvo gana tankus, kas, be abejo, labai didelis privalumas kovojant techniškai geriau aprūpintoms (artilėrijos, šarvuotųjų automobilių) dalims. Tačiau šia aplinkybe tuo metu lietuviai dar negalėjo pasinaudoti. Artimiausia demarkacijos linijai Nemuno kryptimi buvo laikoma Vilkaviškio–Šakių kryptis (80 km). Kitos dvi kryptys nuo Kauno iki demarkacijos linijos tęsėsi apie 100 km. Taigi per rekognoskuotę reikėjo įvertinti tiek abu Nemuno krantus, tiek Šakių kryptį kavalerijos požiūriu.

Baigus aptarti Suvalkijos operacijos teatro ypatumus, reikėjo atkreipti dėmesį į tai, kad Vilniaus–Gardino geležinkelio linija, kaip svarbiausia išsklaidyto III K. O. P. dalių artimiausia vakarinė aprūpinimo arterija, buvo prie pat Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linijos, todėl susprogdinti numatytus tiltus (beje, sunkiai pataisomus) jau pirmosiomis konflikto valandomis labai lengvai galėjo kavalerijos iš Alytaus dalys.

Zarasų–Molėtų baras, įvertinus lietuvių strategines galimybes, turėjo būti laikomas ne tokiu svarbiu, tad jame didesnių kariuomenės operacijų tuo metu nebuvo numatyta. Kavalerijos, smulkesnių kariuomenės ar nereguliariųjų dalių veiksmus vykdyti čia būtų buvę gerokai lengviau dėl daugybės nedidelių ežerų, tarp kurių esantiems tarpams stebėti ir ginti nereikėjo gausių pajėgų.

Kauno rajonas dėl savo strateginės padėties galėjo būti vadinamas centriniu. Tai buvo vienintelė Lietuvos kariuomenės sutelkimo zona. Įvertinęs Kauno rajono hidrografinę sistemą, Gen. štabo Operacijų skyrius konstatavo, kad ji yra gana patogi. Nemuno reikšmė buvo tokia didelė, kad jį forsuojančiuosius iš Suvalkijos pusės buvo galima lengvai

sustabdyti turint net ir daug mažesnes pajėgas. Tai buvo vienintelis lietuvių gynybos baras, kuriame galimas įgyvendinti karo „ekonomijos“ principas – taupyti, racionaliai panaudoti savo pajėgas. Laikydami hipotėzės dėl pagrindinio lenkų puolimo nuo Vilniaus dešiniuoju Nemuno ar Neries krantu Kauno link (apie 75 km), Operacijų skyriaus karininkai priėjo prie nuomonės, kad Kauno rajone Lietuvos kariuomenė jo prieigoms ginti galėtų pirmiausia panaudoti:

a) pelkėtą Pravieniškių rajoną tarp Neries ir Nemuno;

b) žemiau Neries prie Jonavos pakrantes su dešiniajame krante plytinčiais Vandžiogalos miškais, kurie sudarytų labai palankias sąlygas Kaune sutelktai divizijai racionaliai veikti. Miškingas Nevėžio upės slėnis, Vandžiogalos miškai ir toliau į vakarus nusitęsę taip pat miškingi Dubysos krantai bei tarpiniai ruožai buvo labai patogūs lietuvių mažesnėms negu priešo pajėgoms kovoti.

Lietuvos kariuomenei laiku nespėjus susitelkti, veikiančiosios dalys galėjo sėkmingai išnaudoti šios srities gynybai palankias ypatybes ir kartu laimėti laiko telkimuisi baigti.

Šalies artilerijos silpnumą turėjo bent iš dalies kompensuoti galimybė pasinaudoti miškų dengiamomis vietomis, kur priešas būtų priverstas veikti plačiai išsklaidęs savo artileriją, taigi kartu ir netektų pranašumo, kurį suteikia masinis pirminis jos panaudojimas. Jei baigusi susitelkti Lietuvos kariuomenė dėl bendro nepalankaus jėgų santykio ir būtų priversta laikytis gynybinės ar atsitraukimo taktikos, ji galėtų pasinaudoti šio rajono geografine konfigūracija (padėtimi pagal ginamas ribas), kuri buvo labai patogi atsitraukimo kautynėms.

Užėmusi šį rajoną, Lietuvos kariuomenė galėjo atremti savo dešiniųjį sparną į lengvai ginamas Nemuno pakrantes. Tada mūsų vadovybei jai patogiu momentu paprasčiau būtų buvę sutelkti reikalingas manevrines pajėgas kitoje fronto vietoje.

Tuo vadovaudamasi Operacijų skyriaus vadovybė pabrėžė abiejų Nemuno krantų žemiau Kauno reikognoskuotės reikšmę. Akcentuota, jog šis darbas būtinai turi būti atliktas¹³¹.

Bendrais bruožais aptarus Lietuvos teritorijos strategiškai svarbią geografinę konfigūraciją, minėtame dokumente daug vietos skiriama konkrečiam strateginiam sumanymui ir jo pritaikymui keturių divizijų

¹³¹ Ten pat, l. 32–35.

kariuomenei.

Kaip jau buvo minėta, šio sumanymo pagrindu buvo pasirinkta visais požiūriais blogiausia hipotezė – staigus lenkų puolimas, kai lietuvių mobilizacija pradedama jų invazijos į Lietuvos teritoriją dieną. Turint omenyje priimtą hipotezę dėl galimo lenkų puolimo šešiomis divizijomis, reikėjo *a priori* nustatyti, kad vienintelis pradinis veikimo būdas bus judrios gynybinės kautynės, o galbūt, blogiausiu atveju, ir atsitraukimas. Viskas turėjo priklausyti nuo priešo pajėgų dydžio ir paskirstymo operacinėmis kryptimis. Manyta, jog galutinis veikimo būdas (sukonkretintas operacijų planas) paaiškės tik lenkų puolimo metu. Visais galimais atvejais bene labiausiai reikėjo rūpintis Lietuvos karių išsaugojimu. Apibūdinus pagrindinius galimos operacijos elementus (pajėgų santykį, laiką), buvo galima pradėti praktiškai vykdyti šį sumanymą ir pirmiausia spresti, kur sutelkti savo negausias pajėgas. Atsakymas galėjo būti vienas – ten, kur lietuvių pajėgos galėtų ramiai, prieš netrukdomos, prieš operaciją užimti savo zonas, t. y. susitelkti kuo arčiau Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linijos, nes tada būtų didesnė tikimybė laimėti bent 4–5 dienas, o atitraukiant susitelkimo zoną kuo toliau į vakarus, padidinti susitelkimo apsaugos ruožą. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos teritorija yra nedidelė, minėtos sąlygos priverstų atsakyti lenkų naudai apie pusės krašto ploto, taip pat ir labai svarbaus Kauno rajono, kuris, galima sakyti, yra vienintelis patogus galimiems veiksams vykdyti. Todėl Lietuvos kariuomenės branduolio sutelkimas galėjo būti visais aspektais patogiai atliktas Kauno–Kėdainių–Jonavos trikampyje. Šio pasiūlymo šalininkai savo samprotavimus rėmė dviem motyvais: išlaikydami Jonavos punktą, išnaudotume patogias Neries upės pozicijas ir, be to, savo rankose turėtume labai svarbią geležinkelio liniją.

Pažymėtina, jog Operacijų skyrius šiems dviem tokiems svarbiems motyvams iš principo neprieštaravo, nes jie buvo visiškai teisingi. Tačiau, Operacijų skyriaus nuomone, klausimas buvo visiškai kitas. Negalima pamiršti, kad Jonavos punktą buvo vos 40 km atstumu nuo demarkacijos linijos, t. y. per vieną lenkų kavalerijos etapą ir pusanthro pėstijos etapo, taigi, lietuvių nuomone, lenkai būtų laimėję kelias dienas. Tad vienos divizijos telkimas Jonavos rajone reikštų, kad ji atsiduria pačioje lietuvių strateginės dispozicijos periferijoje, o tai neišvengiamai baigtųsi jos katastrofišku sunaikinimu dalimis.

Spręsta dėl Kauno–Jonavos geležinkelio linijos išsaugojimo. Kaip jau buvo minėta, šio sumanymo tikslas buvo išnagrinėti mūsų konjunktūrą, jei lenkai iškart be jokio perspėjimo ir lietuviams dar nepradėjus mobilizacijos pultų 4–5 divizijomis. Kitomis aplinkybėmis užduotis išlaikyti Kauno–Jonavos geležinkelį būtų visiškai suprantama, tačiau šiuo atveju siekti geografinį punktą išsaugoti Lietuvos kariams būtų buvę pražūtinga.

Operacijų skyriaus nuomone, Jonavos punktą net ir taikos metu turėtų būti saugomas bent jau vieno bataliono, nes pagal tuometį bendrą pajėgų paskirstymą, kilus konfliktui, jis būtų likęs visiškai be apsaugos. Tai leidžia daryti išvadą, kad į Jonavos rajoną ir jam priklausančias Neries rajono gynybines pozicijas (aukščiau ir žemiau Jonavos) galima žiūrėti tik kaip į priedangos dalių veikimo zoną.

Atsižvelgdamas į Kauno rajono strateginę reikšmę, į jo susisiekimo tinklo bei prieigų patogumą, galop į jų išlaikymo moralinę svarbą, Operacijų skyrius nusprendė, jog kraštinė (į rytų pusę) riba, nuo kurios galima pradėti telkti pajėgas, – ir tai tik geriausiomis mobilizacijos ir telkimo sąlygomis – negali būti arčiau nei Kėdainių–Vandžiogalos–Kauno linija.

Apžvelgęs šias susitelkimo zonos ribas, Operacijų skyrius priėjo prie šių išvadų:

1. trumpiausias atstumas nuo demarkacijos linijos iki susitelkimo zonos rytinės periferijos – 60 km (išilgai geležinkelio Kaunas–Vilnius) – pėstinijos gali būti įveikiamas per du etapus;

2. susitelkimo zonos prieigos, Pravieniškių tarp Nemuno ir Neries miškai iš vienos pusės ir Neries aukščiau Kauno dešinysis krantas iš kitos, patogios gintis mažesnio atsparumo pajėgoms, todėl gali būti labai naudingos mobilizacijos ir telkimo saugumui sustiprinti;

3. dešinysis susitelkimo zonos sparnas rėmėsi į Nemuną ir buvo jo dengiamas.

Šios zonos parinkimas Lietuvos pajėgų tolesnėms operacijoms suteikė ganėtinai komunikacijų linijų išlaikymo garantijas, nes, reikia pripažinti, vienintelė lietuvių visų galimų operacijų bazė, turinti priėjimą prie Baltijos jūros, buvo Žemaitija.

Operacijų skyriaus nuomone, galėjo būti sutelktos keturios mobilizuotos pėstininkų divizijos: trys – rajone Kėdainiai–Labūnava–Kaunas–Ariogala, o IV pėstininkų divizija – Šiaulių–Kauno geležinkelio ruožo zonoje (Radviliškio rajone), numačius jos galimas transportavimo

(atsižvelgus į sumanytą kontrmanevro koncepciją) kryptis Kėdainių, Raseinių ar pagaliau ir Panevėžio link. Buvo pabrėžiama, kad III pėstininkų divizija yra tokioje vietoje, jog, atsižvelgus į aplinkybes, galėtų būti vieno etapo laikotarpiu permesta į Kėdainių rajoną (į kairę nuo I divizijos) ar Kauno rajoną II pėstininkų divizijai sustiprinti, arba įsiterpti tarp I ir II Kėdainiuose ir į pietus nuo Kėdainių. I pėstininkų divizija buvo sutelkta vieno etapo atstumu nuo II Kauno divizijos.

Šis sumanymas neperžengė bendrosios koncepcijos ribų, tad buvo pasitenkinta bendromis operatyvinėmis idėjomis. Tiekimo ir evakuacijos klausimai buvo palikti visiškai nuošaly.

Hipotezės priešo puolamiesiems manevrams atremti. Remiantis lenkų III korpuso apygardos dalių dislokacija, jų Lietuvos puolamoji operacija galėjo būti vykdoma įgyvendinant du sumanymus:

a) Lenkų III korpuso apygardos dalys puola iš tuo metu užimtų sutelkimo bazių, nukreipdamos pagrindinį puolamąjį smūgį išilgai Vilniaus–Kauno geležinkelio linijos ir į šiaurę nuo jos, pasitenkindamos demonstratyviaisiais savo pėstijos veiksmais Suvalkijoje. Nors buvo galima tikėtis, kad jų I korpuso dalys (pvz., viena kavalerijos brigada) pabandydys staigiu puolimu pasiekti žemutinį Nemuną (pvz., Jurbarko rajone) ir, persikėlusį per jį, užplūs Žemaitiją, siekdama dezorganizuoti Lietuvos pajėgų mobilizaciją. Reikėtų pabrėžti, kad šis variantas atrodė galimas, nes nuo demarkacijos linijos iki Nemuno iš viso buvo tik 80 km (1,5 kavalerijos etapo).

Pagal šią hipotezę buvo galima tikėtis, kad lenkai permes iš Vilniaus Kauno link 3–4 pėstininkų divizijas su 3–4 kavalerijos pulkais.

b) Antruoju atveju lenkai pasitenkina demonstratyviaisiais veiksmais judėdami iš Vilnijos Kauno link (pvz., viena pėstininkų divizija su kavalerijos brigada) ir vykdo pagrindinį puolimą Suvalkijoje išilgai Nemuno arba Marijampolės–Kauno plento ruože (3–4 pėstininkų divizijos su 2–3 kavalerijos pulkais). Tikėtina, kad ir pirmuoju atveju lenkų kavalerija galėtų mėginti forsuoti žemutinį Nemuną.

Ar lenkai lietuvius savo pagrindinėmis pajėgomis būtų puolę iš Vilnijos, ar svarbiausiąja operacine kryptimi pasirinkę Suvalkiją, Lietuvos kariuomenė galėjo taikyti tik vieną operatyvinę koncepciją: pasinaudoti Nemunu ir savo pagrindines pajėgas laikyti į šiaurę nuo jo. Priešingu atveju, norėdami apginti visą šalies teritoriją, lietuviai nieko nebūtų

išsaugoję, tik kordoniniame kare pražudę visą savo gyvąją jėgą.

Kuris iš šių dviejų atvejų buvo tikėtinas lenkų puolimo variantas ir kiek lietuvių pajėgų sutelkimo sumanymas galėjo atitikti kontrmanevro galimybes?

I atvejis: a) lenkai nukreipia savo priešakinio baro pagrindinį smūgį (2–3 divizijas) Vilniaus–Kauno geležinkelio linija, visiškai teisingai manydami, jog tai trumpiausia operacinė kryptis Kauno link. Likusios pajėgos (viena divizija su kavalerijos branduoliu) veiktų taip: pėstija pultų Kėdainių kryptimi (Ukmergės–Jonavos tarpe), siekdama apeiti lietuvių pajėgų kairįjį sparną ir kartu neutralizuoti jų atsparumą Kauno rajone. Pagrindinės kavalerijos pajėgos tada permetamos dar toliau į šiaurę, siekiant giliau įsibrauti į lietuvių užnugarį.

I sprendimas: III pėstininkų divizija kartu su II pėstininkų divizija priešinasi pagrindinėms lenkų pajėgoms (trims divizijoms) pasinaudodamos Neries, Vandžiogalos, Nevėžio gynybinėmis pozicijomis. Ši grupė, palaikydama glaudžius tarpusavio ryšius ir atrėmusi savo dešinįjį sparną į Nemuną, prirėmė surengia atsitraukiamąsias kautynes. I pėstininkų divizija sudaro frontą prieš lenkų supamąją diviziją. O vadovybė, pasirinkusi patogų momentą, nukreipia į lenkų dešinįjį sparną IV pėstininkų diviziją. Jeigu lenkų pagrindinio smūgio prieš Kauno miestą grupė būtų sudaryta iš dviejų pėstininkų divizijų, III pėstininkų divizija galėtų būti panaudota manevrinei Lietuvos pajėgų masei kartu su IV, o galbūt ir su I pėstininkų divizija sudaryti.

b) Lenkai nukreipia savo priešakinio baro pagrindinį smūgį (2–3 pėstininkų divizijas) Jonavos–Ukmergės tarpu bendra Kėdainių kryptimi, o iš Vilniaus Kauno kryptimi pasitenkina veikdama demonstratyviaisiais vienos pėstininkų divizijos veiksmis. Kavalerijos pagrindinės pajėgos, kaip ir pirmajame variante, veikia per lietuvių kairįjį sparną užnugarį.

II sprendimas: II pėstininkų divizija sudaro frontą prieš lenkus prie Kauno Neries–Nemuno tarpe. Atsižvelgusi į lenkų pagrindinių pajėgų puolimo kryptį (Kėdainiai, į šiaurę ir pietus nuo jų), III pėstininkų divizija užima barą iš kairės arba iš dešinės, arba užnugaryje I pėstininkų divizijos ir pradeda eventualias atsitraukiamąsias kautynes (su trimis lenkų divizijomis) ar ginasi vietoje. O vadovybė nukreipia į dešinįjį sparną IV diviziją. Susidarius tam tikroms aplinkybėms, III pėstininkų divizija galėtų būti panaudota taip pat kaip ir IV pėstininkų divizija ir

kontrmanevrui atlikti.

c) Lenkai beveik visas šiame fronte veikiančias dalis (keturias pėstininkų divizijas) meta išilgai Vilniaus–Kauno geležinkelio linijos, siekdami greičiau užgrobti Kauną ir nustumti Lietuvos pajėgas nuo Nemuno dešiniojo kranto į šiaurę. Jų kavalerijos pagrindinės pajėgos metamos bendra Kėdainių kryptimi, bandant giliai apeiti lietuvių kairiąją sparną.

Sprendimas: II, o galimai ir I pėstininkų divizijos vykdo atsitraukimo į vakarus manevrą, pasinaudodamos tam patogiomis Kauno rajono vietovės ypatybėmis (upėmis ir miškingais krantais). III pėstininkų divizija dalyvauja manevre užimdama antrąją Nevėžio ar Dubysos poziciją. Nepanaudotomis pajėgomis (IV, o gal ir I pėstininkų divizijomis) vadovybė patogių momentu manevruoja į lenkų dešiniąją sparną.

d) Lenkai visiškai silpnomis pajėgomis (pvz., kavalerija su vienu pėstininkų pulku) prieš Kauną tarp Neries ir Nemuno atliks demonstratyvius veiksmus, o savo pagrindines pajėgas (3–4 pėstininkų divizijas su kavalerija) mes bendra Ukmergės–Šeduvos kryptimi, palikdami kairėje nedidelę observacinę rinktinę (pvz., vieną pėstininkų diviziją), nukreiptą į Kauno pusę. Šiuo atveju galima spėti, kad šiek tiek aktyviau jie pulktų Suvalkijoje žemutinio Nemuno link. Jų kavalerija greičiausia veiktų kairiajame sparne.

Sprendimas: lietuvių pajėgos, išskyrus vieną pėstininkų diviziją, paliktą prieš observacinį lenkų korpusą, susirinkusios Kauno rajone, staigiu puolimu mėgina kirsti lenkų komunikacijų liniją maždaug Ukmergės–Širvintų tarpo kryptimi.

Toks veikimo būdas turėjo būti naudojamas kiekvieną kartą, kai tik priešo avantiūristinės kariuomenės dalys išprovokuotų lietuvių kariuomenę pulti pakankamai neapsaugotą komunikacijų liniją. Svarbiausia, kad nuo lietuvių puolamosios operacinės krypties iki priešo komunikacijų linijos atstumas būtų ne didesnis kaip nuo priešo pagrindinių pajėgų iki lietuvių komunikacijų.

Čia pateiktais samprotavimais paremto pajėgų sutelkimo esmė – trijų divizijų išdėstymas: atstumas tarp jų bet kuria iš nagrinėjamų kryptių nebuvo didesnis kaip vienas pėstijos etapas. Pažvelgus į armijos telkimo eigą matyti užuomazgos dviejų ginamų avangardų, kurie galų gale išauga į I ir II pėstininkų divizijų pajėgas. Šių dviejų divizijų sutelktas pajėgas saugo priedangos rinktinės, kurios jau nuo pat mobilizacijos pradžios

turėjo būti pasiruošusios didesnių priešojų pajėgų akivaizdoje atlikti atsitraukimo manevrą arba surengti atsitraukiamąsias kautynes. III pėstininkų divizija, sutelkta šiek tiek užnugaryje, ir turėjo būti ta jėga, kuri leistų lietuviams lanksčiau taikytis prieš kontrmanevro variantų. IV pėstininkų divizija būtų ne kas kita, kaip manevrinės pajėgos, kuriomis galėtų laisvai disponuoti vyr. kariuomenės vadas.

Atsižvelgdama į lenkų puolamąsias pajėgas ir tų pajėgų puolimo kryptis, į didesnes ar mažesnes priešojų padarytas klaidas, lietuvių sutelkta kariuomenė ir būtų veikusi. Viena aišku – Lietuvos kariuomenė priešojų puolimą būtų sutikusi būdama gynybinėse pozicijose. Sumanytas puolamasis kontrmanevras būtų atliekamas pirmomis sąlyčio su Lietuvos kariuomenės branduoliu valandomis ar vėliau – tai priklausytų nuo bendros strateginės konjunkcijos. Galimas dalykas, kad šis kontrmanevras būtų vykdomas jau surengus kelias atsitraukiamąsias į vakarus kautynes.

Baigiant šios strateginės hipotezės svarstymą tenka trumpai stabtelėti aptariant dar du klausimus:

a) Suvalkijos prieigų gynyba arba lietuvių strateginio išdėstymo komunikacijų ir dešiniojo sparno apsauga;

b) kairiojo sparno apsauga.

Pirmasis klausimas bus paliestas svarstant priedangos operacijos planą. Pažymėtina, kad II pėstininkų divizijos dalys, paskelbus mobilizaciją, jau antrą dieną būtų turėjusios Nemuno kairiajame krante nedideles pajėgas, kad kartu su kavalerija organizuotai stebėtų Nemuno prieigas Kruonio–Darsūniškio bare. Šios operacijos metu gynyba galėtų būti pavesta iš priedangos grįžtančioms dalims (pvz., Alytaus atskirajam batalionui). O stebėti Nemuną žemiau Kauno ir nedidelėms priešojų pajėgoms, bandančioms jį forsuoti (ypač kavalerijos dalims), priešintis turėtų būti nurodyta I kavalerijos pulkui. Šia proga pabrėžtini du svarbūs klausimai:

a) Nemuno žemiau Kauno (dešiniojo kranto) kuo skubiausias rekonoskavimas;

b) išilgai dešiniojo Nemuno kranto iki pat Vokietijos sienos vieškelio sutvarkymas.

Negalima buvo pamiršti, kad eventualus Nemuno forsavimas galėjo būti sėkmingai neutralizuotas tik pavojingame punkte greit sugrupavus nedideles kariuomenės dalis ir kartu parengus atskirą sumanymo objektą. Šiuo atveju vertėtų pasakyti, kad lietuvių neregulariosios kariuomenės

dalys (šauliai) šiam darbui atlikti galėjo būti sėkmingai panaudotos.

Kairiojo sparno apsauga

Šis klausimas buvo svarstomas atsižvelgiant į tris skirtingus mobilizacijos, sutelkimo ir operacijų periodus:

a) Mobilizacijos periodas – I kavalerijos pulkas nuo pat pirmosios mobilizacijos dienos išsidėsto kairiajame Lietuvos pajėgų sparne su savo branduoliu tarp Utenos ir Molėtų. Jo užduotis – saugoti kairiojo sparno mobilizacijos priedangą, pirmiausia pagalbą teikiant Ukmergės dengiamajai rinktinei. Vienas šio pulko eskadronas turėjo pereiti Ukmergės rinktinės viršininko žinion.

b) Sutelkimo periodas – atsižvelgiant į lenkų dešiniojo sparno kavalerijos veikimo kryptį, trauktis į Kėdainių–Panevėžio tarpą, kiek įmanoma palaikant ryšį su Ukmergės rinktine. Šiuo periodu šis kavalerijos pulkas galėjo būti pasiūstas dengti IV pėstininkų diviziono iš Šiaulių geležinkelio transporto.

c) Operacijų periodas – priklausytų nuo bendros operacijų konjunktyūros. Pažymėtina, jog šis pulkas pirmiausia turėjo būti skiriamas kairiojo sparno saugoti ir įtrauktas į manevrinių pajėgų sudėtį tik to prirėkus.

Antroji hipotezė, taikoma, jei lenkai pultų pagrindinėmis pajėgomis iš Suvalkijos, sudarė atskirą strateginio sumanymo objektą ir, turint omenyje III lenkų korpuso dalių tuometę dislokaciją ir bendrą politinę konjunktūrą, tuo metu lietuviams nebuvo aktuali¹³².

Priedangos operacijos sumanymas

Priedangos tikslas buvo apsaugoti nuo priešo veiksmų detalčiai suplanuotą, gerai apgalvotą taikos metu parengtos kariuomenės mobilizaciją ir sutelkimą. Sumanytos hipotezės sąlygomis priedangos dalys galėjo būti įtrauktos į kautynes su stipresniu priešu jau nuo pat pirmosios mobilizacijos dienos. Įsakymą gavusios Lietuvos priedangos dalys turėjo būti pasirėngusios per tris valandas išvykti į jau taikos metu numatytas pozicijas.

Priedangos dalių kovinis potencialas turėjo būti visą laiką palaikomas, kad atitiktų karo meto lygį, t. y. kad vadinamoji priedangos dalių „išstatymo“ operacija galėtų būti atlikta faktinių pajėgų (pulkas – 3 batalionai su kautynėms reikalingomis ūkio dalimis). Šioje srityje negalėjo būti jokių kompromisų (pvz., du batalionai vietoj trijų).

Rengiant priedangos operacijos planą pirmiausiai tenka susidurti su

¹³² Ten pat, l. 36–44.

šiais klausimais: kokias pajėgas tam panaudoti, kokio sulaikomojo potencialo iš priedangos dalių galima tikėtis ir, pagaliau, kaip ilgai šios dalys privalo veikti?

Kaip ir kitais atvejais, čia taip pat svarbu vadovautis vienu iš pagrindinių karo meno dėsnių – pajėgų tausojimo principu, kuris verčia būti labai atsargius, ypač kai pajėgos yra negausios. Operacijų skyriaus nuomone, būtent dėl to negalima prarasti daugiau kaip 1/3 dalių (neskaitant kavalerijos), t. y. keturių iš dvylikos veikiančiosios kariuomenės pėstininkų pulkų.

Priedangos dalių sulaikomoji geba priklausys nuo jų kovinio potencialo ir kaip bus išnaudoti svarbesni ir ne tokie svarbūs vietovės ypatumai, galų gale, nuo priešo puolamųjų pajėgų dydžio:

a) Priedangos dalių kovinis potencialas, kitaip tariant, tų dalių kokybė, priklausys nuo jų organizacijos, geresnio ar blogesnio materialinio aprūpinimo (pirmiausia – pakankamai gausios artilerijos), taip pat nuo viršininkų gebėjimų. Visų kariuomenių priedangos dalys paprastai yra geriausiai tvarkomos komplektavimo, aprūpinimo ir parengimo prasme. Buvo konstatuota, kad Lietuvoje, deja, iki tol šiems reikalavimams nebuvo skiriama pakankamai dėmesio.

b) Sprendžiant vietovės ypatumų klausimą reikėjo vadovautis principu, kad dengiamosios kariuomenės dalys jau taikos metu turėtų užimti nuodugniai rekognoskuotas pozicijas kuo arčiau demarkacijos linijos, ir dar turėti omenyje, kad 3–4 valandų joms prireiks ten susirinkti ir pasiruošti veikti. Todėl jos geriausiu atveju turėjo būti nutolusios nuo Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linijos (nuo taikos meto kareivinių) 25–30 km (per kavalerijos žygio etapą) atstumu. Priešingu atveju jos, dar nespėjusios pasiruošti, galėjo būti prieš užpultos. Kalbant apie priedangos dalių pasirengimą kovai reikia pabrėžti, kad ši sąvoka apima ne tik mobilizacinę parengtį, dalies išvedimą iš kareivinių rajono, bet ir toms dalims nurodytos pirmosios pozicijos užėmimą.

Dėl vietovės ypatybių išnaudojimo pasakytina, kad priedangos dalys, kurios paprastai buvo silpnesnės, privalėjo ypač atkreipti dėmesį į patogias gynybai geografines ribas (upelius, miškus, sunkiai pereinamas vietas). Nagrinėdamos pozicijos ypatumus taktiniu požiūriu, priedangos dalys turėjo žiūrėti, kad geografinės kliūtys būtų prieš ginamą frontą.

c) Pajėgų santykis: kuo stipresnės prieš pajėgos spaudžia, tuo, savaime aišku, priedangos dalims sunkiau veikti. Priedangos dalių judrumas

iš dalies atsveria jų negausumą, todėl į tai reikėjo atsižvelgti sprendžiant organizacinius priedangos dalių klausimus.

Negalima pamiršti, kad priedangos dalys pirmiausia turėjo vengti susikompromituoti. Dėl to dažniausiai turėjo organizuoti atsitraukimo manevrą, o kartais ir atsitraukiamąsias kautynes. Priedangos dalies vado sumanymas ir iniciatyva čia įgyja didelę reikšmę. Priedangos dalių tikslas galėjo būti pasiektas, jei stipresnės prieš pajėgos būtų priversotos, užuot atlikusios įprastą dienos žygį (vieno etapo), įveikti tik jo pusę (12–15 km). Taigi, priedangos dalys pirmiausia siektų laimėti laiko ir taip sudaryti sąlygas pagrindinėms pajėgoms tvarkingai baigti mobilizacijos ir susitelkimo operacijas.

Operacijų skyriaus nuomone, Lietuvos kariuomenei *a priori* pasirengti mobilizacijai reikėtų 3, susitelkti – 2, o iš viso – 5 dienų. Parinktos susitelkimo zonos periferija nuo demarkacijos linijos (išilgai spėjamų puolimo krypčių) būtų:

nuo Kėdainių I pėst. divizijos zonos – apie 70 km – 2,5–3 etapai;

nuo Kauno II pėst. divizijos zonos Vilnijos link – apie 60 km – 2,5 etapo;

nuo Kauno II pėst. divizijos zonos Suvalkijos link – apie 90 km – 3,5–4 etapai;

nuo Šiaulių IV pėst. divizijos zonos – 150 km – 6 etapai.

Atmetus priedangos tiesioginį apsaugos ruožą, liktų:

nuo Kėdainių I pėst. divizijos zonos – 45 km – 1,5 etapo;

nuo Kauno II pėst. divizijos zonos Vilnijos link – 35 km – 1,5–3,5 etapo;

nuo Kauno II pėst. divizijos zonos Suvalkijos link – 65 km – 2,5–3 etapo;

nuo Šiaulių IV pėst. divizijos zonos – 125 km – 5 etapai.

Staiga kilus konfliktui, visais požiūriais keblioje situacijoje būtų atsidūrusi Ukmergės–Veprių dengiamoji rinktinė, nes jai būtų tekę:

1. laikytis 45 km atstumu krašto gilumoje mažiausiai 4 dienas;
2. įveikti per dieną vidutiniškai 11–12 km (didžiausias reikalavimas);
3. atsižvelgti į prieš dešiniojo sparno kavalerijos dalis;
4. veikti neturint patikimesnės sparnų atramos.

Šiaulių rajone IV pėstininkų divizijos mobilizacija ir sutelkimas jau vien dėl atstumo buvo saugūs.

Savaime aišku, kad Lietuvos kariuomenės mobilizacija ir sutelkimas dėl skubos turėjo atitikti bent pagrindinius vadovybės reikalavimus. Operacijų skyriaus nuomone, kaip tik ir reikėjo rasti tokią sistemą, kad mobilizacija būtų atlikta per tris, sutelkimas – per dvi dienas.

Priedangos dalių išdėstymas

Nustačius pagrindinius Lietuvos kariuomenės priedangos organizavimo duomenis, kilo klausimas ir dėl priedangos dalių išdėstymo: numatyta iš keturių pėstininkų pulkų (12–13 batalionų) vieną pulką (3–4 batalionus) skirti Suvalkijai, likusius tris – Vilnijai dengti. Šis sumanymas kaip tik atitiko Operacijų skyriaus bendrą strateginę koncepciją.

Nagrinėjant priedangos išdėstymą teko susidurti su spėjamomis lenkų puolimo kryptimis (apie tai anksčiau jau buvo rašyta). Visa tai aptarus, kilo klausimas: kur galėtų būti nukreiptas pagrindinis prieš smūgis – aukščiau ar žemiau Jonavos? Tai buvo pagrindinis samprotavimų motyvas, privertęs kariuomenės vadovybę priimti atitinkamą priedangos išdėstymo planą:

vienas pėstininkų pulkas, viena artilerijos grupė (3 baterijos) ir vienas kavalerijos eskadronas – Ukmergėje;

vienas pėstininkų pulkas, viena artilerijos grupė (3 baterijos) ir vienas kavalerijos eskadronas – Jonavoje;

vienas pėstininkų pulkas, viena artilerijos grupė (3 baterijos) ir vienas kavalerijos eskadronas – Kaišiadoryse;

vienas pėstininkų pulkas, viena artilerijos grupė (3 baterijos) ir vienas kavalerijos eskadronas – Marijampolėje;

vienas atskiras pėstininkų batalionas su dviem kavalerijos eskadronais ir viena baterija – Alytuje;

vienas kavalerijos pulkas su raitąja baterija – Vilkaviškyje.

Siūlant tokią dislokacijos sumanymą atsižvelgta ir į dalių esamose karinėse sutalpinimą.

Vilniaus krypties priedanga

Šios krypties priedangos pajėgos buvo grupuojamos Ukmergės–Jonavos–Kaišiadorių trikampyje. Nuo Jonavos centrinio punkto iki kraštinių šios dispozicijos sparnų buvo tik vienas pėstijos etapas.

Šios sistemos privalumai:

a) atsižvelgiant į pagrindinę lenkų puolimo kryptį, Jonavos rinktinė nuo antrosios puolimo dienos galėjo būti mesta arba Kaišiadorių–

Kauno, arba Ukmergės–Veprių dengiamosioms rinktinėms sustiprinti. Šiuo atveju numatyta, jog Jonavos rinktinė galėtų sudaryti antrąjį Ukmergės–Veprių gynybinį ešeloną;

b) turint omenyje lietuvių pajėgų susitelkimo zonos skersmenį, Jonavos rinktinė kaip tik būtų atlikusi svarbų šios sistemos dviejų šiek tiek ekscentrinių atsitraukimo krypčių jungiamąjį vaidmenį;

c) bus ginamas labai svarbus lietuviams Jonavos punktas (atstumas nuo jo iki demarkacijos linijos – vos 40 km);

d) Ukmergės–Veprių dengiamoji rinktinė prireikus tikrai galėjo savo dešinįjį sparną atremti į Jonavos rajoną.

Suvalkijos krypties priedanga

Galima jos organizavimo tvarka:

a) Mobilizacijos ir telkimo laikotarpiu Marijampolės rinktinė trauktųsi išilgai Marijampolės–Kauno plento. Prienų–Veiverių aukštumoje šios rinktinės vadas koordinuotų ir tolesnius Alytaus rinktinės veiksmus.

Alytaus rinktinė trauktųsi išilgai Alytaus–Kauno plento, o jos kavalerijos dalys veiktų dešiniajame Nemuno krante. Be to, šios kavalerijos dalys (nuo pat karo veiksmų pradžios) susprogdintų kelis svarbius Vilniaus–Gardino geležinkelio punktus.

Vilkaviškyje esantis kavalerijos pulkas, sumaniai naudodamasis patogiomis stebėjimui ir gynybai skersinėmis ribomis, gins Vilkaviškio–Šakių krypčių link žemutinio Nemuno.

b) Operacijų laikotarpiu kairiajame Nemuno krante šalia Kauno Marijampolės rinktinė susijungs su savo divizijos pagrindinėmis pajėgomis.

Atsitraukusi Alytaus rinktinė pereis II pėstininkų divizijos vado žinion. Vilkaviškyje esantis kavalerijos pulkas (visas ar tik jo dalis) priešinsis prieš kavalerijos mėginimams persikelti per Nemuną.

Tuo metu buvo labai svarbu tinkamai išspręsti kavalerijos panaudojimo klausimą. Dėl to reikėjo turėti:

prie kiekvieno pėstininkų pulko bent po vieną žvalgų komandą;

prie kiekvienos pėstininkų divizijos po vieną gerą eskadroną;

3 kavalerijos pulkus (jau taikos metu).

Mobilizacijos sutelkimo periodas

Jo metu numatyta:

prie kiekvienos iš keturių dengiamųjų rinktinių turėti po vieną kavalerijos eskadroną (iš viso keturis: trys iš jų būtų perkelti iš I, II ir III,

o ketvirtas – iš armijos kavalerijos (ulonų) pulko;

dešiniojo sparno ir užnugario apsaugai užtikrinti suformuoti naują pulką (3–4 eskadronus);

prie Alytaus rinktinės turėti du ulonų pulko eskadronus;

kairiojo sparno apsaugai užtikrinti pasitelkti husarus.

Tada šiuo periodu vyr. kariuomenės vado dispozicijoje liktų vos vienas eskadronas. Visa kavalerija aktyviai veiktų. Visos sudėties ulonų pulkas pereitų į kariuomenės manevrinių pajėgų rezervą.

Šauliai ir kitos nereguliosios pajėgų dalys eitų užnugario tarnybą (saugotų kelius, tiltus, telefono-telegrafo linijas, sandėlius ir kt.).

Kovos uždaviniai

Veiktų dengiamų rinktinių tarpuose (Pravieniškių ir Kazlų Rūdos miškuose), dalyvautų ginant Nemuno prieigas.

Šaulių mokymo plane jau taikos metu turėjo būti atsižvelgta į šiuos samprotavimus¹³³.

Faktinė Lietuvos pajėgų padėtis

Mobilizacija

Pažvelgus į tuo metu galiojusį mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 5 matyti, jog Lietuvos kariuomenės rikiuotės dalys, remiantis tam tikrais samprotavimais sutelktos į mišrias divizijas, jau buvo baigusios mobilizaciją. Toliau lentelėje pateikti su tuo susiję duomenys.

¹³³ Ten pat, l. 45–51.

Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės
galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m.

Dalių pavadinimai	Mobilizacijos vieta	Mobilizacijos trukmė	Pastabos
<u>I pėst. divizijos štabas</u> 1 pėst. pulkas 3 pėst. pulkas 4 pėst. pulkas 2 artilerijos pulkas	Panevėžys Ukmergė Panevėžys Panevėžys Kėdainiai	3 d. 13 val. 3 d. 16 val. 4 d. 16 val. 3 d. 4 val. 3 d. 16 val.	Pagal hipotezę numatytas ilgiausias mobilizacijos laikotarpis – 3 dienos Šio pulko viena baterija mobilizuojasi Klaipėdoje per 3 d. 12 val.
<u>II pėst. divizijos štabas</u> 2 pėst. pulkas 5 pėst. pulkas 12 pėst. pulkas 3 artilerijos pulkas	Kaunas Kaunas Kaunas Kaunas Kaunas	3 d. 24 val. 5 d. 12 val. 4 d. 12 val. 5 d. 24 val. 4 d. 20 val.	
<u>III pėst. divizijos štabas</u> 9 pėst. pulkas 10 pėst. pulkas 12 pėst. pulko štabas I/11 II/11 III/11 1 artilerijos pulkas	Kaunas Marijampolė Šiauliai Kaunas Ukmergė Kaunas Marijampolė Kaunas	4 d. 12 val. 4 d. 12 val. 5 d. 10 val. 5 d. 12 val. 3 d. 21 val. 5 d. 12 val. 3 d. 18 val. 5 d. 12 val.	
<u>IV pėst. divizijos štabas</u> 6 pėst. pulkas 7 pėst. pulkas 8 pėst. pulkas 4 artilerijos pulkas	Šiauliai Klaipėda Klaipėda Šiauliai Vilkaviškis	6 d. 14 val. 4 d. 21 val. 4 d. 3 val. 3 d. 20 val. 4 d. 6 val.	Viena šio pulko baterija mobilizuojasi Alytuje per 3 d. 3 val.
<u>Armijos dalys</u> Husarai Ulonai Mokomasis eskadronas	Kaunas Alytus Alytus	4 d. 21 val. 3 d. 20 val. 2 d. 24 val.	

Kol kas neįtraukiant visų šalies kariuomenės vienetų (divizijų pagalbinių ginklų rūšių, divizijų tarnybų, kariuomenės dalių ir kt.) konstatuota, kad:

a) artimiausios Lietuvos rytinės periferijos dalys, numatytos priedangai sudaryti: 1-asis, 5-asis ir 9-asis pėstininkų pulkai, ulonai ir mokomasis eskadronas – mobilizavosi tik 3-ios dienos 16 val., 4-os dienos 12 val., 3-ios dienos 20 val., 2-os dienos 24 val.;

b) priedangos dalinių veikimo zonoje – Marijampolėje, Ukmergėje ir Vilkaviškyje – mobilizavosi: 11-ojo pėstininkų pulko III batalionas – 3-ios dienos 18 val., 11-ojo pėstininkų pulko I batalionas – iki 3-ios dienos 21 val., 4-asis artilerijos pulkas (niekieno nedengiamas) – iki 4-os dienos 6 val.

Pagrindinių jėgų telkimas

Lietuvos pajėgų sutelkimo sumanymui įgyvendinti reikėjo, kad didelės kariuomenės dalys būtų baigtos pervežti:

Divizijos	Sutelkimo vieta	Rinkimosi būdas	Sutelkimas baigiamas	Pastabos
I pėst. divizija	Kėdainių rajone	Žygio tvarka	6 d. 16 val.	
II pėst. divizija	Kaune	Žygio tvarka	6 d. 12 val.	
III pėst. divizija	Ariogalos rajone	Geležinkeliu ir sausumos keliais	6 d. 12 val.	
IV pėst. divizija	Šiauliuose	Geležinkeliu	5 d. 8 val.	

P. S. Pagal Operacijų skyriaus hipotezę susitelkti daugiausia buvo skirtos 2 dienos.

Apibendrinęs faktinę Lietuvos kariuomenės padėtį ir pritaikęs ją šiam operatyviam sumanymui, Operacijų skyrius padarė labai liūdnas išvadas:

1. Daugiau kaip 4,5 dienos nuo mobilizacijos paskelbimo Lietuvos pajėgų priedangos sistema vis dar buvo mobilizuojama ir, savaime suprantama, jokių priedangos operacijų atlikti negalėjo.

2. Nelaimėjus 4–5 dienų, kol lenkai neperžengė demarkacijos linijos, Lietuvos pajėgų mobilizacija ir, žinoma, sumanyta operacija (pagal

mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 5) būtų neišvengiamai sukompromituota.

Iš susidariusios padėties galėjo būti išeitis:

pripažinti, kad lenkai gali staiga lietuvius pulti, jiems mobilizacijos dar nepaskelbus;

būti tvirtai nusistačius kariauti organizuotą, planingą gynybinį karą.

Operacijų skyriaus nuomone, Lietuvą ginti reikėtų pasirinkus vieną iš dviejų alternatyvų:

a) atsisakyti šiame sumanyme pateikto plano ir ieškoti naujų operatyvinių sumanymų arba

b) bendromis jėgomis skubiai ir iš esmės tvarkyti kariuomenę – pirmiausia jos mobilizacijos ir telkimo sistemą.

Priedangos klausimas turėjo būti tučtuojau sprendžiamas pagal pateiktą darbų planą:

1. Galutinis mobilizacijos operacijos sumanymo svarstymas ir taikos meto dislokacija.

2. Kovų tvarkos galutinis nustatymas numačius visas pagalbines dalis ir tarnybas.

Šis darbas turėjo būti atliekamas vadovaujantis pagrindiniu mobilizacijos operacijos planu, o ne vien administraciniais biudžeto skaičiavimais, kaip iki tol dažnai buvo daroma.

1. Svarstant Lietuvos pajėgų kovų tvarką reikėjo nepamiršti, kad pirmiausia jos privalo turėti:

a) 4 tikrus divizijos artilerijos pulkus, kiekvieną sudarytą iš 12 baterijų (po vieną artilerijos grupę kiekvienam priedangos pulkui);

b) 1 armijos toliašaudės artilerijos pulką (sudarytą 155 mm patrankos ir haubicos);

c) pakankamai kavalerijos (12–13 žvalgų komandų, 4 divizijos eskadronus ir 3 kavalerijos pulkus);

d) pėstijos palydos baterijų.

2. Priedangos dalių organizavimo klausimas (kovos ir vadovybės priedangos dalys gerokai skirsis nuo kitų dalių).

3. Doktrinos nustatymas. Operacijų skyriaus nuomone, principai, kodifikuoti įvairiuose statuteuose, nustato tik vieną iš galimų kariuomenės veikimo formų. Mūsų doktrinos sąvoka ir visa karinio mokymo programa turėjo būti pagrįsta plačiųjų frontų idėja.

4. Įvairių kariuomenės ešelonų galutinė vadovybės organizacija

(vyriausioji vadovybė – būrio vado komandavimo grupė).

5. Ginklų ir techninių medžiagų įsigijimo planas.

Šis klausimas keliamas programos pabaigoje, nes su juo glaudžiai susiję kiti jos punktai.

Operacijų skyriaus įsitikinimu, tik atsakingai sudarytas, nuodugnus mobilizacijos operacijų planas galėtų išvaduoti negausią šalies kariuomenę iš chaoso, kuris tęsėsi 8 metus¹³⁴.

Operacijų skyriaus viršininko plk. B. Jakučio iniciatyva parengto ir Gen. štabo valdybos viršininkui plk. P. Kubiliūnui nusiųsto projekto idėja, jo autoriaus nuomone, paremta viena iš blogiausių krašto gynybinių hipotezių, buvo pakankama priežastis Lietuvos gynimo klausimui nuodugnai apsvarstyti. Pasak plk. B. Jakučio, šis sumanymas neišvengiamai turėjo būti priderintas prie Lietuvos eventualaus KARO PLANO, kurį rengti, savaime aišku, teko jau ne tik Operacijų skyriui.

Pabrėždamas šio sumanymo išvadų svarbą, plk. B. Jakutis pažymėjo, jog reikia skubiai jį apsvarstyti, nes, staiga kilus konfliktui, Lietuvos ginkluotųjų pajėgų karinis potencialas „neleistų dargi net svajoti apie naujingo karo galimumus“¹³⁵.

Praėjus trims dienoms po minėto sumanymo išsiuntimo Gen. štabo valdybos viršininkui, kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas atkreipė visų trijų karo apygardų viršininkų dėmesį į tai, kad ne visai aiškus ir agresyvus Lenkijos nusistatymas Lietuvos atžvilgiu. Jis gali pasireikšti:

1. aktyviais lenkų gaujų veiksmais įvairiose Lietuvos teritorijos vietose;
2. reguliariųjų arba nereguliariųjų dalių invazija į šalies teritoriją.

Visa tai vertė lietuvius labai susirūpinti. Šiuo atveju kariuomenės vadas nurodė neatidėliojant Marijampolėje, Alytuje, Kaišiadoryse ir Ukmergėje prie atitinkamų kariuomenės dalių, o kur jų nebuvo – prie karo komendantūrų sudaryti decentralizuotus pasienio zonos štabus ir jiems pavesti organizuoti teritorijos priedangą, įtraukiant pasienio apsaugą, šaulių būrius ir kariuomenės dalis.

Priedangos dalims, panašiu būdu organizuotiems štabams vadovaujant, pirmiausia nurodyti užkirsti kelią bet kokiai invazijai.

Lenkijos reguliariųjų pajėgų dalims puolant, Lietuvos periferijos dalys

¹³⁴ Ten pat, l. 52–55.

¹³⁵ Operacijų skyriaus viršininko gen. št. plk. B. Jakučio 1927 11 26 slaptas asmeninis raportas Nr. 21934 Generalinio štabo valdybos viršininkui, ten pat, l. 56.

automatiškai galėjo pradėti vykdyti paskelbtos mobilizacijos ir sutelkimo priedangą. Naujai sudarytas lauko štabas (viršininkas – gen. št. plk. P. Kubiliūnas) turėjo neatidėliodamas parengti atitinkamas direktyvas.

Tuo metu buvo numatytos ir periferijos dalių veikimo zonos:

2. Marijampolės pasienio zonos štabo – Vokietijos siena–Galiniai–Rudamina–Krosna (visi punktai imtinai);

3. Alytaus – Galiniai–Rudamina–Krosna–Aukštadvaris–Stakliškės (visi punktai imtinai);

4. Kaišiadorių – Aukštadvaris–Stakliškės (imtinai) ir dešinysis Neries krantas;

5. Ukmergės – dešinysis Neries krantas–Latvijos siena.

Pasienio zonų štabų veiklą turėjo tiesiogiai kontroliuoti Kaune esantis lauko štabas¹³⁶.

3. Kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1927 m. lapkričio 30 d. direktyva Nr. 21962

Bendromis kariuomenės vado gen. S. Žukausko, lauko štabo viršininko gen. št. plk. P. Kubiliūno ir Operacijų skyriaus viršininko gen. št. plk. B. Jakučio pastangomis 1927 m. lapkričio 30 d. buvo parengta operatyvinė direktyva Nr. 21962. Joje buvo pabrėžta, kad bendra susiklosčiusi politinė konjunktūra verčia kiekvieną akimirką laukti Lietuvos priešų agresyvių žygių. Visapusiškai padėtį išnagrinėjus, prieita prie bendros išvados, kad šiuo laikotarpiu Lietuvai pirmiausia grėsmė kyla iš Lenkijos. Surinkus žinias ir tinkamai įvertinus visus konjunktūros veiksnius, spėta, kad lenkų agresija tuo metu galėtų pasireikšti dviem formomis:

1. lenkų nereguliariųjų dalių (vadinamųjų „sukilėlių“, „strzelcais“ sustiprintų gaujų ar civiliškai perrengtos kariuomenės) įsiveržimas į šalies teritoriją;

2. nereguliariųjų dalių akcija, kurią čia pat galėjo paremti reguliariosios kariuomenės dalys.

Minėtoje direktyvoje teigiama, kad lietuviai, nepasirengę užkirsti kelio nereguliosiosios kariuomenės dalių į Lietuvos teritoriją įsiveržimui, neturėtų pamiršti, jog tam skirtos dalys privalės vykdyti šalies pajėgų

¹³⁶ Kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1927 11 29 slaptas asmeninis raštas Nr. 21956 I–III karo apygardų viršininkams, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 594, l. 1.

eventualios mobilizacijos ir sutelkimo priedangą (antroji agresijos forma).

Nors dvi minėtos agresijos formos iš esmės atitiko skirtingas strategines fazes, Lietuva, gresiant konfliktui, privalėjo kiekvieną akimirką būti visiškai pasirengusi abiem – sklandžiai ir planingai pereiti nuo vienos strateginės konjunktūros prie kitos.

Savaime suprantama, kad pasirengimas pirmai fazei jokia būdu neturėjo kliudyti pereiti prie antros.

Lenkijos nereguliariųjų pajėgų dalių įsiveržimui į Lietuvos teritoriją užkirsti kelią kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas pavedė šioms periferijos kariuomenės dalims: 9-ajam pėstininkų pulkui, 2-ajam ulonų pulkui, 5-ajam ir 1-ajam pėstininkų pulkams (sustiprintiems). Čia išvardytos ir sustiprintos kariuomenės dalys nuo direktyvos gavimo dienos turėjo būti vadinamos:

9-asis pėstininkų pulkas – Marijampolės grupė;

2-asis ulonų pulkas – Alytaus grupė;

5-asis pėstininkų pulkas – Kaišiadorių grupė;

1-asis pėstininkų pulkas – Ukmergės grupė.

Šioms kariuomenės dalims operatyvine prasme tapo visiškai pavaldžios ir visos atitinkamų barų pasienio apsaugos dalys, taip pat visi tų barų šaulių būriai. Tokie buvo duoti nurodymai.

Minėtos priedangos grupės turėjo būti sudarytos ir jų padaliniai galutinai išdėstyti per dvi fazes:

I fazė:

priedangos grupių štabų galutinis organizavimas;

vietinės reikšmės pagalbinių dalių galutinis organizavimas (pasienio apsauga, šauliai);

priedangos grupių sustiprinimas kai kuriomis dalimis vietoje;

priedangos grupėms sustiprinti skirtų likusių dalių visiškas parengimas.

II fazė:

likusių dalių prijungimas prie priedangos grupių.

Ši direktyvos dalis buvo susijusi tik su nereguliariųjų pajėgų dalių vykdomo puolimo hipoteze.

Grupių suskirstymas barais

Marijampolės baras – nuo Vokietijos sienos iki Galinių–Rudaminos–Krosnos (visi punktai imtinai);

Alytaus baras – nuo Marijampolės grupės baro linijos iki Aukštadvario–

Stakliškių (visi punktai imtinai);

Kaišiadorių baras – nuo Alytaus grupės baro linijos iki kairiojo Neries kranto;

Ukmergės baras – nuo kairiojo Neries kranto iki sienos su Latvija¹³⁷.

Priedangos grupių uždaviniai

Silpnesnės sudėties prasiveržusios lenkų gaujos turėjo būti neatidėliojant likviduotos. Stipresnėms prieš pajėgoms spaudžiant, atitinkamų priedangos grupių vadai gavo užduotį sulaukyti toliau į šalies gilumą besiskverbiantias gaujas ir kartu išsiaiškinti svarbesnes jų veržimosi kryptis ir sudėtį.

Priedangos grupių vadai, vietoje susipažinę su aplinkybėmis, privalėjo pateikti konkrečius sumanymus šiai direktyvai patobulinti, turint galvoje, jog pasienio apsaugos dalys (galimai šauliais sustiprintos), prieš gaujoms spaudžiant, trauksis tam tikromis iš anksto nustatytomis kryptimis į taip pat iš anksto numatytus punktus, kur jų veikimas toliau turės būti derinamas su šaulių ar kariuomenės būrių veiksmis.

Priešui į Lietuvos teritoriją dar neišsiveržus, priedangos grupių vadai turėjo sutrukdyti jo kariuomenės būriams įžengti į 5 km nuo demarkacijos linijos savo pusėje zoną.

Šių grupių sudėtis ir užduotys:

1. Marijampolės priedangos grupė: grupės štabas, 9-ojo pėstininkų pulko III batalionas, 4-ojo artilerijos pulko 1-oji lauko patrankų baterija, ulonų pulko I eskadronas. Kalvarijos punktą jau iš anksto privalėjo užimti vienas pėstininkų būrys, ginkluotas 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais.

2. Alytaus priedangos grupė: grupės štabas, 2-ojo ulonų pulko likę eskadronai, 4-ojo artilerijos pulko 11-oji lauko patrankų baterija. Seirijų ir Daugų punktai iš anksto turėjo būti užimti kavalerijos būrio, ginkluoto 2 lengvaisiais kulkosvaidžiais.

3. Kaišiadorių priedangos grupė: grupės štabas, 5-asis pėstininkų pulkas, 3-iojo artilerijos pulko 1-oji lauko patrankų baterija, vienas husarų eskadronas. Nurodyta Mijaugonių punktą iš anksto užimti vienam pėstininkų būriui, ginkluotam 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais.

4. Ukmergės priedangos grupė: grupės štabas, 1-asis pėstininkų pulkas, 2-ojo artilerijos pulko viena lauko patrankų baterija, vienas husarų

¹³⁷ Kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1927 11 30 slapta asmeninė operatyvinė direktyva Nr. 21962, ten pat, l. 1 ir 3.

eskadronas. Viesų (prie Ukmergės–Širvintų vieškelio) ir Utenos punktus nurodyta užimti: pirmąjį – vienam pėstininkų būriui, ginkluotam 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais, antrąjį – komendantūrai, sustiprintai vienu pėstininkų būriu, ginkluotu 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais.

Visų šių priedangos grupių vadai, konkrečius duomenis patvirtinus kariuomenės vadui, turėjo užimti tik minėtus punktus.

Vykdymo tvarka

I fazė

1. Priedangos grupių štabų galutinį organizavimo procesą turėjo prižiūrėti atitinkamų karo apygardų viršininkai. Priedangos grupių štabai (daugiausia 4 karininkai) pradedami organizuoti gavus šią direktyvą.

Kaišiadorių grupės štabas turėjo išvykti į jam skirtą vietą iš karto baigus organizuotis. Štabams reikalingą informaciją privalėjo teikti atitinkami pulkai. Apie štabų organizavimą buvo numatyta pranešti kariuomenės vadui.

2. Organizuodami vietinės reikšmės pagalbines dalis (pasienio apsaugą, šaulius), priedangos grupių vadai turėjo neatidėliodami išsikviesti jiems pavestų barų atitinkamus pasienio apsaugos viršininkus ir šaulių rinktinių vadus pasikonsultuoti.

3. Neatidėliojant stiprinant priedangos grupes:

vienas ulonų eskadronas privalėjo iš Alytaus būti pasiųstas Marijampolės grupės vado žinion,

4-ojo artilerijos pulko viena lauko patrankų baterija (kovinės sudėties) – Marijampolės priedangos grupės vado žinion.

Siunčiamų dalių rengimas žygiui ir pats žygis turėjo būti kuo mažiau pastebimas.

Likusių dalių priedangos grupėms sustiprinti parengimas

Kaišiadorių grupė: 5-asis pėstininkų pulkas buvo paliktas Kaune, tačiau kiekvieną akimirką turėjo būti pasiruošęs geležinkeliu vykti į Kaišiadoris. 3-iojo artilerijos pulko viena lauko patrankų baterija, išplėsta iki kovinės sudėties ir visiškai pasirengusi kovai, taip pat palikta Kaune, kol bus gautas atskiras įsakymas. 1-asis husarų eskadronas pasirengęs lieka Kaune iki atskiro įsakymo.

Ukmergės grupė: 2-ojo artilerijos pulko viena lauko patrankų baterija, išplėsta iki kovinės sudėties, lieka Kaune iki atskiro įsakymo.

Visi šiame punkte išvardyti parengiamieji darbai atliekami taikos

meto resursais.

Artilerijos, kavalerijos ir karo apygardų viršininkai turėjo skubiai pateikti kariuomenės vadui savo konkrečius sumanymus, kad minėtos kariuomenės dalys būtų tinkamai parengtos.

II fazė

Šios dalys, gavusios atskirą kariuomenės vado įsakymą, turėjo atvykti nustatytų grupių vadų žinion. Mobilizacijos skyriaus viršininkas taip pat buvo įpareigotas pateikti savo sumanymus dėl atskirojo bataliono Jonavoje suformavimo. Iki to laiko Jonavoje buvusią 1-ojo pėstininkų pulko kuopą, pradėjus formuoti batalioną, numatyta grąžinti į pulką.

Kaip jau minėta, kariuomenės vado lauko štabas buvo įkurtas Kaune, Marijampolės grupės – Marijampolėje, Alytaus grupės – Alytuje, Kaišiadorių grupės – Kaišiadoryse (komendantūros būstinėje), Ukmergės grupės – Ukmergėje. Priedangos grupių veikla buvo koordinuojama kariuomenės vado lauko štabo. Visi priedangos grupių pranešimai privalėjo būti siunčiami ir atitinkamų karo apygardų viršininkams.

Karo technikos viršininkas turėjo pateikti savo sumanymus dėl kariuomenės tinklo išplėtimo, pirmiausia – dėl Kaišiadorių su Alytumi tiesioginio sujungimo. Priedangos grupių reikalams tvarkyti buvo leista telefonus prijungti prie Pašto, telegrafo ir telefono valdybos linijų¹³⁸.

Kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas tą pačią lapkričio 30 d. informavo krašto apsaugos ministrą plk. T. Daukantą, jog susidariusi bendra politinė konjunktūra ir labai tikėtina lenkų ginkluota agresija verčia jį itin susirūpinti, ar jam patikėtos kariuomenės veiksmai galėtų užtikrinti krašto laisvę. Jis pabrėžė, jog krašto kariuomenės galimas operacijų plotas yra glaudžiai susijęs su komunikacijų linija Žemaitijos link ir kad ši linija, suirus Slabados tiltui, būtų vienintelė su užnugariu siejanti „arterija“.

Gen. S. Žukauskas pabrėžė, kad tokia padėtis gali būti vadinama tik katastrofiška. Dėl galimo konflikto jis paprašė krašto apsaugos ministro apie tokią būklę referuoti Lietuvos vyriausybei, pabrėžiant neatidėliotinos Kauno evakuacijos būtinumą. Jo teigimu, vyriausybei šį klausimą principingai išsprendus, būtų galima pateikti parengtą Kauno evakuacijos tvarkaraštį. Atsiųstoje operatyvinėje direktyvoje krašto apsaugos ministras galėjo matyti, jog yra numatyta nemažai didesnių dislokacijos pakeitimų, iš kurių du (ulonų eskadrono ir 1-osios lauko baterijos iš Vil-

¹³⁸ Ten pat, l. 4–5.

kaviškio perkėlimas į Marijampolę) jau įgyvendinami. Nuo kitų pertvarymų teko susilaikyti, nes, nepaisant strateginių reikalavimų, dėl tarptautinės konjunktūros tuo metu to daryti dar nebuvo galima.

Gen. S. Žukauskas paprašė krašto apsaugos ministrą apie šių dislokacijos suvaržymų panaikinimą jį informuoti¹³⁹.

Tuo metu iš 1927 m. gruodžio mėn. į Lauko štabą atsiųstų daugybės raportų matyti, jog kariuomenės dalių vadai ir karinių įstaigų viršininkai, vykdydami kariuomenės vado direktyvą Nr. 21962, vietose atliko daug organizacinių ir kitų parengiamųjų darbų galimai lenkų agresijai atremti¹⁴⁰.

Vidaus reikalų ministro nurodymu nuo 1927 m. gruodžio 1 d. pasienio policija prie demarkacijos linijos buvo sustiprinta 247 policininkais ir 10 rajonų viršininkų. Jie buvo paskirstyti Zarasų (48), Utenos (40), Ukmergės (27), Trakų (48), Alytaus (48) ir Seinų (48) apskričių centruose. Visi ginkluoti šautuvais ir 17 kulkosvaidžių¹⁴¹.

Kariuomenės vado įsakymu direktyva Nr. 21962 buvo papildyta. Iki to laiko veikęs karinis telefono tinklas buvo iš dalies praplėstas, nutiestos tiesioginės linijos: Kaunas–Alytus, Kaišiadorys–Alytus, Kaunas–Kaišiadorys ir Kaišiadorys–Jonava. Nuolatinių karinių telefono linijų priežiūra ir remontas buvo Ryšių bataliono pareiga. Su I karo apygarda buvo palaikomas radijo ryšys.

Nuo tos dienos (gruodžio 6-osios) prie Marijampolės, Alytaus ir Ukmergės grupių štabų ryšiui palaikyti buvo priskirta ir po vieną motociklą¹⁴². Taip pat buvo įsakyta neatidėliojant suregistruoti visus sunkiuosius ir lengvuosius automobilius šiuose punktuose ir jų artimiausiose rajonuose: Marijampolėje, Vilkaviškyje, Alytuje, Kaišiadoryse ir Ukmergėje. Šių punktų karo komendantai privalėjo įvertinti transporto priemonių savininkų benzino ir tepalų atsargas, nurodyti sandėlius, kurie yra tinkami didesniai jų kiekiui laikyti. Registracijos dokumentuose turėjo būti nurodyta lengvųjų automobilių talpa ir sunkiųjų automobilių

¹³⁹ Kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1927 11 30 slapta asmeninis raštas Nr. 21966 krašto apsaugos ministrui, ten pat, l. 2.

¹⁴⁰ Dėl 1927 11 30 kariuomenės vado direktyvos Nr. 21962 vykdymo, ten pat, l. 27, 29, 31, 35–39, 45–55, 61–63, 72–73, 75–77, 82–83 ir t. t.

¹⁴¹ VRM Piliečių apsaugos departamento direktoriaus A. Štaškevičiaus 1927 12 03 visiškai slapta raštas Lauko štabo viršininkui, ten pat, l. 12.

¹⁴² Kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1927 12 06 slapta asmeninis įsakymas Nr. 22038, ten pat, l. 15–16.

tonažas. Automobilių registracija turėjo būti atlikta skubiai ir slaptai¹⁴³.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai toliau blogėjo. Stiprėjo lenkų reakcinių politinių grupuočių kurstomos antilietuviškos nuotaikos. Po Tauragės pučo, pasinaudodami sunkia Lietuvos vidaus padėtimi, lenkai aktyviai rengėsi kariniams veiksams. Siekta panaudoti ir lietuvių politinius emigrantus – vadinamuosius plečkaitininkus. Lenkijos reaktionieriai buvo numatę žaibiškai užimti Kauną ir pasirašyti „taiką“ su naujai sudaryta Lietuvos vyriausybe. Pasirašiusi sutartį, Lietuva būtų turėjusi su Lenkija užmegzti ryšius, tarsi sudarytų uniją. Po to pagrindinės Lenkijos kariuomenės pajėgos pasitrauktų iš Lietuvos, o „naująją tvarką“ saugoti būtų pavesta plečkaitininkų daliniams. Prireikus juos paremtų Lietuvoje paliktos nedidelės Lenkijos kariuomenės įgulos¹⁴⁴.

1927 m. gruodžio 5 d. Ženevoje prasidėjo Tautų Sąjungos Tarybos sesija. Po penkias dienas trukusių lietuvių ir lenkų atstovų kalbų gruodžio 10 d. buvo priimta Tautų Sąjungos Tarybos rezoliucija, skelbianti, kad: 1) karo tarp Lietuvos ir Lenkijos padėtis panaikinta; 2) Lenkija pripažįsta Lietuvos politinę nepriklausomybę ir jos teritorijos integralumą; 3) rekomenduojama abiem šalims derybomis užmegzti normalius santykius ir t. t.¹⁴⁵

Šios rezoliucijos viena svarbiausių rekomendacijų – pradėti Lietuvos ir Lenkijos derybas. Tačiau Lietuvos vyriausybė dėsė tai daryti. Priešasčių buvo įvairių. Bene svarbiausia problema buvo Vilniaus klausimo atnaujinimas. Lietuva žiūrėjo į derybas kaip į priemonę Vilniaus priklausomybės klausimui iškelti. Šalies visuomenė buvo ne kartą pabrėžusi, kad „pirmas svarbus mums reikalas yra įrašyti į derybų programą Vilniaus klausimą“¹⁴⁶. Žinant Lenkijos poziciją, derybos iš anksto buvo pasmerktos žlugti. Konfliktas su Lenkija tęsėsi.

Dėl tokios politinės konjunktūros lietuviai kiekvieną akimirką buvo priversti laukti agresyvių lenkų veikslių. Lenkijos agresija galėjo pasireikšti invazija į nepriklausomos Lietuvos teritoriją. Lietuvos politinei ir karinei vadovybei teko atsižvelgti į galimas priešo agresijos formas.

¹⁴³ Lauko štabo viršininko gen. št. plk. P. Kubiliūno 1927 06 06 slaptas asmeninis nurodymas Mobilizacijos skyriaus viršininkui Nr. 22042, ten pat, l. 21.

¹⁴⁴ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 711, l. 35.

¹⁴⁵ Priimtoji Tautų Sąjungos Tarybos rezoliucija, *Lietuva*, 1927 12 15.

¹⁴⁶ Derybų perspektyvos, *Lietuvos žinios*, 1928 01 17.

4. Krašto apsaugos ministro gen. lt. T. Daukanto 1928 m. rugpjūčio 4 d. operatyvinė direktyva Nr. 22140

Išanalizavus ir įvertinus susidariusią padėtį, krašto apsaugos ministro ir Vyr. štabo Operacijų skyriaus nuomone, tikėtina, kad lenkų agresijos prieš Lietuvą formos būtų įvairios:

a) Karinės vadovybės paskatintų įvairių nereguliariųjų dalių įsiveržimas į Lietuvos teritoriją. Tokiu atveju parengiamojoje lenkų akcijoje galėtų dalyvauti nedidelės reguliariosios pajėgos, sustiprintos arba perrengtais civiliais, arba uniformuotais kariais. Gali būti, kad tokia akcija tęstųsi, kol šalies viduje kiltų didesnio ar mažesnio masto riaušės.

b) Nereguliariųjų pajėgų dalių akcija, kurią po tam tikro laiko paremtų reguliarioji Lenkijos kariuomenė.

c) Reguliariosios Lenkijos kariuomenės įsiveržimas į Lietuvos teritoriją. Tada šios pajėgos netikėtumo efektui užtikrinti pradėtų ginkluotą akciją, Lenkijai karo viešai net nepaskelbus.

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadovybė numatė du pagrindinius kariuomenės veikimo būdus:

a) kariauti metodinį karą;

b) pritaikyti partizaninio, vadinamojo „mažojo karo“, sistemą.

Dėl šių dviejų pagrindinių variantų taikymo tinkamu laiku spęstų už krašto likimą atsakinga vyriausybė.

Tuo metu reikėjo:

a) kiekvieną akimirką būti pasiruošusiems sustabdyti nereguliariųjų pajėgų veržimąsi į šalies teritoriją;

b) užtikrinti planingą paskelbtos mobilizacijos ir numatyto operatyvino sutelkimo vykdymą nustatytu laiku.

Remiantis tuo metu galiojusi mobilizacijos tvarkaraščiu Nr. 10, pirmosiomis dienomis mobilizuotas Lietuvos ginkluotąsias pajėgas turėjo sudaryti keturios pėstininkų divizijos, du kavalerijos pulkai ir daug kariuomenės vadovybės žinioje esančių dalių. Prie šių pajėgų reikėjo dar numatyti:

1. tam tikrą skaičių dešiniajame Nemuno krante įkurdintų šaulių rinktinių;

2. nemažai tuo metu dar besiformuojančių savarankiškų šaulių dalių, kurioms būtų tekę veikti įvairiose Lietuvos teritorijos vietose¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Krašto apsaugos ministro gen. lt. T. Daukanto 1928 08 04 operatyvinė direktyva Nr. 22140, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 611, l. 22–23.

Gausios lenkų III korpuso apygardos kariuomenės pajėgos Lietuvos okupuotoje dalyje ir Lenkijos rytuose, periferijoje, tuo metu buvo dislokuotos šiose vietose:

a) I pėstininkų legionų divizija (1-asis, 5-asis ir 6-asis pėstininkų pulkai, 1-asis lengvosios artilerijos pulkas) – Švenčionyse ir Švenčionių rajone;

b) XIX pėstininkų divizija (77-asis, 66-asis ir 85-asis pėstininkų pulkai, 19-ojo artilerijos pulko trys divizionai) – Vilniuje ir Pabradėje;

c) XIX pėstininkų divizija (41-asis, 76-asis ir 81-asis pėstininkų pulkai, 29-ojo lengvosios artilerijos pulko trys divizionai) – Gardine, Suvalkuose ir Marcinkonių rajone;

d) III atskiroji kavalerijos brigada (4-asis, 13-asis ir 23-iasis ulonų pulkai, 3-iosios raitosios kavalerijos divizionas) – Švenčionių rajone;

e) I kavalerijos divizija (keturi ulonų pulkai, 3-iasis raitųjų šaulių pulkas, trys raitosios artilerijos divizionai ir vienas šarvuotųjų automobilių eskadronas) – Baltstogės, Suvalkų ir Augustavo rajonuose;

f) 3-iasis sunkiosios artilerijos pulkas – Švenčionių rajone.

Be to, turėta žinių, kad Augustavo ir Seinų apylinkėse sugrupuota apie 3 000 lenkų partizanų ir civiliškai perrengtų kareivių. Tuo metu visos III karo apygardos dalys buvo „ostrem pogotowie“. Visa 29-oji pėstininkų divizija su pasienio apsaugos pulkais tomis dienomis išvyko iš Gardino Vilniaus kryptimi. Lenkijos karinė vadovybė oficialiai šį faktą aiškino kaip išvykimą į vasaros stovyklas ir rengimąsi rugsėjo 10 d. vyksiantiems manevrams¹⁴⁸. Tai buvo demagoginis komentaras. Jų oficialiojoje informacijoje nebuvo paminėtos kai kurios kariuomenės dalys, pvz., 3-iasis pionierių pulkas, šarvuočių dalys, aviacija, įvairios tarnybos ir t. t.

Įvertinusi priešojų pajėgas ir tikslus, Lietuvos kariuomenės vadovybė numatė šias veiksmų fazes:

I fazė – demarkacijos linijos stiprinimas ir pasirengimas vykdyti priešdangos veiksmus;

II fazė – priešdangos dalių išdėstymas;

III fazė – veikiančiosios kariuomenės pagrindinių pajėgų telkimas jau mobilizacijai pasibaigus.

Visi šios direktyvos vykdytojai turėjo būti viską iki smulkmenų

¹⁴⁸ Lenkų III karo apygardos dalių dislokacija 1928 m. rugpjūčio mėn., ten pat, l. 102.

numatę, organizaciniu požiūriu pasirengę, kad, gavę vadovybės įsakymą, galėtų vykdyti fazių užduotis¹⁴⁹.

Demarkacijos linijos stiprinimas ir pasirengimas vykdyti priedangos veiksmus

Šios fazės bendri uždaviniai:

a) užkirsti kelią galimiems smulkiems lenkų partizaniniams veiksams prie Lietuvos demarkacijos linijos, o nepavykus to padaryti, imtis atitinkamų žygių ir vietoje juos likviduoti;

b) visiškai uždaryti abipusį judėjimą per demarkacijos liniją saugantis, kad šalies teritorijoje rengiamų mobilizacijos ir priedangos dalių veiksmų lenkų agentai ir šnipai neišsiaiškintų;

c) arčiausiai prie demarkacijos linijos esančioje zonoje budriai sekti priešo veiksmus;

d) atlikti reikalingus veiksmus rengiamiems priedangos barams sustiprinti ir jų budrumui padidinti.

Šios fazės punktuose nurodyti uždaviniai turėjo būti koordinuojami ir valdomi atitinkamų periferijos priedangos grupių vadų: Marijampolės grupė – 9-ojo pėst. pulko vado, Alytaus – 2-ojo ulonų pulko vado, Kaišiadorių – 5-ojo pėst. pulko vado, Ukmergės – 1-ojo pėst. pulko vado, Utenos–Zarasų – I karo apygardos viršininko.

Prasidėjus šiai fazei, priedangos grupių visiškam operatyvinėn priklausomybėn pereitų pasienio apsaugos dalys ir visi atitinkamų barų šaulių būriai. Šią direktyvą gavę priedangos grupių vadai turėjo palaikyti glaudų ryšį su atitinkamais vietos administracijos viršininkais (apskričių, pasienio apsaugos barų viršininkais ir šaulių būrių vadais) ir neatidėliodami parengti smulkų bendrą veiksmų planą. Visus tarp vietos administracijos organų kilusius nesusipratimus turėjo spręsti Vyr. štabas.

Buvo nustatyti priedangos grupių barai:

a) Marijampolės grupės baras: nuo sienos su Vokietija iki Galinių, Rudaminos, Krosnos punktų imtinai. Šis baras apėmė Vilkaviškio, Marijampolės apskritis ir dalį Seinų apskrities.

b) Alytaus grupės baras: nuo Galinių, Rudaminos, Krosnos (išimtinai) iki Aukštadvario, Stakliškių (išimtinai), po administracinio padalinimo – Alytaus, Seinų apskritis ir dalis Trakų apskrities.

¹⁴⁹ Krašto apsaugos ministro gen. lttn. T. Daukanto 1928 08 04 ruošiamoji operatyvinė direktyva Nr. 22140, ten pat, l. 24.

c) Kaišiadorių grupės baras: nuo Aukštadvario, Stakliškių imtinai iki kairiojo Neries upės kranto – Trakų apskritis.

d) Ukmergės grupės baras: nuo kairiojo Neries upės kranto iki Molėtų, Labanoro, Kaltanėnų kelio išimtinai, Ukmergės apskritis ir dalis Utenos apskrities.

e) Utenos–Zarasų baras: nuo Molėtų, Labanoro, Kaltanėnų kelio imtinai iki sienos su Latvija, Utenos ir Zarasų apskritys.

Numatytų veiksmų zona galėjo taip pat apimti atitinkamą administraciniam Zarasų apskrities padalinimui skirtą Lietuvos ir Latvijos sienos dalį. Jie turėjo būti atlikti visiškai slaptai, o organizacinis darbas – preciziškai, kad, prireikus ar vos tik gavus karinės vadovybės nurodymą, viskas vyktų sklandžiai ir tai, kas suplanuota, būtų įvykdyta.

Visi šios fazės sumanymai privalėjo būti atlikti mobilizacine tvarka, visiškai nekeičiant numatytų veiksmų, o galimi prieštaravimai sprendžiami užtikrinant sklandžią mobilizacijos eigą. I karo apygardos viršininkas šios fazės uždavinius būtų pavedęs įvykdyti atitinkamam savo apygardos viršininkui.

Šios direktyvos adresatai, gerai susipažinę su aplinkybėmis vietoje, per trumpiausią laiką savo konkrečius sumanymus privalėjo pateikti krašto apsaugos ministrui, turėdami galvoje, kad:

- pirmiausia turi būti pasiruošę gerai darbą atlikti numatytų priedangų grupių štabai;

- itin svarbu – palaikyti nuolatinį ir patikimą telefono ryšį su demarkacijos linijos padaliniais ir užtikrinti tolesnį gautų žinių perdavimą;

- atitinkamų priedangų štabai turėtų parengti demarkacijos linijos vietiniams ginkluotiems apsaugos būriams smulkią žinių apie priešą rinkimo instrukciją;

- šios fazės veiksmų pagrindas turi būti plati savarankiškos decentracijos idėja¹⁵⁰.

Perėjusios demarkacijos liniją silpnesnės sudėties priešo gaujos iš karto turėjo būti vietoje likviduojamos. Stipresnės priešo gaujoms spaudžiant, atitinkamų priedangų grupių vadai toliau įsiveržusias gaujas privalėjo sulaikyti, išsiaiškinti svarbesnes jų veržimosi kryptis ir sudėtį. Bet koku atveju žvalgyba nenutraukiama.

¹⁵⁰ Ten pat, l. 25–26.

Pasienio apsaugos dalys, iš anksto sustiprintos šauliais, stipresnėms priešojėjoms spaudžiant, turėjo trauktis tam tikromis ir iš anksto numatytais kryptimis į aiškiai nurodytus rajonus, kur jų veiksmas būtų toliau derinami su į pagalbą atvykusiomis dalimis. Priversti trauktis visi vietos pasienio apsaugos viršininkai, gresiant priešojėjai, privalėtų gelbėti pasienio zonoje esantį valdišką turtą.

Kad ir kokia forma vyktų pasienio apsaugos dalių susirėmimai su priešais, ypač svarbu, kad kautynių padariniai: sužeistieji, žuvusiųjų karių lavonai, amunicijos liekanos ir t. t. – liktų už demarkacijos linijos Lietuvos pusėje. Lietuvių pasienio apsaugos dalys bet koku atveju neturėtų šios linijos peržengti¹⁵¹.

Demarkacijos linijos apsaugos darbų veiksmams koordinuoti būtų skiriami atitinkami priedangos pulkų vadai, sudaromi jų štabai. Štabų darbą organizuoti ir darbo metodus nustatyti turėjo būti pavesta atitinkamų karo apygardų viršininkams ir kavalerijos vadui.

Štabų dislokacijos vietos: Vyr. štabo – Kaune; Marijampolės grupės – Marijampolėje; Alytaus grupės – Alytuje; Kaišiadorių grupės – Kaišiadoryse; Ukmergės grupės – Ukmergėje; Utenos–Zarasų grupės – Utenoje.

Priedangos grupių veiklą tiesiogiai koordinuotų Vyr. štabas. Visi priedangos grupių pranešimai turėjo būti siunčiami ir atitinkamų karo apygardų viršininkams. Gavusios šią direktyvą priedangos dalys privalėjo būti pasiruošusios ne vėliau kaip per 6 val. išvykti operatyvinio pobūdžio uždavinių vykdyti.

Operatyvinės fazės uždaviniams vykdyti toliau išvardytos kariuomenės dalys, gavusios vykdomąjį įsakymą, iš karto turėjo sudaryti šios sudėties priedangos grupes:

1. Marijampolės priedangos grupė: jau veikiantis grupės štabas, 9-ojo pėst. pulko trys batalionai, 3-iojo artilerijos pulko viena baterija. Vienas pėstininkų būrys, ginkluotas dviem sunkiaisiais kulkosvaidžiais, turėjo būti parengtas užimti Kalvarijos punktą, 4-asis artilerijos pulkas – pasiruošęs pasiūsti į Marijampolę vieną lauko patrankų bateriją, 2 ulonų pulkas – vieną ulonų eskadroną.

2. Alytaus priedangos grupė: jau veikiantis grupės štabas, trys likę ulonų eskadronai. Du ulonų būriai, ginkluoti dviem lengvaisiais

¹⁵¹ Ten pat.

kulkosvaidžiais, turi pasirengti užimti Seirijų ir Daugų punktus.

3. Kaišiadorių priedangos grupė: jau veikiantis grupės štabas, 5-ojo pėst. pulko trys batalionai, 3-iojo artilerijos pulko viena lengvoji grupė ir vienas Karo mokyklos kavalerijos būrys. Numatyta užimti Mileigonių punktą pasiuntus vieną pėstininkų būrį, ginkluotą dviem sunkiaisiais kulkosvaidžiais.

5-asis pėst. pulkas ir 3-iojo artilerijos pulko viena lengvoji grupė turėjo būti pasiruošę lipti į vagonus nuo Šančių kariuomenei skirtos rampos, o vienas kavalerijos būrys žygio tvarka – vykti Žiežmarių link.

4. Ukmergės priedangos grupė: jau veikiantis grupės štabas, 1-ojo pėst. pulko trys batalionai, 2-ojo artilerijos pulko viena lengvoji grupė pusantros baterijos dydžio ir vienas husarų eskadronas.

Viesų ir Utenos punktus numatyta užimti vieno pėstininkų būrio, ginkluoto 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais, jėgomis.

2-asis artilerijos pulkas ir 1-asis husarų pulkas turėjo būti pasiruošę pasiūsti žygio tvarka į Ukmergę: pirmasis – vieną lengvąją grupę, susidedančią iš pusantros baterijos, antrasis – vieną husarų eskadroną.

Husarai ir ulonai privalėjo pasirengti: pirmieji – išjoti įsakyme nurodyta kryptimi, ulonai – vietoje vykdyti priedangos uždavinius.

Likusias Vilkaviškyje 4-ojo artilerijos pulko pajėgas numatyta parengti vežti į Kauną¹⁵².

Krašto apsaugos ministro gen. ltn. T. Daukanto ir l. e. Vyr. štabo viršininko pareigas gen. št. plk. P. Kubiliūno rengiamos operatyvinės direktyvos Nr. 22140 tekstas buvo išplėstas 1928 m. rugpjūčio 8 d. Jame plačiai apžvelgta priedangos dalių veiklos antroji fazė, kartu papildant ir patikslinant kai kuriuos jo teiginius.

Pirmiausia jame pabrėžiama, kad, gavus trumpą įsakymą, priedangos grupės turi būti suformuotos neatidėliojant ir išdėstytos vadovaujantis atskiru įsakymu, o visi be išimties kariuomenės dalių veiksmai, susiję su priedangos dalių sudarymu, atlikti visiškai slaptai ir, jei leidžia aplinkybės, nakties metu. Šis nurodymas galiojo ir priedangos dalims užimant priešakinius punktus. Priešo neregulariosioms dalims įsiveržus į Lietuvos teritoriją, atitinkamų priedangos grupių vadai privalo imtis reikiamų priemonių, kad jos būtų likviduotos vietoje, ir kartu nepamiršti, jog priedangos grupės bet kuriuo metu turi būti pasiruošusios, įsiveržus prieš

¹⁵² Ten pat, l. 27–29.

reguliariajai kariuomenei, vykdyti mobilizacijos ir susitelkimo priedangą.

Priedangos grupių vadai turėjo skubiai šiam tikslui parengti ginkluotų šaulių ir pasienio policijos veiksmų planus.

Priedangos dalių uždaviniai:

1. Marijampolės grupė (9-ojo pėst. pulko trys batalionai, viena lauko baterija ir vienas ulonų eskadronas). Jos užduotis buvo užimti poziciją Liudvinavo–Vidgirių rajone, turint sustiprintą vieną sunkiųjų kulkosvaidžių būrį Kalvarijoje. Stipresnėms prieš pajėgoms spaudžiant ir negalint išsilaikyti, metodiškai trauktis Kauno link, organizuojant gynybą tolesnėse eilinėse, iš anksto numatytose pozicijose, bet laikant svarbiausią atsitraukimo ašimi Suvalkų–Kauno plentą.

Ruože iki skiriamosios nuo Alytaus grupės linijos žinių rinkimą į vakarus nuo Suvalkų–Kauno plento išplėsti ir skverbtis kuo giliau. Ypač stebėti Krosnos kryptį. Atsitraukimo Kauno link metu Marijampolės grupės vadas turėtų visą laiką stebėti pelkėtą Amalvos ir gretimas vietas.

2. Alytaus grupė (trys ulonų pulko eskadronai ir viena artilerijos baterija). Užėmusi Daugus ir Seirijus vienu būriu, ginkluotu lengvuju kulkosvaidžiu, Alytaus grupė susitelkia Alytuje ir laukia tolesnių nurodymų. Nedidelė pulko dalis (daugiausia – du būriai), parengus priedangą, siunčiama į Jiezną, kur turėtų sudaryti siunčiamų rytų kryptimi raitelių pajėgų branduolį.

Alytaus grupė turės pasiruošti ginti teritoriją nuo Balbieriškio iki Žuvinto. Šiame rajone neatidėliojant turi būti atlikti rekognoskuotės darbai, kairiajame Nemuno krante iki skiriamosios nuo Marijampolės grupės linijos renkamos žinios. Taip pat būtina žvalgyti teritoriją Seirijų ir Simno kryptimi. Dešiniajame Nemuno krante svarbiausios buvo šios žvalgybos kryptys: Merkinė, Varėna, Valkininkai, Onuškis, Aukštadvaris, Semeliškės. Žvalgyba Onuškio, Aukštadvario, Semeliškių kryptimi turėtų būti atliekama iš Jiezno.

3. Kaišiadorių grupė (5-ojo pėst. pulko trys batalionai, viena lengvoji artilerijos grupė, vienas kavalerijos būrys iš Karo mokyklos). Atrėmusi savo dešinią sparną į Nemuną Strėvos upelio rajone, ji gynybos tvarka užimtų Bijautonių–Antakalnio ruožą, turėdama, užėmusi Mijaugonių punktą, vieną pėstininkų būrį, sustiprintą sunkiaisiais kulkosvaidžiais.

Nurodyta, stipresnėms prieš pajėgoms spaudžiant ir negalint nurodytame ruože išsilaikyti, metodiškai trauktis Kauno link, organizuojant

gynybą eilinėse numatytose pozicijose, kartu laikant savo dešinią sparną atremtą į Nemuno pakrantes. Kaišiadorių–Kauno geležinkelio linija taip pat turėtų būti ginama.

Žinias nurodyta rinkti pradedant nuo Nemuno dešiniojo kranto ir į šiaurę kuo arčiau Neries. Būtina žvalgyba itin svarbiomis kryptimis: Žiežmariai–Žasliai ir išilgai plento Kruonis–Jieznas. Dešinysis sparnas visą laiką turėjo būti atremtas į Nemuno pakrantes, o kairiojo Nemuno kranto artimiausios prieigos – nuolat stebimos.

Kairysis sparnas būtų saugomas sunkiai pereinamo Pravieniškių miško. Kaišiadorių grupės vadas turėjo iš anksto organizuoti savo padalinio veiksmus numatytoje ruože ir teikti krašto apsaugos ministrui konkrečius sparnų apsaugos sumanymus.

4. Jonavos kuopos užduotis buvo ginti Jonavos tiltus per Nerį, saugant artimiausias geležinkelio prieigas išilgai Neries ir Kauno link.

5. Ukmergės grupė (1-ojo pėst. pulko trys batalionai, viena lengvoji artilerijos grupė ir vienas husarų eskadronas). Jos pirmasis ginamas ruožas – Bagaslaviškis–Gelvonų rajonas, antrasis – išilgai Šventosios upės Veprių rajone iki Upninkų miestelio imtinai.

Ukmergės grupė, gavusi tam tikrą įsakymą ir atsižvelgusi į aplinkybes, turėjo užimti pirmąjį ir antrąjį ginamuosius ruožus. Priešo stipresnėms pajėgoms spaudžiant ir negalėdama nurodytuose ruožuose išsilaikyti, ji turėjo metodiškai trauktis Kėdainių link ir, neperžengusi Jonavos–Kėdainių vieškelio, organizuoti gynybą eilinėse numatytose pozicijose.

Žinios turėjo būti renkamos ruože nuo Neries upės ir toliau į šiaurę iki Giedraičių–Želvos imtinai.

6. Husarų pulkas (3 eskadronai), sugrupuotas Kavarsko–Anykščių rajone ir pasiruošęs veikti kairiajame kariuomenės susitelkimo sparne arba Giedraičių kryptimi, turėjo tai daryti kartu su Ukmergės priedangos kairiuoju sparnu arba Utenos link, atitinkamai išplėtus demarkacijos linijos žvalgybą. Visais atvejais svarbu palaikyti ryšį su Ukmergės priedangos grupe.

7. Šarvuotasis traukinys turėjo būti parengtas bet kuriuo metu išvykti ir panaudotas kovos užduotims atlikti.

8. Žemutinio Nemuno grupė privalėjo išsidėstyti nustatyta tvarka ir būti pasiruošusi veikti.

9. Utenos–Zarasų baro pajėgos turėjo toliau vykdyti demarkacijos

linijos apsaugos uždavinius.

Išdėstę priedangos dalis, visi grupių vadai turėjo organizuoti žvalgybą kuo arčiau demarkacijos linijos, nuolat aiškintis priešo skverbimosi kryptis, jo pajėgų organizavimo ypatumus, avangardo pasiektas ribas ir jo kavalerijos veiksmus¹⁵³.

Priedangos grupių veiksmus privalėjo tiesiogiai koordinuoti Kariuomenės štabas. Išdėščius priedangos dalis, visi operatyviniai pranešimai turėjo būti jam siunčiami.

Priedangos grupių išdėstymą privalėjo kontroliuoti šie priedangos štabai: Kariuomenės štabas – Kaune arba jo apylinkėse; Marijampolės priedangos štabas – Marijampolėje; Alytaus priedangos štabas – Alytuje; Kaišiadorių priedangos štabas – Rumšiškėse; Jonavos kuopos komandavimo punktas – Jonavoje; Ukmergės priedangos štabas – Gelvonyse arba Vepriuose, Utenos–Zarasų vietinis štabas – Utenoje.

Pirmąją fazę įrengtas telefono tinklas turėjo būti praplėstas ir sutvarkytas remiantis atskiru įsakymu.

Galvę minėtą direktyvą, apygardų viršininkai turėjo priedangos grupių vadams įsakyti pristatyti savo sumanymus, neatidėliojant, rekognoskavus nurodytas veikimo zonas ir tolesnes atsitraukimo pozicijas, per apygardų štabus pateikti savo konkrečius nurodymų papildymus, sumanymus ir priedangos dalių pradinio išdėstymo schemas¹⁵⁴.

Tiekimas:

1. Sudarytos priedangos grupių dalys aprūpinamos tuo metu galiojančia tvarka.

2. Kariuomenės intendantas, priedangos grupėms pradėjus veikti, iškart numato jų tolesnį aprūpinimą maistu ir pašaru, turėdamas galvoje, kad šių atsargų pristatymas iš užnugario iš dalies turės vykti geležinkeliu.

Priedangos grupių vadai, susitarę su atitinkamais karo komendantais, iškart turės maistui ir pašarui gabenti sudaryti kolonas, kurios sugebėtų pristatyti dalims reikalingą jų kiekį. Maisto ir pašaro kolonomis sudaryti priedangos dalių vadai galės panaudoti privačias pastotes ir automobilius. Be to, nuo šioje direktyvoje numatytų priedangos grupių faktinio sudarymo momento šios grupės turi būti finansiškai aprūpintos (turėti

¹⁵³ Krašto apsaugos ministro ir Vyr. štabo Operacijų skyriaus 1928 08 05 slapta asmeninis ruošiamosios direktyvos Nr. 22140 tęsinys, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 611, l. 45–47.

¹⁵⁴ Ten pat, l. 47–48.

reikalingą pinigų sumą).

Artilerijos amunicija. Minimalų amunicijos kiekį priedangos artillerijai aprūpinti rodo 1 lentelės duomenys.

1 lentelė¹⁵⁵

Priedangos dalių aprūpinimas artilerija 1928 m.

Taktinis artilerijos priskyrimas	Amunicijos kalibras, šalis gamintoja	Amunicija		Pastabos
		Granatų	Šrapnelių	
Marijampolės priedangos grupė	18 svarų, Anglija	600	400	Nurodytas kiekis amunicijos turėjo būti pristatytas
Alytaus priedangos grupė	77 mm, Vokietija	960	–	organizuotomis amunicijos kolonomis
Kaišiadorių priedangos grupė	77 mm, Vokietija	1600	–	iš karto, kai tik priedangos dalys bus išdėstytos
Ukmergės priedangos grupė	76,2 mm, Rusija	800	40	

Tolesnis priedangos grupių aprūpinimas artilerijos amunicija turėjo būti atliekamas geležinkeliu – vežiojant kilnojamąjį sandėlį, kurį nuo pat organizuojamų priedangos grupių faktinio sudarymo momento privalėjo aprūpinti artilerijos tiekimo viršininkas.

Atitinkama priedangos grupių amunicija iš artimiausio geležinkelio punkto turėjo būti gabenama į vietas priedangos grupių jėgomis. Vietinėms amunicijos kolonomis sudaryti priedangos grupių vadai, padedant atitinkamiems karo apygardų, artilerijos ir kavalerijos viršininkams, privalėjo numatyti privačių automobilių ir pastočių paėmimo planus. Šios amunicijai transportuoti skirtos kolonos turėjo būti sudaromos iš karto, kai tik išdėstomos priedangos dalys.

Artilerijos tiekimo viršininkas turėjo numatyti, kaip bus naudojamas Jonavos–Ukmergės siaurasis geležinkelis Ukmergės priedangos grupei amunicijai tiekti.

¹⁵⁵ Lentelė sudaryta remiantis LCVA duomenimis, ten pat, l. 49.

Artilerijos geležinkelio kilnojama jame sandėlyje sudaroma šovinių ir rankinių granatų atsarga:

- šautuvinių šovinių – 3 dienų norma;
- kulkosvaidžių šovinių – 2 dienų norma;
- rankinių granatų – 1 dienos norma¹⁵⁶.

Evakuacija. Sužeistus ir sergančius karius numatyta evakuoti sanitarijiniais automobiliais tiesiai į daktaro J. Basanavičiaus ligoninę ar artimiausią geležinkelio evakuacijos punktą, aprūpinamą priemonėmis sanitariniu vagonu.

Netransportuoti sužeistieji ir ligoniai turėjo būti evakuojami į artimiausias apskričių ligonines. Karo sanitarijos viršininkas privalėjo nurodyti, kaip reikia pritaikyti Jonavos–Ukmergės siaurojo geležinkelio vagonėlius sužeistiesiems ir ligoniams iš Ukmergės vežti.

Sanitarinė evakuacijos grupė, sudaryta iš 4 sanitarinių automobilių ir 4 sanitarinių vagonų, turėjo būti parengta Kaune iš karto, kai tik priedangos dalys bus išdėstytos.

Arklių veterinarijos evakuacijos punktus buvo numatyta įrengti Marijampolėje, Alytuje, Rumšiškėse ir Ukmergėje¹⁵⁷.

Kaip matyti, kariuomenės vadovybės 1928 m. rugpjūčio 4 ir 8 d. operatyvinė direktyva Nr. 22140 to meto sąlygomis buvo itin išsami ir argumentuota. Joje buvo numatyti visi galimi negausių Lietuvos ginkluotųjų pajėgų veiklos būdai ir praktinės priemonės kraštui nuo agresyvaus kaimyno iš pietų apginti.

Ja vadovaudamasis atitinkamą direktyvą tų pačių metų rugpjūčio 10 d. parengė I karo apygardos štabas¹⁵⁸, rugpjūčio 16 d. – II karo apygardos štabas¹⁵⁹, rugpjūčio 29 d. – Marijampolės grupės štabas¹⁶⁰, rugpjūčio

¹⁵⁶ Ten pat.

¹⁵⁷ Ten pat, l. 50. Ši direktyva pripažinta netekusi galios Vyr. kariuomenės štabo I skyriaus 1935 11 29 raštu Nr. 10821, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 139, l. 5.

¹⁵⁸ I karo apygardos 1928 08 10 slapta asmeninė ruošiamoji direktyva, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 611, l. 83–88.

¹⁵⁹ II karo apygardos 1928 08 16 slapta asmeninė priedangai nuo Lenkijos operatyvinė direktyva, ten pat, l. 98–112.

¹⁶⁰ Marijampolės grupės štabo 1928 08 29 slaptas asmeninis raportas Nr. 7 II karo apygardos viršininkui, ten pat, l. 122–124.

29 d. – Alytaus grupės štabas¹⁶¹.

5. Vyriausiojo štabo 1928 m. spalio 19 d. direktyva Nemuno apsaugos rinktinei suformuoti

Atsižvelgdamas į lenkų nuolat keliamą grėsmę plačiam ir strategiškai svarbiam Lietuvos pietiniam ruožui, Vyr. štabas 1928 m. spalio 19 d. parengė slaptą asmeninę direktyvą Nemuno apsaugos rinktinei suformuoti (žr. 2 lentelę).

2 lentelė¹⁶²

Nemuno apsaugos rinktinės mobilizuojamų dalių sąrašas

Dalių pavadinimai	Mobilizavimo vieta
Nemuno apsaugos rinktinės štabas, Ryšių komanda, Pionierių komanda, Ūkio kuopa ir Raitųjų žvalgų komanda	Raseiniai
I Nemuno apsaugos bataliono štabas	Čekiškė, Kauno apskr.
I bataliono 1 apsaugos kuopa	Raudondvaris, Kauno apskr.
I bataliono 2 apsaugos kuopa	Vilkija, Kauno apskr.
I bataliono 3 apsaugos kuopa	Vilkijos dvaras, Vilkijos valsč.
I bataliono 4 apsaugos kuopa	Seredžius, Kauno apskr.
I bataliono 5 apsaugos kuopa	Čekiškė, Kauno apskr.
I bataliono 6 apsaugos kuopa	Armeniškių k., Seredžiaus valsč.
II Nemuno apsaugos bataliono štabas	Vadžgirys, Raseinių apskr.
II bataliono 7 apsaugos kuopa	Veliuona, Kauno apskr.
II bataliono 8 apsaugos kuopa	Raudonė, Raseinių apskr.
II bataliono 9 apsaugos kuopa	Skirsnemunė, Raseinių apskr.
II bataliono 10 apsaugos kuopa	Jurbarkas, Raseinių apskr.
II bataliono 11 apsaugos kuopa	Stakiai, Raseinių apskr.
II bataliono 12 apsaugos kuopa	Butrimai, Raseinių apskr.

¹⁶¹ Alytaus grupės štabo 1928 08 29 veikimo idėja Nr. 19, ten pat, l. 131–135.

¹⁶² Lentelė sudaryta remiantis Vyr. štabo 1928 10 19 direktyva Nemuno apsaugos rinktinei suformuoti, ten pat, l. 189.

Nemuno apsaugos rinktinę mobilizavo jos vadu paskirtas karininkas pagal prie šios direktyvos pridėtus Nemuno apsaugos rinktinės karo meto etatus Nr. 40.

Nemuno apsaugos rinktinės viršininku buvo paskirtas plk. lt. J. Čaplikas. Mobilizacinį Nemuno apsaugos rinktinės karininkų skirstymą vykdė Vyr. štabas.

Nemuno apsaugos rinktinėi suformuoti II ir III karo apygardų viršininkai privalėjo skirti atitinkamą skaičių žmonių, arklių, vežimų ir pakinktų (žr. 3 lentelę).

3 lentelė¹⁶³

**Nemuno apsaugos rinktinės karo meto etatai Nr. 40
(santrauka)**

Tarnybos pavadinimas	Karininkų	Viršelių	Vyr. puskarininkų	J. puskarininkų	Grandinių	Eilinių	Civilinių tarnautojų	Arklių		Vežimų	Laipsnis	Pastabos
								Jojamųjų	Važiuojamųjų			
Rinktinės vadas	1	–	–	–	–	2	–	2	2	1	plk.	
Rinktinės štabas	10	2	10	4	–	11	–	3	10	5		
2 batalionai	66	12	68	296	378	2238	–	28	234	116		
Ryšių komanda	1	1	2	3	2	21	–	5	2	1		
Pionierių komanda	1	1	1	2	2	17	–	3	2	1		
Raitųjų žvalgų komanda	1	–	1	4	5	40	–	50	–	–		
Ūkio kuopa	1	1	5	9	1	87	–	2	72	34		
Iš viso rinktinėje	81	17	87	318	388	2416	–	95	322	158		
								417				
								3426				

¹⁶³ Lentelė sudaryta remiantis Vyr. štabo viršininko gen. št. plk. P. Plechavičiaus 1928 10 19 patvirtintais Nemuno apsaugos rinktinės karo metų etatais Nr. 40, ten pat, l. 195.

Dalį atsarginių buvo numatyta palikti karo apygardose. Papildant lentelėje nurodytą atsarginių skaičių buvo numatyta jų priimti 25 proc. daugiau, negu reikėjo poreikiams patenkinti, nes dėl registracijos netobulumo ir dėl to, kad, kai kuriems neatvykus, jų galėjo pritrūkti. Susidarius žmonių pertekliui, Nemuno apsaugos rinktinės viršininkas galėjo likusius atsarginius perduoti II karo apygardos viršininkui.

Nemuno apsaugos rinktinė buvo mobilizuojama vadovaujantis bendromis M-1, M-2 ir M-3 instrukcijų taisyklėmis. Tačiau dėl jos mobilizavimo skubotumo ir savotiškų mobilizacijos sąlygų, be bendrų taisyklių, reikėjo vadovautis dar ir šiais nurodymais:

a) žmones, arkliai mobilizuoti, vežimus ir pakinktus rinkti Nemuno apsaugos rinktinei turėjo karo apygardų viršininkai ir po to juos perduoti Nemuno apsaugos rinktinės viršininkui. Bendrą mobilizacinę suskirstymą ir suskirstymą pagal apskritis ir valsčius turėjo atlikti Nemuno apsaugos rinktinės viršininkas ir iki tų pačių metų gruodžio 1 d. pateikti karo apygardų štabams. Visi rinktinei papildyti mobilizuojami atsarginiai jau taikos metu turėjo būti paskirti į atitinkamus štabus, batalionus ir kuopas ir prie mobilizacijos plano pridėti visų dalių asmeninės sudėties sąrašai. Todėl karo apygardų štabai, vadovaudamiesi Nemuno apsaugos rinktinės viršininko mobilizaciniu suskirstymu, privalėjo nurodyti apskričių komendantams atsarginius, surašyti juos pagal dalis ir šiuos sąrašus pateikti Nemuno apsaugos rinktinės viršininkui. Atsarginiai turėjo būti pašaukti įteikus šaukimo lapelius, apskričių komendantų pareiga buvo pasirūpinti jų gamyba ir užpildytus perduoti užantspauduotuose vokuose valsčių valdyboms saugoti;

b) mobilizaciją paskelbus, valsčių viršaičiai arba kaimų seniūnai turėjo surinkti Nemuno apsaugos rinktinės paskirtus atsarginius ir su jais vykti į rinkimosi punktus. Tam reikalingų pastočių reikėjo ieškoti artimiausiose apylinkėse;

c) arkliai, vežimai ir pakinktai rinktinei taip pat renkami artimiausiose rinkimosi punktuose apylinkėse.

Apskričių viršininkai taip pat turėjo sukomplektuoti reikalingą personalą mobilizacijai atlikti.

Nemuno apsaugos rinktinė intendantūros, artilerijos ir technikos priemonių būtų gavusi iš atitinkamų tiekimo įstaigų. Buvo numatyta iki

gruodžio 1 d. panaudoti garlaivius, automobilius ir pastotes¹⁶⁴.

Tuo metu lenkų įsiveržimo į Lietuvos teritoriją grėsmė nuolat didėjo. Lenkijos valdžios šelpiama ir jų žvalgybos vadovaujama plečkaitininkų emigrantų organizacija ne tik kad tebeveikė, bet netgi tapo dar aktyvesnė.

6. Vyr. štabo Operacijų skyriaus viršininko gen. štabo plk. B. Jakučio 1929 m. sausio 25 d. raportas Gen. štabo valdybos viršininkui

Toliau komplikuojantis padėčiai Lietuvos pasienyje, Gen. štabo valdybos viršininkas Operacijų skyriaus viršininkui gen. št. plk. B. Jakučiui išskėlė uždavinį pateikti savo samprotavimus dėl Lietuvos ginkluotųjų pajėgų galimybės kilti į žygį, jų mobilizacijos ir telkimo sistemos pakeitimo. Formuluojuant šį uždavinį Operacijų skyriui nurodyta parengti bendrus mobilizacijos plano nuostatus, turint galvoje, jog ji turėtų vykti 2 dienas, t. y. kad, šioms dviem dienoms praslinkus, Lietuvos ginkluotos, taktiniais vienetais mobilizuotos pajėgos būtų visiškai parengtos pervežti į sutelkimo vietas.

Operacijų skyriaus viršininko gen. št. plk. B. Jakučio teigimu:

1. Kalbant apie ginkluoto konflikto su lenkais galimybę, reikia atsižvelgti į pagrindinę jo ypatybę – į tai, kad, esant tokiai bendrai politinei konjunktūrai, lietuviams tektų šią agresiją atremti vieniems, be jokios sąjungininkų pagalbos, todėl karinė vadovybė pirmiausia orientuotųsi į vadovavimą gynybiniam karui. Šiuo atveju reikėtų žinoti, kad lenkai puolamosios dispozicijos tvarka jau iš pat pradžių sugebės panaudoti ne mažiau ginkluotų vienetų nei lietuviai.

2. Lietuvos kariuomenės mobilizacijos paskelbimo momentas gali sutapti su lenkų susitelkimo užbaigimu. Neaišku tik, kokia forma šis prieš susitelkimas gali būti įgyvendintas (pavyzdžiui, gal prisidengus kokiais nors manevrais ar kt.).

3. Lietuvių mobilizacijos planas apskritai negalėjo būti izoliuotas todėl, kad, konflikto išvakarėse pašaukus ginkluotąsias pajėgas, lygiagrečiai būtų sprendžiama daugybė kitų svarbiausių klausimų, būtent:

– tikslinami operacijų planai;

¹⁶⁴ Vyr. štabo 1928 10 19 slapta asmeninė direktyva Nr. 4737 Nemuno apsaugos rinktinei suformuoti, ten pat, l. 189–191.

– nustatoma strateginės priedangos organizacija ir jos kovinio potencialo galimybės;

– planuojamas pagal šią nuostatą bendras mobilizuotinos kariuomenės karių skaičius, nes šis klausimas turi būti glaudžiai siejamas su priedangos sistema;

– nustatoma kariuomenės organizacinė sistema tiek taikos, tiek karo metu;

– nustatoma karo prievolės sistema ir glaudžiai su ja susijęs mobilizacinis perėjimo iš taikos į karo metų koeficientas.

Nenagrinėjant visų šių punktų iš esmės, tenka konstatuoti, jog:

– galimo gynybinio karo operacijų planas ir visi galimi jo variantai jau buvo parengti;

– strateginės priedangos organizavimo trūkumai buvo gerai žinomi;

– kariuomenės organizacinės sistemos pakeitimo projektas Operacijų skyriaus buvo parengtas ir 1928 m. birželio 14 d. motyvuoto raporto forma pateiktas (brigadinė sistema);

– buvo rengiamas naujas karo prievolės įstatymas, todėl Operacijų skyriaus pastarosios darbo dienos ir buvo skirtos jam nagrinėti¹⁶⁵.

Pažvelgus į karo metų Lietuvos ginkluotųjų pajėgų sudėtį, pirmiausia krinta į akis organizacinė ir kiekybinė dispozicija, kuri jau 10 metų egzistavo krašto gynybos sistemoje. Iš tikrųjų Lietuvos taikos meto kariuomenė (7 pėstininkų pulkai) aptariamuoju laikotarpiu negalėjo tvarkingai pereiti į karo meto padėtį, nes ji visiškai neleido vykdyti strateginės priedangos operacijų (t. y. savarankiškai veikiant laimėti laiko ir teritorijos).

Sąvokos „taikos meto organizacija“, „mobilizacija“ ir „priedanga“ yra glaudžiai susijusios, todėl kiekviena iš jų negali būti atskirai nagrinėjama. Šios sąvokos netiesiogiai nurodo ir ketvirtą krašto gynybos elementą – Lietuvos ginkluotųjų pajėgų bendrą potencialą, pirmiausia – mobilizuojamų ar planuojamų mobilizuoti karių skaičių.

Tuo metu buvo žinoma, kad šalies mobilizuotą kariuomenę sudarys keturios pėstininkų divizijos (pagal mobilizacijos tvarkaraščius), nors Lietuva, atrodo, buvo pajėgti suformuoti jų ir daugiau. Dėl strateginės padėties lietuviai buvo priversti nustatyti minimalų veikiančiosios kariuomenės dydį – apsiriboti 6 divizijomis, tačiau šios normos buvo

¹⁶⁵ Vyr. štabo Operacijų skyriaus 1929 01 25 slapta asmeninis raportas Nr. 21116 Gen. štabo valdybos viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 654, l. 5–7.

būtina planingai siekti (P. S. Operacijų skyrius tuo metu negalėjo remtis jokia pažangesniu ginkluotųjų pajėgų didinimo ir tvarkymo planu – V. L.).

Dėl priedangos. Buvo numatytos 3 būtinos kryptys: viena – Suvalkijos, dvi – Vilnijos link. Kiekvieną iš šių krypčių turėjo dengti mažiausiai viena organizuota brigada, nes pėstininkų pulkas, toks, koks tuo metu buvo – laikina išėitis, – tam netiko.

Išvada: Lietuvos tuometė taikos meto kariuomenė turėjo dvi pagrindines ydas:

- nebuvo pritaikyta strateginei priedangai atlikti;
- organizaciniu požiūriu buvo netobula, todėl negalėjo tinkamai atlikti mobilizacijos (7 pėstininkų pulkai galėjo išaugti tik į 12 pėstininkų pulkų).

Konkreti darbo idėja:

- mobilizacija turėjo būti vykdoma vadovaujantis vienu pagrindiniu planu, tinkamu tiek gynybinio, tiek puolamojo karo atveju;
- mobilizacijos planas turėjo būti pritaikytas blogiausiai Lietuvos pajėgų situacijai (kai priešas jau yra susitelkęs).

Lietuvos teritorijos suskirstymo idėja. Sienų konfigūracija ir apskaičiuotas laikas lėmė teritorijos *a priori* suskirstymą į:

- a) įprasta tvarka nemobilizuotinas zonas;
- b) įprasta tvarka sunkiai mobilizuotinas zonas;
- c) mobilizuotinas zonas.

Įprasta tvarka nemobilizuotina zona – 1–2 etapų nuotoliu nuo demarkacijos linijos esantis ruožas (strateginės priedangos priešakinis rajonas), kur mobilizacija įprasta tvarka negalėjo būti atlikta.

Įprasta tvarka sunkiai mobilizuotina zona – priedangos išdėstymo zona, taip pat Nemuno ir Šventosios rinktinių rajonas.

Mobilizuotina zona (per 2 dienas) – likusi teritorijos dalis.

Mobilizacijos vykdymas:

- a) Ruožas A. Mobilizacija vykdoma vadovaujantis ypatingaisiais įsatais nuo karo pavojaus padėties paskelbimo momento (šie įstatai turėjo iš karto pradėti galioti).

Pašauktieji sutelkiami į nedidelius vienetus ir naudojami vietoje arba sienai uždaryti kartu su policija ir šauliais, arba atskiriems uždaviniams atlikti (pvz., Alytaus, Seinų apskrityse).

Klausimas, ar šiame ruože mobilizuotus žmones galima įvardyti

tarptautine sąvoka „reguliarioji kariuomenė“, tuo metu buvo paliktas atviras. Artimiausi priedangos dalims valsčiai galėjo būti panaudoti mobilizacijos priedangos pajėgoms papildyti.

b) Ruožas B. Mobilizacija vykdoma vadovaujantis ypatingaisiais įstatais nuo pat karo pavojaus padėties paskelbimo. Mobilizuotieji teritorinės sistemos pagrindais nuvedami į iš anksto paskirtas jų vienetas artimiausias zonas.

Šiame ruože karo pavojaus padėties paskelbimo ir strateginės priedangos išdėstymo laikas iš esmės sutampa.

c) Likusi teritorijos dalis. Kada bus paskelbta mobilizacija, priklausys nuo tinkamo priedangos parengimo (tiek organizaciniu, tiek kiekybiniu aspektu), tačiau bet kuriuo atveju tai negalės įvykti vėliau negu priešas susitelks.

Priedangai organizuoti siūlyta mobilizuoti reikiamas pajėgas ir jas dislokuoti numatytose vietose. Taikos meto organizacijoje numatyta priedangą vykdyti brigadomis (kiekviena – iš dviejų pėstininkų pulkų, iš kurių vienas – karo meto sudėties, sudarytas iš trijų batalionų, kitas – iš vieno bataliono; kavalerija turėjo būti dislokuota sparnuose).

Mobilizacija: antras brigados pulkas ir kai kurios likusios brigados dalys turėjo mobilizuotis karo pavojaus metu, likusios taikos meto dalys – įprasta brigados tvarka. Šiuo klausimu Operacijų skyrius buvo parengęs konkrečių sumanymų.

Vykdam mobilizaciją ir susitelkimą, Lietuvos rytinės ir pietinės periferijos, įvykus ginkluotam konfliktui su lenkais, situacija būtų ypatinga, nes būtinai reikėtų:

- a) vyriausybės laiku priimto sprendimo uždaryti sieną;
- b) vyriausybės tam tikruose periferijos ruožuose laiku paskelbtos ypatingosios padėties (karo pavojaus);
- c) vyriausybės leidimo šalies strateginę priedangą sudarysiančius padalinius išvesti iš kareivinių ir išdėstyti numatytomis kryptimis;
- d) vyriausybės leidimo paskelbti mobilizaciją.

Pabrėžtina, kad minėti sumanymai turėjo būti vyriausybės įgyvendinami paeiliui ir nustatytu laiku. Tik tuomet karinė vadovybė savo ruožtu galėtų *a priori* garantuoti planingą mobilizacijos ir susitelkimo vykdymą numatytu laiku.

Puolamojo karo hipotezė: mobilizacija galėjo būti atlikta planingai ir per iš anksto numatytą laiką – tokiu atveju, reikia manyti, iniciatyva būtų buvusi lietuvių rankose¹⁶⁶.

Tuo metu Varšuvos vyriausybės kai kuriuose sluoksniuose labai gyvai svarstytas labai svarbiu laikomas Lietuvos klausimas. Manoma, jog būtų tikslinga paskelbti „Naująją Lietuvą“ su sostine Vilniumi. Šios Lietuvos valstybės vyriausybės priešakyje būtų *pastatytas* Lenkijai ištikimas J. Plečkaitis. Dėl to, autorių nuomone, tuometė nepriklausomos Lietuvos vyriausybė ir visa valstybė būtų patekusi į labai sunkią padėtį, tuo labiau kad „Naujoji Lietuva būtų kuo glaudžiausioje unijoje su Lenkija“¹⁶⁷.

Remiantis žiniomis iš Varšuvos, „Naujosios Lietuvos“ vyriausybės Vilniuje sudarymo plano autoriai buvo gen. Edvardas Smiglas-Rydzas (Edward Śmigły-Rydz) ir J. Plečkaitis. Svarbiausi plano punktai buvo šie:

1. paskelbti Vilniaus kraštą ir miestą tikrąja „Lietuvos valstybe“ ir kad Kauno vyriausybė yra nuversta;

2. paskelbti Kauno vyriausybei karą;

3. šį karą laikyti dviejų Lietuvos dalių pilietiniu karu;

4. tolesnis žingsnis – kreiptis į Tautų Sąjungą ir Lenkiją pagalbos – šis kreipimasis būtų „pateisinęs“ lenkų intervenciją¹⁶⁸.

Diplomatiniuose sluoksniuose vėl imta kalbėti, kad, Tautų Sąjungai išnaudojus visas galimybes, Lenkija gali ryžtis užmaskuotai agresijai prieš Lietuvą. Tokio scenarijaus neatmetė ir paprastai gerai informuotas Lietuvos pasiuntinys Paryžiuje P. Klimas. 1929 m. liepos 26 d. ministrą pirmininką A. Voldemarą pasiekė P. Klimo perspėjimas, kad perversmo galima laukti jau rugpjūčio mėnesį. A. Voldemaro nurodymu P. Klimo rašto nuorašas buvo perduotas Lietuvos kariuomenės štabo viršininkui¹⁶⁹.

Iš jo turinio matyti, jog perversmą numatyta įvykdyti jungtinėmis lenkų ir lietuvių (plečkaitininkų) pajėgomis ir jau ieškoma į ministro pirmininko pareigas kandidato tarp lietuvių. Jam buvo keliami tam tikri

¹⁶⁶ Ten pat, l. 8–10.

¹⁶⁷ E. Generalinio štabo II skyriaus viršininko p. mjr. S. Raštikio 1929 05 23 straipsnis slaptame biuletenyje Nr. 20, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 163, l. 63.

¹⁶⁸ „Vilniaus Lietuvos“ sudarymo planas, e. Generalinio štabo II skyriaus viršininko p. mjr. S. Raštikio 1929 06 19 slaptas pranešimas biuletenyje Nr. 23, ten pat, l. 77–78.

¹⁶⁹ Nepaprastojo ir įgaliotojo ministro P. Klimo 1929 07 26 pranešimas A. Voldemarui, kurio nuorašas perduotas Kariuomenės štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 998, l. 83–86.

reikalavimai: užmezgti santykius su Lenkija, įkuriant pasiuntinybes Kaune ir Varšuvoje, vykdyti koordinuotą užsienio politiką ir derinti karinių pajėgų veiksmus pavojaus atveju.

Lenkijos pagalba šiuo klausimu taip pat buvo numatyta: Vyr. štabas įsipareigojo pasiūsti pajėgas, sudarytas iš lietuvių emigrantų ir lenkų. Nors karių skaičius ir nebuvo nurodytas, teigta, jog jų bus tiek, kiek reikės. Šioje akcijoje lenkai spekulavo, aiškindami, jog Lietuvoje, net pačiame Kaune, esą Lietuvos kariuomenės dalių, kurios „eis į tą kombinaciją“. Lenkų įsitikinimu, tuo metu Lietuvoje visuose opozicijos sluoksniuose buvo tiek desperacijos, kad ji „dėtųsi net su velniu“. Be to, lenkai sakė turį daug šalininkų ir agentų tarp valdininkų ir karininkų, taip pat tiksliausių žinių, kas dedasi Kariuomenės štabe, Prezidentūroje ir Užsienio reikalų ministerijoje. Apie Lietuvos kariuomenės atsparumą lenkai net nekalbėjo, laikydami ją visiškai dezorganizuota ir niekam tikusia. Jie šiek tiek prisibijojo tik šaulių, bet, jų žiniomis, šie neturį nei pakankamai ginklų, nei tinkamos karinės organizacijos.

Pilsudskis labai jaudinosi dėl šios avantiūros sėkmingos eigos ir nenorėjo mirti jos neįvykęs. Jis manė, kad pasitaikė puikiausia proga: plečkaitininkų gaujos yra gerokai padidėjusios – papildytos naujais pabėgėliais ir lietuvių uniformomis perrengtais lenkų kareiviais, pajėgios per 24 valandas užimti Kauną ir sudaryti naują valdžią, vadovaudamosi demokratinių laisvių atkūrimo ir santykių su Lenkija užmezgimo manifestu.

Pats Pilsudskis dažnai lankydavosi Vilniuje, žadėjo net ten „atostogas praleisti“, idant būdamas arčiau galėtų organizuoti visą konspiraciją. Kadangi plečkaitininkai, net kaip lietuvių opozicija, lenkams atrodė kiek odioziški, po perversmo jiems valstybės gyvenime nebūtų skiriamas svarbiausias vaidmuo. Už savo indėlį jie turėsią pasitenkinti tik gausia kompensacija. Pilsudskis gyrėsi, jog ir be jų turįs daug „savų“ žmonių net labai aukštose vyriausybės vietose...¹⁷⁰

Tokiomis aplinkybėmis tuometė administracinės linijos apsauga neužtikrino net jai artimo ruožo mobilizacijos. Daug šiame ruože buvusių atsargos karių, arklų, vežimų, pakinktų ir kito piliečių rekvizuotino turto, karui kilus, galėjo patekti į priešo rankas. Mobilizacijai šalies gilumoje atlikti reikėjo laiko, o kad jo būtų laimėta, taikos meto sustiprintų kariuomenės dalių ir pasienio policijos nepakako.

¹⁷⁰ Ten pat.

7. Krašto apsaugos ministro plk. lt. J. Variakojo ir vidaus reikalų ministro P. Asavičiaus 1930 m. gegužės 12 d. instrukcija administracinei linijai uždaryti

Gresiant karo pavojui, administracinei linijai uždaryti, mobilizacijos priedangai sustiprinti ir norėdama apsaugoti nuo lenkų administracinės linijos ruože gyvenančius atsargos karius, gyventojų turėtus arklius, vežimus, pakinktus ir kitą rekvizuotiną turtą, Krašto apsaugos ministerija pasitelkė Vidaus reikalų ministeriją, sutarusi su ja organizuoti administracinės linijos ruožo apsaugą. Tam tikslui turėjo būti kuriamos pasienio apsaugos dalys pagal taikos metu iš anksto parengtą planą, panaudojant tuometę pasienio policiją, kaip kadrus būsimums pasienio apsaugos karo meto dalims sukurti.

Šiam tikslui Vidaus reikalų ministerija pažadėjo ateityje komplektuoti pasienio policijos žemesnįjį personalą iš mobilizuojamų metų (ne vyresnių kaip 35-erių) atsargos rikiuotės puskarininkių, o aukštesnįjį – iš atsargos rikiuotės karininkų. Pasienio policijos personalui kariškai lavinti krašto apsaugos ministras turėjo vidaus reikalų ministrui skirti reikiamą skaičių instruktorių¹⁷¹.

Pasienio apsaugos dalims kurti taikos metu parengtas administracinės linijos ruožas buvo suskirstytas organizaciniais-mobilizaciniais sektoriais. Kiekvienas sektorius apėmė keletą pasienio policijos rajonų, kurių tarnautojai, kilus karo pavojui, taptų tame sektoriuje formuojamų pasienio apsaugos dalių kadrais, taip pat tam tikrą teritoriją, kurią sudarė keletas pasienio valsčių ir iš kurios tame sektoriuje karo pavojaus metu kuriamos pasienio apsaugos dalys turėjo būti papildytos atsarginiais kariais, gauti arklių, vežimų, pakinktų ir kito reikalingo turto (žr. 1 priedą¹⁷²).

Sektorių viršininkus ir jų pagalbinį personalą turėjo skirti Krašto apsaugos ministerija. Šie viršininkai taikos metu priklausė apskričių, į kurias jų sektoriai įėjo, komendantams, o karo pavojaus metu – atitinkamų kariuomenės dalių vadams.

Sektorių viršininkų užduotis taikos metu buvo parengti planus karo pavojaus atveju pasienio apsaugos dalims sukurti ir administracinei linijai uždaryti, o karo veiksmams prasidėjus – prieš veržimuisi sulaukyti

¹⁷¹ 1930 05 12 instrukcija administracinei linijai uždaryti, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 212, l. 28.

¹⁷² Administracinės linijos ruožo suskirstymas, ten pat, l. 144–145.

arba stabdyti ir dar taikos metu atlikti visus parengiamuosius darbus. Sektorių viršininkų darbą reglamentavo kariuomenės Vyr. štabo leidžiamos direktyvos, instrukcijos ir įsakymai, jų reikalingas ištraukas kiekvienas sektoriaus viršininkas gaudavo iš atitinkamo apskrities komendanto arba kariuomenės priedangos vado.

Sektorių viršininkai turėjo atlikti visus jiems mobilizuoti pavestų dalių papildymo atsarginiais skaičiavimus, išskirstyti juos į mobilizuojamas dalis ir jų dalinius, apskaičiuoti mobilizuoti numatytoms dalims reikalingą arklių, vežimų, pakinktų ir kitų reikmenų ėminį, paskirstyti jį sektoriaus teritorijoje esantiems valsčiams, pavesti jų valdyboms šiuos reikmenis suregistruoti, aprašyti ir įkainoti.

Karo pavojų skelbti galėjo krašto apsaugos ministras per Vyriausiąjį štabą, kuris pranešimą apie paskelbtą karo pavojų turėjo perduoti karo apygardų štabams ir pasienio apskričių viršininkams, o šie – sudaryti planą, panašų į mobilizacijos skelbimo planą, kuriame aiškiai ir tiksliai būtų nustatyta, kas ir koku būdu (telegrama, pasiuntęs pasiuntinius) skelbia karo pavojų. Gavusios žinią, valsčių valdybos privalėjo kuo skubiausiai išsiųsti atsarginiams šaukimo lapelius, o kaimų seniūnai – žiūrėti, kad visi juos gavę atsargos kariai rinktųsi į nurodytas vietas, o suregistruotų reikmenų savininkai neatidėliodami pristatytų tuos reikmenis ten, kur sektoriaus viršininko nurodyta.

Pasienio apsaugos dalių mobilizacijai išbandyti arba tas dalis laikiems karo pratimams atlikti galėjo surinkti, taikos metu paskelbęs bandomąjį karo pavojų, krašto apsaugos ministras, susitaręs su vidaus reikalų ministru¹⁷³.

¹⁷³ Ten pat, l. 33–34.

Slaptai.

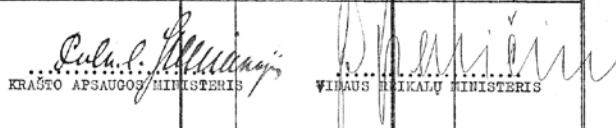
▲ Priedas prie administracijos linijai uždaryti instrukcijos

ADMINISTRACIJOS LINIJOS RUOŽO

SUSKIRSTYMAS.

Sektorių pavadinimas ir jų viršininkų buveinės	Sektorius apima				Pastabos
	Pasienio		Teritorija		
	Baro	Rajonus	Apskri- ties	Valsčius	
I. BARTININKŲ (Bartniki)	Vilka- viškio	I. Sakalupių (Sokolupiany) II. Kybartų (Kibarty) III. Kybeikių (Kibejki) IV. Papeškių (Popeczki) V. Vištyčio (Wisztyniec) VI. Vartelių (Wartele) VII. Grauzinių (Grauzyny) Rezervas Gražiškiuose (Grazyzki)	Vilka- viškio " " " " "	Vištyčio Gražiškių Kaupiškių Pajevonio Bartininkų Kybartų m. Kybartų Lankeliškių	
II. KALVARIJOS (Kalwarja)	Seinų Mariam- polės	I. Liubavo (Lubowo) II. Pelucmargio (Polecnorgi) III. Mockavos (Mackowo) IV. Budviečio (Budwiecie)	Seinų " "	Budviečio Punsko Rudaminos	
III. LAZDIJŲ (Łozdzieje)		V. Galinių (Galinee) VI. Aukštadvario (Wysoki Dw.)	Seinų " Alytaus	Lazdijų Kušinio Šventišerio Matelių	
IV. SEIRIJŲ (Sereje)		VII. Kauknorio (Koknar) VIII. Kapšiamie- šio (Kopciowo) IX. Bugiedos (Bugieda) X. Gerdašių (Gierdasze)	Seinų " Alytaus	Mapšiamiešio Leipalingio Voisėjų Seirijų	
V. MERKINĖS (Merecz)	Aly- taus	I. Liškiavos (Liszkowo) II. Uciekos (Uciecha) III. Mardasavo (Mardosowo)	Alytaus " "	Liškiavos Merkinės Memunišio Alytaus m.	
VI. DAUGŲ (Daugi)		IV. Perlojaus (Pszelaje) V. Vėrenos (Orany)	Alytaus " "	Niedzingės Vėrenos Daugų Alovės	

Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės
galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m.

Sektorių pavadinimas ir jų viršininkų buveinės	Sektorius apima				Pastabos
	Pasienio		Teritoriją		
	Baro	Rajonus	Apskri- ties	Valsčius	
VII. ONUŠKIO (Hanuszyski)	Trakų	I. Kalėmų (Kalanoe) II. Užolėjų (Uzolėje) III. Stravkos (Strawka)	Trakų " "	Onuškio Aukštadvario	
VIII. VIEVIO (Jewie)		IV. Daugirdiškių (Dowgirdziszki) V. Vievio (Jewie) VI. Kreivašunų (Kierogielisz- ki) VII. Zabožų (Zaborze)	Trakų " "	Siemeliškės Kietaviškio Vievio Žaslių	
IX. ŠIRVINTŲ (Schirwinty)	Vilk- mergės	I. Viršuliškių (Wierszuliszki) II. Porų (Pory) III. Šešuolių (Szeszolki)	Vilk- mergės " "	Širvintų Golvonių Musnikų Šešuolių	
X. ŠUPIENIŲ (Schupeny)		IV. Giedraišių (Gedroize) V. Dubingių (Dubinki)	Vilk- mergės "	Giedraišių Želvos Balnių	
XI. INTURKĖS (Inturki)	Utenos	I. Joniškio (Janiszki) II. Bijūnų (Bijuny) III. Budrių (Gut Budry)	Vilk- mergės	Joniškio Malėtų	
XII. SALGUDIŠKIŲ (Sylgudiszhki)		IV. Pežemio (Pozemia) V. Sideriškės (Sidoriszhki) VI. Gimūšių (Gimutany)	Utenos " "	Lingnėmų Kuktiškių Tauragnų Daugailių	
XIII. SALAKO (Soloki)	Zara- sų	I. Komisariskės (Komisarischki) II. Gubavos (Gut Gubowo)	Zarasų " "	Saloko Degušių Antalieptės	
XIV. ZARASŲ (Nowo Alexandrowsk)		I. Samsonavos (Gut Samsonowo) II. Salošių (Satoki)	Zarasų " " " "	Smalvų Zarasų m. Zarasų Inbrado Paupinės Antazavės Dusetų	
					
		KRAŠTO APSAUGOS MINISTERIS		VILKAUS RAJONŲ MINISTERIS	

Nors 1929 m. rudenį ir įvyko vyriausybės asmeninės sudėties pokyčių, Lietuvos nuostatos dėl konflikto su Lenkija nepasikeitė. Naujasis užsienio reikalų ministras D. Zaunius tęsė A. Voldemaro politiką. Lietuvos delegacija, siunčiama į Tautų Sąjungos 1930 m. Asamblėją, buvo įpareigota Lietuvos ir Lenkijos konflikto svarstymą panaudoti propagandai tarp Tautų Sąjungos narių. Lietuvos atstovai privalėjo pasakyti Asamblėjoje ilgą politinę kalbą, kurioje būtų nušviesta Lietuvos ir Lenkijos konflikto genezė, politiniai, istoriniai ir ekonominiai Vilniaus klausimo aspektai¹⁷⁴.

Tačiau pagrindinė Lenkijos ir Lietuvos konflikto dėl Vilniaus priklausomybės problema Tautų Sąjungoje nebuvo išspręsta ir vėlesniais metais. Ta proga žurnale „Mūsų Vilnius“ 1931 m. buvo rašoma: „Jei Tautų Sąjunga nori atstatyti normalius santykius, <...> ji privalo pradėti nuo pamato, iš kurio išdygo visos blogybės ir kurio nepataisius negalima nieko taisyti, būtent nuo Suvalkų sutarties ir Želigovskio smurto. O jei Sąjunga šito negali padaryti, tegu tyli ir į dalykus, kurių ji nepajėgia, nesikiša.“¹⁷⁵ Todėl Lietuva konflikto su Lenkija metu ketvirtajame dešimtmetyje pirmenybę teikė ne Tautų Sąjungos tarpininkavimui, o tiesioginėms deryboms. Lietuvos visuomenėje vyko plati diskusija dėl santykių su Lenkija perspektyvos.

O lenkai to dešimtmečio viduryje ėmė smarkiai plėtoti šmeižikišką kampaniją prieš Lietuvą, stengdamiesi kiekviena proga jai pakenkti. Kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio 1935 m. sausio 12 d. aplinkraštyje karininkams teigiama, kad to meto lenkų vadovaujančių sluoksnių mėgstamas darbo metodas buvo sėti nepasitikėjimą tarp pačių lietuvių. Kad savo tikslą pasiektų, jie ėmėsi visų įmanomų priemonių ir negailėjo tam lėšų. Jie šmeižtu kiršino savo tautą prieš Lietuvą ir tokiu pat būdu siekė, kad kitos valstybės būtų neigiamai nusistačiusios Lietuvos atžvilgiu, stengėsi vaizduoti Lietuvos karininkus intriguojančiais politikieriais, mėgino papirkti spaudą, skleidė nepasitikėjimo ir nepasitenkinimo sėklas tarp lietuvių, bandė didinti ekonominį spaudimą¹⁷⁶.

¹⁷⁴ 1930 06 26 Memorandumas. Lietuvos–Lenkijos konfliktas Tautų Sąjungos Taryboje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1164, l. 284.

¹⁷⁵ Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje...*, p. 224–250.

¹⁷⁶ Kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio 1935 01 12 slapta aplinkraštis Nr. 5, LCVA, f. 929, ap. 9, b. 75, l. 174.

Aštrėjant Lietuvos ir Lenkijos santykiams ir didėjant įtampai Europoje, kariuomenės vadovybei pasiūlius, 1935 m. buvo patvirtinti nauji karo meto etatai¹⁷⁷.

8. Kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio 1936 m. sausio 14 d. direktyva pasienio apsaugos dalims mobilizuoti Nr. 4297

Keičiantis politinei padėčiai ir didėjant lenkų agresijos pavojui, kariuomenės vadas gen. št. plk. S. Raštikis su Kariuomenės štabo viršininku gen. št. plk. J. Černiumi, remdamiesi mobilizacijos tvarkaraščiu Nr. 4, parėngė naują slaptą direktyvą pasienio apsaugos dalims mobilizuoti. Pasienio apsaugos dalių kūrimo tikslas buvo, kilus pavojui, uždaryti valstybės sienas ir administracinę liniją ir jas aktyviai ginti.

Pasienio apsaugos dalis mobilizuojant atskirai, be mobilizacijos tvarkaraščių Nr. 11 ir Nr. 12, kai kariuomenės mobilizacija dar neskelbiama, bet jau kyla karo pavojus, joms mobilizuoti ir buvo skirtas mobilizacijos tvarkaraštis Nr. 4. Visais atvejais pasienio apsaugos dalys turėjo būti kuriamos tik teritoriniu principu, pirmiausia naudojant pasienio ir administracinės linijos policiją ir pasienio ruože esančius šaulių būrius, surenkant iš artimiausių vietų reikalingus arklius, vežimus ir pakinktus. Karininkai ir kareiviai pagal mobilizacijos tvarkaraštį turėjo būti šaukiami išsiuntus šaukimo lapelius, o arkliai, vežimai ir pakinktai pristatomi pagal paraginimus.

Karininkų ir kareivių šaukimo, taip pat arkliams, vežimams ir pakinktams surinkti skirti paraginimo lapeliai turėjo būti raudonos spalvos, o pati mobilizacija vykdoma gavus iš Kariuomenės štabo III skyriaus krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado pasirašytą tokio turinio įsakymą arba telegramą: „RESPUBLIKOS PREZIDENTO ĮSAKYMU SKELBIAMA PASIENIO APSAUGOS DALIŲ MOBILIZACIJA.“

Skelbiant mobilizaciją pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4 § 8, numatytą įsakymą arba telegramą iš Kariuomenės štabo III skyriaus turėjo gauti:

- a) visi divizijų vadai;

¹⁷⁷ Respublikos Prezidento A. Smetonos ir ministro pirmininko J. Tūbelio 1935 m. patvirtinti Krašto apsaugos ministerijos karo meto etatai, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 433, l. 1–3.

b) tiekimo, ginklavimo, karo technikos, intendantūros, sanitarijos, veterinarijos, priešlėktuvinės apsaugos, Šaulių sąjungos ir kariuomenės I, II ir IV skyrių viršininkai, kavalerijos ir karo aviacijos viršininkai.

Divizijų vadai turėjo paskelbti apskričių komendantams ir viršininkams, kurių apskrityse pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4 kuriamos apsaugos dalys, tai turėjo sužinoti ir pėstininkų pulkų vadai.

Jei mobilizacija pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4 dar nebūtų paskelbta, o skelbiama mobilizacija pagal mobilizacijos tvarkaraščius Nr. 11 ir Nr. 12, mobilizacijos tvarkaraštis Nr. 4 turėtų būti automatiškai vykdomas kartu su mobilizacijos tvarkaraščiais Nr. 11 ir Nr. 12 visoje valstybės teritorijoje.

Pasienio apsaugos dalių batalionų vadais būtų paskirti apskričių komendantūrų karininkai, kuriems iki tol buvo pavesta tvarkyti šaulių reikalus, o jų pritrūkus – vyresnieji atsargos karininkai, tarnavę pasienio policijoje. Į dalių, mobilizuojamų pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4, kuopų vadų ir žemesnes pareigas turėjo būti skiriami visų kuopų atsargos karininkai, gyvenantys ar tarnaujantys pasienio ar administracinės linijos zonose, tam taip pat buvo galima panaudoti ir visus pasienio policijoje tarnavusius atsargos karininkus. Pasienio apsaugos dalis turėjo sudaryti pasienio ir administracinės linijos policija ir šaulių būriai.

Pasienio apsaugos dalių mobilizacijos greitis turėjo didžiausią reikšmę. Todėl reikėjo stengtis, kad pasienio apsaugos dalių mobilizacija būtų atlikta kuo greičiau. Buvo pageidaujama, kad pasirengimas žygiui užtruktų ne ilgiau kaip 10 valandų nuo įsakymo gavimo.

Kiekvienais metais iki birželio ir gruodžio 1 d. turėjo būti peržiūrimi ir tobulinami pasienio apsaugos dalių mobilizacijos planai, o prireikus – koreguojami. Jie turėjo parodyti pasienio apsaugos dalių tikrąjį vaizdą ir pasirengimą žygiams¹⁷⁸.

Krašto apsaugos ministras plk. inž. S. Dirmantas 1936 m. kovo 26 d. patvirtino Atskirojo pasienio apsaugos bataliono karo meto etatus Nr. 119. Jais remiantis, batalioną sudarė: štabas (24 žmonės), dvi

¹⁷⁸ Kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio ir Kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus 1936 01 14 slapta asmeninė direktyva Nr. 4297 pasienio apsaugos dalims mobilizuoti, LCVA, f. 3, ap. 1, b. 267, l. 14–22. Toliau žr. 4 lentelę (sudarytą remiantis kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio ir Kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus duomenimis), LCVA, f. 3, ap. 1, b. 267, l. 24–25.

apsaugos kuopos (kiekvienoje po 244 žmones), raitųjų žvalgų dviratininkų būrys (39 žmonės), ryšių inžinerijos būrys (42 žmonės) ir ūkio būrys (26 žmonės). Visame pasienio apsaugos batalione turėjo būti 619 žmonių.

Batalionas turėjo 389 šautuvus, 112 karabinių, 4 sunkiuosius kulkosvaidžius, 18 lengvųjų kulkosvaidžių, 80 pistoletų, 22 kardus, 619 šalmų, 28 raketines, 617 dujokaukių, 53 žiūronus, 41 kompasą ir kt.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Krašto apsaugos ministro plk. inž. S. Dirmanto 1936 06 26 patvirtinti slapti Atskirojo pasienio bataliono karo meto etatai Nr. 119, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 430, l. 22–25.

4 lentelė

Pasienio apsaugos batalionų mobilizacija 1936 m.

Eil. nr.	Pasienio apsaugos dalies pavadinimas	Mobilizacijos vieta	Kas mobilizuoja	Kas teikia mobilizuojamai daliai kadrus ir padeda susikurti	Kur laikomas ir vedamas dalies mobilizacijos planas	Etatai
-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-
1.	<u>I PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Vėžaičiai III PD vado nurodymu	III PD vadas	Kretingos apskr. šaulių būriai nuo Jakubavo iki Vieviržėnų	Kretingos apskr. komendantūroje	Karo meto
2.	<u>II PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Naumiestis III PD vado nurodymu	III PD vadas	Tauragės apskr. šaulių būriai nuo Vieviržėnų iki Bartininkų imtinai	Tauragės apskr. komendantūroje	Karo meto
3.	<u>III PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Eržvilkas–Jurbarkas III PD vado nurodymu	III PD vadas	Raseinių ir Tauragės apskr. šaulių būriai nuo Sokalinės iki Nemuno	Tauragės apskr. komendantūroje	Karo meto
4.	<u>IV PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Šaktiai III PD vado nurodymu	II PD vadas	Šakių apskr. pasienio policija ir šaulių būriai	Šakių apskr. komendantūroje	Karo meto

Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės
galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m.

-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-
5.	<u>V PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Virbalis–Alvitas II PD vado nurodymu	II PD vadas	Vilkaviškio apskr. pasienio policija ir šaulių būriai nuo Lauckaimio iki Vartelių išimtinai	Vilkaviškio apskr. komendantūroje	Karo meto
6.	<u>VI PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Kalvarija III PD vado nurodymu	II PD vadas	Vilkaviškio, Marijampolės ir Seinų apskr. pasienio policija ir šaulių būriai nuo Vartelių imtinei iki Bielinų imtinei	Marijampolės apskr. komendan-tūroje	Karo meto
7.	<u>VII PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Seirijai III PD vado nurodymu	II PD vadas	Alytaus–Seinų apskr. pasienio policija ir šaulių būriai nuo Bielinų išimtinai iki Nemuno	Alytaus apskr. komendantūroje	Karo meto
8.	<u>VIII PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Daugai II PD vado nurodymu	III PD vadas	Alytaus apskr. pasienio policija ir šaulių būriai nuo Nemuno iki Vabalinkų– Geldukonių plento imtinei	Alytaus apskr. komendantūroje	Karo meto

-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-
9.	<u>IX PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Vievis II PD vado nurodymu	II PD vadas	Trakų apskr. pasienio policija ir šaulių būriai	Trakų apskr. komendantūroje	Karo meto
10.	<u>X PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Liuosa (divizijos vado nuožiūra) Širvintos (I PD vado nurodymu)	I PD vadas	Ukmergės apskr. pasienio policija ir šaulių būriai	Ukmergės apskr. komendantūroje	Karo meto
11.	<u>XI PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Saldutiškis I PD vado nurodymu	I PD vadas	Utenos apskr. pasienio policija ir šaulių būriai	Utenos apskr. komendantūroje	Karo meto
12.	<u>XII PAB</u> Bataliono štabas 1 kuopa 2 kuopa Kiti bataliono daliniai	Salakas I PD vado nurodymu	I PD vadas	Zarasų apskr. pasienio policija ir šaulių būriai	Zarasų apskr. komendantūroje	Karo meto

Paaiškinimai: 1) kuopų, sunkiųjų kulkosvaidžių būrių, šaulių būrių, raitųjų žvalgų būrių, ryšių-pionierių būrių ir ūkio būrių mobilizavimosi vietas pavedama nustatyti divizijos vadams; 2) nustatant kuopų, sunkiųjų kulkosvaidžių būrių, šaulių būrių, raitųjų žvalgų būrių, ryšių-pionierių būrių ir ūkio būrių mobilizavimosi vietas pagedauiama, kad jos būtų prie pasienio policijos barų ar rajonų viršininkų vadaviečių, šaulių būrių valdybų arba valsčių valdybų, tik ne pačiame pasienyje, kad galėtų laisviau mobilizuotis; 3) PAB – pasienio apsaugos batalionas, PD – pėstininkų divizija.

9. Krašto apsaugos ministro plk. inž. S. Dirmanto ir vidaus reikalų ministro J. Čapliko 1936 m. kovo 27 d. administracinei linijai ir valstybės sienai uždaryti instrukcija Nr. 4993

Atsižvelgdamas į sparčiai besikeičiančią situaciją ir didėjančią įtampą valstybės pasienyje, krašto apsaugos ministras plk. inž. S. Dirmantas ir vidaus reikalų ministras J. Čaplikas 1936 m. kovo 27 d. paskelbė naują slaptą instrukciją administracinei linijai ir valstybės sienai uždaryti. Joje, be minėtų kai kurių pakartotinių nurodymų, buvo iškelta ir daug naujų reikalavimų.

Instrukcijoje buvo pabrėžta, kad pasienio apsaugos, be tiesioginių pareigų, tikslas – organizuoti greitą sienos uždarymą ir aktyvų saugojimą. Šiuos uždavinius taikos metu privalėjo atlikti pasienio policija, kuri paskelbus karo pavojų ir mobilizaciją, turėjo įeiti į mobilizuojamų pasienio apsaugos dalių sudėtį.

Pasienio apsaugos dalis sudarė:

- a) pasienio policija;
- b) pasienio ruože esantis valstybinių įstaigų ir žinybų personalas – atsargos karininkai, puskarininkiai (mokytojai, eigučiai ir kt.);
- c) kiti pasienio ruože esantys atsargos karininkai ir kareiviai;
- d) karinės vadovybės paskirti aktyviosios tarnybos karininkai ir kareiviai.

Pasienio policijos valdininkai buvo renkami iš atsargos rikiuotės karininkų, ne jaunesnių kaip 21 ir ne vyresnių kaip 45 metų, pasienio policininkai – iš 21–26 metų atsargos rikiuotės puskarininkų, išskyrus Latvijos pasienio policininkus, kurie galėjo būti ir iki 28 metų, atsargos eiliniai kareiviai, jei jie buvo kūrėjai savanoriai arba turėjo bent vidurinės mokyklos mokslo cenzą, arba buvo apmokyti kariuomenėje, mokomojoje kuopoje.

Pasienio policijos personalą skyrė Vidaus reikalų ministerija. Apie pasienio policijos valdininkų, pradedant rajonų viršininkais, skyrimą ir perkėlimą iš vieno baro į kitą Vidaus reikalų ministerija iš anksto turėjo pranešti kariuomenės štabo viršininkui, o šis dėl to galėjo reikšti savo pageidavimus.

Pasienio policijos ginkluotė turėjo būti suderinta su karo meto pasienio

apsaugos dalių ginkluote, t. y. pasienio policija buvo aprūpinta ginklais, kurie tiktų ir pasienio apsaugos dalims. Pasienio policijos dislokaciją nustatydavo vidaus reikalų ministras. Apie tai buvo pranešama Kariuomenės štabo viršininkui. Dėl pasienio policijos rajonų viršininkų būstinių ir rezervų (mokomųjų būrių) vietų Kariuomenės štabas galėjo reikšti savo pageidavimus. Kariuomenės štabui paprašius, Vidaus reikalų ministerija turėjo teikti jam pasienio policijos asmeninės ir turto sudėties žinias.

Pasienio policija taikos metu priklausė Vidaus reikalų ministerijai, tik rengiant operatyvinius ir mobilizacijos planus – divizijų vadams. Karo metu visa pasienio policija arba jos dalys, nuo mobilizacijos paskelbimo dienos įtrauktos į karinių pajėgų sudėtį, priklausė kariuomenės vadovybei.

Pasienio ruože (20–30 km) atitinkamų divizijų vadų nurodymu, iš anksto susitarus su apskričių viršininkais, 1–2 kartus per metus turėjo būti organizuojami trumpalaikiai karo pratimai, juose privalėjo dalyvauti kuo daugiau pasienio policijos tarnautojų ir šaulių.

Visuose Vidaus reikalų ministerijos pasienio policijos tarnautojams rengiamuose kursuose kariniams dalykams buvo skirta pakankamai laiko. Šių dalykų programas ir valandų skaičių nustatydavo ministerija ir Kariuomenės štabas, o mokomųjų dalykų lektorius siūlydavo skirti kariuomenės vadas.

Ši instrukcija įsigaliojo nuo 1936 m. balandžio 1 d., o 1930 m. instrukcija administracinei linijai uždaryti nuo tos dienos neteko galios¹⁸⁰.

Dar nuo 1935 m. rugpjūčio 16 d. galiojo direktyva Nr. 5698 kariuomenės mobilizacijai parengti ir vykdyti. Kariuomenės mobilizacijos planą sudarė tvarkaraščiai Nr. 11 ir Nr. 12. Vadovaujantis tvarkaraščiu Nr. 11 mobilizacija turėjo būti vykdoma iškart visoje valstybės teritorijoje, o mobilizuotos kariuomenės dalys ir įstaigos performuotos pagal karo meto etatus. Pagal tvarkaraštį Nr. 12 mobilizacija vyktų arba vienu metu visoje valstybės teritorijoje, arba kurios nors divizijos plote.

Mobilizacijos tvarkaraščiai Nr. 11 ir Nr. 12 turėjo būti taip suderinti, kad, paskelbus mobilizaciją pagal tvarkaraštį Nr. 12, automatiškai galėtų kartu vykti ir mobilizacija pagal tvarkaraštį Nr. 11¹⁸¹.

¹⁸⁰ 1936 03 27 administracinei linijai ir valstybinei sienai uždaryti instrukcija Nr. 4993, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 128.

¹⁸¹ Kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio 1935 08 16 slapta direktyva Nr. 5698 kariuomenės mobilizacijai parengti ir vykdyti, ten pat, l. 5–24.

Vykdamas išleistas direktyvas pastebėta, kad mobilizacijos planai iki nurodyto termino nebūdavo parengti daugiausia dėl to, kad viršininkai vieni kitiems laiku nepateikdavo šiems planams sudaryti reikalingų žinių ir nurodymų. Atsižvelgdamas į tai kariuomenės vadas įsakė:

1. Ginklų rūšių ir tarnybų viršininkams savo papildomoms ir kuriamoms dalims ir įstaigoms reikalingų žmonių, arklų, vežimų, pakinktų ir susisiekimo technikos priemonių reikalavimus atitinkamiems pėstininkų divizijų štabams pateikti per 12 dienų nuo direktyvos gavimo dienos.

2. Divizijų štabai, atlikę bendrą mobilizacinį suskirstymą, ginklų rūšių, tarnybų viršininkams ir 3-iojo pėst. pulko vadui žinias apie papildomą žmonių ir kitų išteklių skyrimą (bendro mobilizacinio suskirstymo ištraukas) siųsti tuo pat metu, kai jos siunčiamos apskričių komendantams.

Be to, kariuomenės vadas atkreipė dėmesį į tai, kad papildomų ir keičiamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašai ir karo meto etatai yra ypač slapti mobilizacijos dokumentai. Šiuos dokumentus, kaip sudarančius svarbią tarnybinę paslaptį, turėtų matyti kuo mažiau mobilizacijos direktyvos vykdytojų, kitaip sakant, galima rodyti tik tiems karininkams, kuriems jie būtinai reikalingi rengiant mobilizacijos planus.

Visi mobilizacijos dokumentai (direktyvos mobilizacijos planams rengti, mobilizacijos planai, karo meto etatai, tabeliai ir t. t.), kurių svarba buvo tuo didesnė, kuo aukštesnė įstaiga buvo juos išleidusi, turėjo būti saugomi griežtai laikantis M-3 instrukcijos nurodymų¹⁸².

Kariuomenės mobilizacijos sėkmė, be kita ko, priklausė ir nuo mobilizuotų atsarginių punktualumo. Todėl reikėjo, kad kiekvienas atsarginis gerai suprastų to svarbą ir žinotų, kad, mobilizaciją paskelbus, pavėlavimas atvykti į nurodytą kariuomenės dalį gali turėti lemiamą reikšmę valstybės gynybai.

Turint tai galvoje, divizijų vadai ir tarnybų viršininkai buvo prašomi duoti nurodymus pavaldiems dalių vadams, kad, kiekvieną kartą išleidžiant į atsargą arba iš pratybų („karo pratimų“) kareivius, be Taisyklių kareiviams § 6 1 p. (1926 m. krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 89) reikalavimų, jiems būtų tinkamai išaiškinta, kaip svarbu mobilizacijos metu atsarginiams laiku atvykti į kariuomenę. Ta pačia proga

¹⁸² Kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus 1935 08 16 raštas Nr. 5725, LCVA, f. 1364, ap. 1, b. 396, l. 86.

jiems turėjo būti pasakyta, kad toks vėlavimas – didelis nusikaltimas ir už jį gresia sunki bausmė (žr. Karinės prievolės įstatymo 205 str.).

Apskričių komendantai ši svarbų dalyką atsarginiams turėjo išaiškinti ataskaitinių tikrinimų metu¹⁸³.

Poreikis skelbti kariuomenės mobilizaciją galėjo kilti staiga, visai nelauktai ir tokiu paros metu, pavyzdžiui, vakare, kai to padaryti dar tą pačią dieną, t. y. iki 24 valandos, jau nebeįmanoma. Tokiu atveju, kad ir koks svarbus būtų reikalas, mobilizacija galėjo prasidėti ir beveik visa para vėliau, nes tektų laukti kitos dienos 00 val. 01 minutės.

Siekiant sumažinti tokios spragos žalą, reikėjo, kad ne tik pasienio apsaugos, bet ir priedangos dalių pasirengimas mobilizacijai galėtų prasidėti bet kokių paros metu, nelaukiant sutartos mobilizacijos pradžios – 00 val. 01 min. Kitaip sakant, mobilizacija pagal mobilizacijos tvarkaraščius Nr. 4 ir Nr. 11 prasidėtų tuoj pat gavus įsakymą.

Kad tai būtų įgyvendinta, kariuomenės vadas įsakė:

1. Kariuomenės dalims, tarnyboms ir įstaigoms, mobilizuojamoms pagal tvarkaraštį Nr. 11, žygiui pasirengti: pėstijos, kavalerijos ir artilerijos dalims, išskyrus 6-ąjį pėst. pulką, – per 24 valandas, 6-ajam pėst. pulkui ir visoms kitoms dalims ir įstaigoms – per 30 val. gavus mobilizacijos įsakymą.

2. Be nurodyto direktyvoje mobilizacijos paskelbimo įsakymo ar telegramos teksto, mobilizaciją pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 11 vykdyti gavus krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado pasirašytą telegramą ar įsakymą: „Įsakau tuojau pradėti vykdyti tvarkaraštį vienuoliktą numerį.“¹⁸⁴

Gavus tokio turinio telegramą, mobilizacija turėjo būti vykdoma nelaukiant, kol ji bus viešai paskelbta.

Sutvarkius pasienio apsaugos dalių planus ir pertvarkius priedangos dalių mobilizaciją, kariuomenės vadas atsisakė pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 12 ją vykdyti atskiromis divizijomis. Jeigu, jau paskelbus pasienio ir priedangos dalių mobilizaciją, dar būtų reikėję skelbti mobilizaciją ir pagal tvarkaraštį Nr. 12, būtų neužtekę mobilizuoti vienos kitos

¹⁸³ Kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus 1936 09 07 slaptas aplinkraštis Nr. 5502, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 460, l. 122.

¹⁸⁴ Kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus 1936 10 30 slaptas asmeninis raštas Nr. 5693, LCVA, f. 929, ap. 9, b. 134, l. 151.

divizijos, o tekę skelbti mobilizaciją visame valstybės plote. Taip samprotaudamas ir turėdamas galvoje, kad parengiamieji atskirų divizijų mobilizacijos darbai buvo painūs, kariuomenės vadas mobilizacijos direktyvą pakeitė:

1. Mobilizacijos tvarkaraštis Nr. 12 vykdomas visame valstybės plote – atsižvelgiant į tai buvo atitinkamai pataisyti ir kiti paragrafai, kur kalbama apie atskirų divizijų mobilizavimą.

2. Direktyvos § 9 buvo pakeistas taip, kad atskiroms divizijoms mobilizuoti šaukimo lapelių spalvos nebeturėjo reikšmės. Tik mobilizacijos pagal tvarkaraščius Nr. 4 ir Nr. 11 šaukimai liko raudoni. Siekiant išvengti didelio lapelių perrašymo darbo, tol, kol bus sunaudotos jų atsargos, nutarta geltonos, žalios ir baltos spalvos lapelius laikyti lygiareikšmiais. Mėlyni lapeliai buvo palikti aviacijai ir priešlėktuvinei apsaugai, tačiau, šios spalvos lapelių atsargoms pasibaigus, nurodyta pereiti prie bendros priedangos dalims skirtos spalvos – raudonos. Taigi ateityje turėjo būti naudojamos dvi spalvos: vykdant mobilizaciją pagal tvarkaraščius Nr. 4 ir Nr. 11 – raudona, pagal Nr. 12 – balta¹⁸⁵.

10. Aukštaičių rinktinės bandomoji mobilizacija 1937 m. spalio 21–23 d.

Aptariamojo laikotarpio pabaigoje, be mobilizacijos planų rengimo ir jų tobulinimo, kariuomenės vadovybė dažniau ėmė organizuoti ir pačias mobilizacijas. Viena iš tokių buvo 1937 m. spalio 21–23 d. įvykdyta vadinamoji Aukštaičių rinktinės bandomoji mobilizacija Utenoje, kur buvo kuriamas tik vienas pėstininkų batalionas. Į ją buvo įtraukti 8 valsčiai ir Utenos miestas. Mobilizacija truko 84 val. Kitaip tariant, nuo mobilizacijos paskelbimo iki dalinio pasiruošimo vykdyti uždavinį praėjo 3,5 paros. Tai neabejotinai buvo per ilgas laiko tarpas. Lietuvos sąlygomis vargu ar galima buvo tiek ilgai mobilizuotis¹⁸⁶.

Kad mobilizacijos laikas sutrumpėtų, tiek ją rengiant, tiek vykdant buvo atlikta nemažai esminių pakeitimų. Daugelis dalykų, teoriškai samprotaujant, atrodė darniai ir sklandžiai įvykdomi, bet praktiškai galėjo

¹⁸⁵ Kariuomenės štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus 1937 02 10 slaptas asmeninis raštas Nr. 33263, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 139.

¹⁸⁶ Aukštaičių rinktinės bandomosios mobilizacijos 1937 10 21–23 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 498, l. 1.

atsirasti didesnių ar mažesnių nesklaidumų. Siekiant, kad, prireikus ją vykdyti, nebūtų netikėtumų, reikėjo praktiškai patikrinti (tai ir buvo pagrindinis šios bandomosios mobilizacijos tikslas):

1. kiek iš viso Lietuvos kariuomenėje priimta mobilizacijos sistema tinkama, pirmiausia – jos nustatyta tvarka, kuria: a) mobilizuojami atsarginiai savarankiškai vyksta tiesiai į kariuomenės dalinius; b) patys gyventojai pristato kariuomenės daliniams jos registruotą turtą; c) atsarginius ir gyventojų pristatomą turtą priima daliniuose pareigūnai (be komisijų); d) mobilizacija pradedama vykdyti ne 00 val. 01 min., o bet kuriuo paros metu;

2. nustatyti pasirengimo mobilizacijai ir jos vykdymo trūkumus minėtoje rinktinėje;

3. įgyvendinti duonos kepimo planą Kupiškio įguloje ir

4. paskatinti stropiau rengtis mobilizacijai ir ją vykdyti.

Kad galiojantis mobilizacijos planas nebūtų atskleistas, bandomoji mobilizacija buvo vykdoma pagal atskirai parengtą Aukštaičių rinktinės mobilizacijos planą. Pagal šį planą taikos meto sudėties 4-ojo pėst. pulko I batalionas ir 1-ojo artilerijos pulko III grupė buvo performuoti į karo meto sudėties pėstininkų pulką ir artilerijos grupę.

Į bandomąją mobilizaciją buvo įtraukti šie valsčiai:

Panevėžio apskrityje: Kupiškio, Šimonių ir Viešintų;

Rokiškio apskrityje: Skapiškio, Pandėlio, Panemunio, Panemunėlio, Kamajų, Svėdasų ir Južintų;

Biržų apskrityje: Vabalninko ir Papilio.

Atsargos karininkai buvo pašaukti iš I pėst. divizijos teritorijos ir Kau-no miesto.

Raštiškas mobilizacijos įsakymas I pėst. divizijos vadui buvo įteiktas 1937 m. spalio 21 d. 15 val. Mobilizacijos stebėjimui palengvinti šioje reliacijoje visur nurodytas jau pakeistas laikas – visoje Aukštaičių rinktinėje ir visose mobilizacijoje dalyvavusiose įstaigose (komendantūrose ir valsčiuose) mobilizacijos pradžia buvo laikoma 1937 m. spalio 21 d. 15 val., kitaip tariant, laikas, kai I pėst. divizijos būstinėje buvo gautas mobilizacijos įsakymas.

00 val. 45 min. Aukštaičių rinktinės štabe buvo gauta I pėst. divizijos vado telegrama: „Vykdyti Aukštaičių rinktinės bandomąją mobilizaciją.“

Bandomosios mobilizacijos vykdymo įsakymas buvo perduodamas telefonu, telegramomis, telefonogramomis, pasiuntinių – seniūnams,

kurie turėjo įteikti šaukimo lapelius ir raginimus, kai kur tam darbu buvo pasitelkiami ir šauliai. Valsčių savivaldybės ir seniūnai šį darbą atliko tinkamai, o pastarieji dar ir gana greitai.

Nors Aukštaičių rinktinės plane buvo numatytas ir apgyvendinimo laikas, tačiau kai kurie dalinių vadai ir mobilizacijai vykstant dar jį keitė. O to negalėjo būti. Patalpų klausimas turėjo būti išspręstas sudarant mobilizacijos planą. Atitinkami pareigūnai privalėjo su juo susipažinti dar taikos metu ir, pasikeitus aplinkybėms, jame padaryti pakeitimus.

Į kai kuriuos dalinius paskirti kadrai vėlavo. Turto išdavimas iš pulko sandėlių vyko tvarkingai ir pakankamai greitai¹⁸⁷.

Aukštaičių rinktinei suformuoti buvo pašaukta:

- a) pėstininkų: karininkų – 71, kareivių – 3 414;
- b) artileristų: karininkų – 15, kareivių – 529.

Atvyko:

- a) pėstininkų: karininkų – 65, kareivių – 2 990;
- b) artileristų: karininkų – 12, kareivių – 456.

Iš piliečių imamo turto pristatymas sklandžiai nevyko. Buvo nemažai klaidžiojimo, o tai kėlė gyventojų nepasitenkinimą ir rodė menką kariuomenės organizacinį pajėgumą. Patys gyventojai savo turtą pristatė greitai, gabenoti noriai ir su entuziazmu. Tačiau daliniuose nebuvo gerai apgalvota, kaip žmones aprenkti, kaip išduoti jiems skirtą turtą – trūko sistemos ir planingumo.

Dėl duonos kepimo kepyklų savininkams neduota jokių nurodymų, nors tai reikėjo padaryti. Todėl šioje srityje mobilizacijos plano įvykdyti nepavyko. Rinktinei leidžiantis į žygį reikėjo turėti apie 15 000 duonos davinių, o iškepta jų buvo tik apie 4 500, t. y. apie 30 proc. reikiamo kiekio. Ne visi daliniai turėjo virėjų. Buvo ir kitų nesklandumų¹⁸⁸.

Visos Aukštaičių rinktinės veikiančiąją priešlėktuvinę apsaugą sudarė tik vienas automatinų pabūklų būrys. To buvo per maža. Šiai funkcijai atlikti reikėjo ir buvo galima panaudoti dalinių turimas ugnies priemonės.

Priešchemine apsauga apskritai nepasirūpinta: jos nebuvo nei mobilizacijos plane, nei bandomajai mobilizacijai jau vykstant. Jokių priemonių nesimta ir priešgaisrinės apsaugos srityje.

¹⁸⁷ Ten pat, l. 2–6.

¹⁸⁸ Ten pat, l. 8, 10–13, 15, 17.

Spalio 23 d. 11 val. 30 min. buvo paskelbta Aukštaičių rinktinės demobilizacija. Ji truko 6–7 valandas. Dėl mažo pareigūnų skaičiaus ir jų nepatyrimo buvo netvarkos, skubotumo.

Aukštaičių rinktinės vykdant bandomąją mobilizaciją patirtos išlaidos: pėstininkų pulko – 21582,45 lito, artilerijos grupės – 8108,62 lito, iš viso – 29092,07 lito¹⁸⁹.

Bandomoji mobilizacija parodė, jog vadovybės nustatyta sistema gera ir, pašalinus pastebėtus trūkumus, galima tikėtis ją sklandžiai atlikti per 30 valandų. Faktiškai visi mobilizacijos darbai buvo baigti ir Aukštaičių rinktinė pasiruošė uždavinių vykdyti: a) pėstininkų pulkas – per 29 val., b) artilerijos grupė – per 33 val.

Siekiant pašalinti trūkumus ir ateityje išvengti panašių klaidų ir nesklandumų, reikėjo, kad visi atsakingi organai daugiau dėmesio skirtų mobilizacijos planų rengimui ir kontrolei. Tik kruopščiai parengtas ir gerai apgalvotas planas galėjo būti sklandžiai įvykdytas.

Praktika parodė, kad tokia bandomoji mobilizacija tiek ją rengusiams, tiek vykdžiusiems davė daug naudos. Todėl ir ateityje panašias bandomąsias mobilizacijas nutarta rengti. Stebint mobilizaciją vietoje ir iš vėliau gautų pranešimų-ataskaitų matyti, kad tiek mobilizaciją vykdę pareigūnai, tiek atsarginiai ir turto pristatytojai parodė daug geranoriškumo ir atsidavimo. Daug kur žinia apie bandomąją mobilizaciją buvo priimta kaip pranešimas apie tikrą mobilizaciją, todėl išvykstantys atsarginiai artimųjų buvo apraudoti. Tačiau tai nesudrumstė bendros nuotaikos, dėl to nepasitaikė vengimo atlikti pareigą atvejų – visi rinkosi noriai, pakiliai nusiteikę.

Ši bandomoji mobilizacija, be kita ko, parodė, kad plačiųjų gyventojų sluoksnių pareigos supratimas ir tautinio susipratimo jausmas pakankamas, todėl tikėtasi, jog prireikus jie pasirodys ne blogiau, negu šio bandymo metu¹⁹⁰.

Kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis 1937 m. gruodžio 27 d. nurodė divizijų vadams, ginklų rūšių ir tarnybų viršininkams, pulkų vadams ir apskričių komendantams pastebėtus mobilizacijos trūkumus pašalinti, o mobilizacijos planus pataisyti¹⁹¹.

¹⁸⁹ Ten pat, l. 19–20.

¹⁹⁰ Ten pat, l. 21.

¹⁹¹ Ten pat, l. 1.

11. Kariuomenės manevrai

Didinant kariuomenės dalių kovinę galią ir gerinant jų pasirengimą galimai Lenkijos agresijai atremti, beveik kasmet buvo organizuojami didesnio ar mažesnio masto manevrai. XX a. trečiajame dešimtmetyje dažniausiai jie vykdavo Varėnos poligone. Tačiau kelerių metų kariuomenės gyvenimo praktika parodė, kad šis poligonas dėl daugelio priežasčių nebeatitiko laiko keliamų reikalavimų¹⁹².

Atsižvelgus į visa tai, naujam poligonui buvo pasirinkta vieta į pietryčius nuo Jonavos, Gaižiūnų, Ruklos dvaro, Gegužinės, Lomenų ir Levinčių vietovių. Nors ir būta nemažų finansinių ir kitų sunkumų, per keletą metų jis buvo įrengtas. Poligone iki 1939 m. vėlyvo rudens sėkmingai vyko kariuomenės mokymai¹⁹³.

Išskirtini aptariamojo laikotarpio pabaigoje, 1936 ir 1937 metais, vykę kariuomenės manevrai. Juos organizavo ir jų veiklą kontroliavo kariuomenės vadas gen. št. plk. S. Raštikis ir Kariuomenės štabo viršininkas gen. št. plk. J. Černius.

1936 m. kariuomenės manevrai

Juose dalyvavo įvairių kariuomenės rūšių dalys. Jos parodė didelę ištermę ir atsidadimą. Nors dėl to, kad manevrai vyko greitai, dalyviams nepakako poilsio ir ne visai vykusiai dalyse buvo sutvarkyta mityba, visų nuotaika beveik visą laiką buvo gera. Atsilikusių ir evakuotų karių skaičius buvo minimalus. Vis dėlto pastebėta, kad kai kurių dalių kariai šiek tiek nerangūs ir ištižę, o jų vadams trūksta rūpestingumo.

Pats kariuomenės dalių žygis buvo tvarkingas, tačiau valdymas kai kuriuose kautynių ruožuose neretai nutrūkdavo. Visos ginklų rūšys prastai maskavosi nuo stebėjimo priemonių.

Dauguma vadų sprendimų buvo priimtini, tačiau palaikyti tarpusavio ryšius (ypač su kaimynais) labai dažnai buvo pamirštama. Stokojų įgūdžių ir aukštesniųjų štabų darbuotojai. Tačiau žygio metu laiku ir gerai buvo atliekamos kelių žvalgymo ir taisymo užduotys, tinkamai veikė aviacija, tankai, tiksliai buvo panaudoti chemijos būriai.

Apskritai kariuomenės vadovybė manevrus įvertino patenkinamai,

¹⁹² V. Lesčius, Lietuvos kariuomenės aprūpinimas (1921–1940), *Karo archyvas*, t. 26, p. 246–247.

¹⁹³ Ten pat, p. 248, 255.

pripažindama jų neabejotiną naudą. Nutarta ateityje tokius manevrus rengti kiekvienais metais.

Kariuomenės vadovybė pastebėtas klaidas suskirstė į dvi rūšis: a) dėl nepatyrimo ir b) dėl apsileidimo. Su aplaidumu nurodyta ypač griežtai kovoti¹⁹⁴.

1937 m. kariuomenės manevrai

Juose dalyvavo pėstininkai, artilerija, kavalerija, inžinerija, aviacija, lengvieji tankai, cheminė apsauga, automobilių dalis, šauliai, intendan-tūra, sanitarija, karo technikos tarnyba ir veterinarijos tarnyba. Manevrų dokumentai ir jų eigos planas manevrų vadovybės asmenims ir vyres-niesiems tarpininkams buvo išduoti anksčiau, negu iki tol buvo daroma, kad šie pareigūnai turėtų daugiau laiko su jais susipažinti, organizuoti pasitarimus, aptarti būsimų manevrų eigą, o prireikus su tarpininkais ir ją pakeisti.

Manevrų dalyviai buvo išvermingi ir veiklūs. Vis dėlto konstatuota, kad kai kurie svarbesni manevrų etapai nepavyko. Jų priežastys glūdėjo kai kurių aukštesniųjų vadų ir štabų veikloje, nes aplinkybės buvo gana palankios, o mažesnieji vienetai savo uždavinius įvykdė patenkinamai.

Dalių vadams buvo nurodyta stengtis, kad žemesnieji karininkai į ma-nevrus atvyktų geriau pasirengę ir juose būtų energingesni, iniciatyvesni, o su ištiželiais karininkais ir puskarininkiais griežtai kovoti.

Apskritai 1937 m. manevrai vyko daug geriau negu 1936 m.¹⁹⁵

Lietuvos kariuomenės organizaciją ir ginkluotųjų pajėgų skaičių apta-riamojo laikotarpio pabaigoje tam tikru mastu apibūdina 5 lentelės duo-menys¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Pastabos apie 1936 m. kariuomenės manevrus, Kariuomenės štabo 1936 12 05 slaptas aplinkraštis Nr. 16, LCVA, f. 514, ap. 1, b. 258, l. 48–53.

¹⁹⁵ Pastabos dėl 1937 m. kariuomenės manevrų, Kariuomenės vado brig. gen. S. Raštikio 1937 12 18 slaptas įsakymas Nr. 28, ten pat, b. 280, l. 61–68.

¹⁹⁶ Lentelė sudaryta remiantis Kariuomenės štabo Rikiuotės skyriaus viršininko plk. lt. J. Musteikio 1937 01 22 duomenimis, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 504, l. 1.

5 lentelė

Lietuvos kariuomenės organizacija ir karių skaičius 1937 m. sausio 1 d.

Dalis pavadinimas	Karininkų	Tarp jų kapelionų	Kareivių			Kariūnų	Aspirantų	Civilinių tarnautojų	Auklėtinų	Arklų	Pastabos
			Tikrosios tarnybos	Liklinių	Iš viso						
-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	-8-	-9-	-10-	-11-	-12-
<u>Pėstija</u>											
I pėst. divizijos štabas	17	-	103	16	119	-	-	6	-	17	
II pėst. divizijos štabas	17	-	115	18	133	-	-	6	-	18	
III pėst. divizijos štabas	18	-	114	20	134	-	-	3	-	16	
1 pėst. pulkas	68	1	2067	72	2139	-	-	19	20	118	
2 pėst. pulkas	52	1	927	55	982	-	-	15	19	31	
3 pėst. pulkas	80	1	1410	77	1487	-	-	18	19	72	
4 pėst. pulkas	56	1	894	62	956	-	-	16	21	42	
5 pėst. pulkas	55	1	896	63	959	-	-	14	14	41	
6 pėst. pulkas	54	1	1021	66	1087	-	-	12	16	42	
7 pėst. pulkas	73	1	2065	75	2140	-	-	20	14	127	
8 pėst. pulkas	54	1	980	59	1049	-	-	16	17	43	
9 pėst. pulkas	71	1	2020	71	2091	-	-	18	17	107	
Iš viso	615	9	12611	654	13265	-	-	163	157	674	

LIETUVOS RESPUBLIKOS KARIUOMENĖ (1918–1940 M.)

-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	-8-	-9-	-10-	-11-	-12-
<u>Artilerija</u>											
1 artilerijos pulkas	35	-	564	54	618	-	-	5	-	320	
2 artilerijos pulkas	28	-	352	48	400	-	-	8	-	187	
3 artilerijos pulkas	34	-	567	50	617	-	-	9	-	336	
4 artilerijos pulkas	35	-	590	50	640	-	-	9	-	370	
Iš viso	132	-	2073	202	2275	-	-	31	-	1213	
<u>Kavalerija</u>											
Kavalerijos viršininko štabas	5	-	-	5	5	-	-	4	-	-	
1 husarų pulkas	46	1	726	61	787	-	-	17	15	627	
2 ulonų pulkas	42	1	762	58	820	-	-	14	13	579	
3 dragūnų pulkas	47	-	764	51	815	-	-	11	3	613	
Remonto eskadronas	2	-	58	20	78	-	-	-	-	234	
Raitoji baterija	2	-	74	1	75	-	-	-	-	58	
Iš viso	144	2	2384	196	2580	-	-	46	31	2111	
<u>Inžinerija</u>											
Karo technikos valdyba	30	1	5	8	13	-	-	49	-	1	
I inžinerijos batalionas	23	-	389	36	425	-	-	14	-	22	
II inžinerijos batalionas	25	-	470	44	514	-	-	17	-	15	
Ryšų batalionas	28	-	391	64	455	-	-	31	-	47	
Automobilių rinktinė	15	-	231	47	278	-	-	39	-	-	
Šarvuotųjų rinktinė	22	-	284	55	339	-	-	15	-	2	
Karo laivas „Prezidentas Smetona“	4	-	19	13	32	-	-	8	-	-	
Iš viso	147	1	1789	267	2056	-	-	173	-	87	

Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės
galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m.

-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	-8-	-9-	-10-	-11-	-12-
Karo aviacija	104	-	858	121	979	-	-	164	-	10	
Priešlektuvinės apsaugos rinktinė	31	-	388	73	461	-	-	10	-	-	
Karo mokykla	41	-	65	25	90	311	270	91	-	91	
Iš viso	176	-	1311	219	1530	311	270	265	-	101	
<u>Išstaigos</u>											
Kariuomenės štabas	118	6	-	1	1	-	-	37	-	-	
Spaudos ir švietimo skyrius	22	-	-	-	-	-	-	15	-	-	
Karo sanitarijos valdyba	10	-	-	2	2	-	-	25	-	-	
Karo ligoninė	41	1	154	13	167	-	-	267	-	8	
Kariuomenės sanitarijos sandėlis	5	-	-	4	4	-	-	4	-	-	
Karo veterinarijos valdyba	4	-	-	4	4	-	-	7	-	-	
Kariuomenės teismas	19	-	-	-	-	-	-	16	-	-	
Kariuomenės tiekimo valdyba	16	-	-	1	1	-	-	38	-	2	
Kariuomenės intendantūra	55	-	19	2	21	-	-	116	-	18	
Karo butų valdyba	19	-	-	-	-	-	-	37	-	2	
Ginklavimo valdyba	65	-	222	11	233	-	-	178	-	-	
Poligono komendantūra	3	-	39	8	47	-	-	2	-	12	
Šaulių sąjunga	12	-	-	-	-	-	-	11	-	-	
Iš viso	389	7	434	46	480	-	-	753	-	42	
<u>Komendantūros</u>											
Panevėžio apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	9	-	-	
Kėdainių apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	
Ukmergės apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	
Utenos apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	
Biržų apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	

LIETUVOS RESPUBLIKOS KARIUOMENĖ (1918–1940 M.)

-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	-8-	-9-	-10-	-11-	-12-
Rokiškio apskr. komendantūra	2	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Kauno apskr. komendantūra	16	-	303	50	353	-	-	13	-	9	-
Trakų apskr. komendantūra	3	-	-	1	1	-	-	7	-	-	-
Alytaus apskr. komendantūra	5	-	-	-	-	-	-	8	-	-	-
Marijampolės apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	7	-	-	-
Vilkaviškio apskr. komendantūra	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Šiaulių apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	9	-	-	-
Klaipėdos apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-
Mažeikių apskr. komendantūra	3	-	-	1	1	-	-	7	-	3	-
Telšių apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Raseinių apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Tauragės apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Kretingos apskr. komendantūra	2	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Zarasų apskr. komendantūra	3	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Šakių apskr. komendantūra	3	-	-	1	1	-	-	5	-	-	-
Iš viso	72	-	303	53	356	-	-	141	-	12	-
Iš viso kariuomenėje	1675	19	20905	1637	22542	311	270	1572	188	4240	-

12. Kariuomenės vado gen. št. plk. S. Raštikio ir štabo viršininko gen. št. plk. J. Černiaus 1937 m. gegužės mėn. slaptas asmeninis raportas krašto apsaugos ministrui plk. S. Dirmantui dėl Lietuvos tarptautinės ir karinės padėties

Aptariamojo laikotarpio pabaigoje Europoje, kaip žinoma, vis labiau ryškėjo naujo karo grėsmė. Tai buvo akivaizdu ne tik Lietuvos aukštiejiems politiniams sluoksniams, bet ir jos karinei vadovybei bei plačiajai visuomenei. Įvertindamas sparčiai besikeičiančią padėtį, Lietuvos kariuomenės štabas 1937 m. pavasarį slaptame asmeniniame raporte krašto apsaugos ministrui atkreipė jo dėmesį į tai, kad tiek kariuomenė, tiek užsienio politikos aparatas, tarnaudami bendram tikslui – valstybės saugumui užtikrinti, savo praktinėje veikloje negali būti labai atitrūkę vienas nuo kito. Priminta, kad Lietuvos kariuomenei tektų veikti tokiomis politinėmis aplinkybėmis, kurias sukurtų mūsų diplomatija. O kariuomenei ne vis vien, kokios bus tos aplinkybės, nes jos pajėgumai labai riboti. Todėl diplomatija, ruošdama dirvą savo kariuomenei, turėjo išgirsti ir kariuomenės vadovybės balsą, kokios politinės aplinkybės būsimai kariuomenės veiklai būtų palankesnės, o kokios – ne.

Kariuomenės štabo nuomone, ilgą laiką Lietuvos užsienio politika saugumo požiūriu buvo pagrįsta dideliu pasitikėjimu tomis garantijomis, kurios buvo teikiamos Lietuvai kaip Tautų Sąjungos narei: buvo manoma, jog Tautų Sąjunga mūsų pavojingiems kaimynams toliau grasinimų neleis nueiti. Gal tokia politika ir buvo pagrįsta, nes Lietuvai pavojingi 1928 ir 1935 metai tikrai praėjo laimingai. Tačiau vėlesni įvykiai ir visų šalių intensyvus ginklavimasis aiškiai rodė Tautų Sąjungos galimybių ribotumą ir pasitikėjimo ja mažėjimą. Šių įvykių eigą daugiausia nulėmė didžiųjų valstybių interesai ir jų karinio pasirengimo laipsnis.

Kariuomenės štabas buvo įsitikinęs, kad didžiųjų kaimyninių valstybių – Lenkijos ir Vokietijos – tuometis pasirengimas visiškai pakankamas ir kad kiekviena iš jų, vien tik su Lietuva kariaudama, lengvai galėtų ją užgrobti. Tačiau tuo metu dar neturėta tvirtos nuomonės, ar šių kaimynų interesai pakankamai svarbūs, kad jie galėtų Lietuvą pulti¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Kariuomenės štabo vadovybės 1937 m. gegužės mėn. slaptas asmeninis raportas kraš-

Manyta, jog: 1. Lenkijai kariaujant su Sovietų Sąjunga ar Vokietija, Lietuvos teritorija būtų likusi nuošaly. Atsižvelgiant į to meto Lietuvos ir Lenkijos santykius, tokia padėtimi galėjo pasinaudoti tiek Lietuvos, tiek Sovietų Sąjungos, tiek Vokietijos kariuomenės, smogdamos į Lenkijos pajėgų sparną ir užnugarį.

2. Vokietijai užgrobus Lietuvą, Lenkijos, palyginti su Vokietija, strateginė padėtis būtų labai pablogėjusi: pailgėjusi jau ir taip ilga pavojinga siena su Vokietija, sustiprėtų Vokietijos karinė bazė rytuose, lyg kabantis Damoklo kardas grasinusi Lenkijai.

Lietuvos kariuomenės štabo vadovybės nuomone, šie du argumentai būtų buvę patys svarbiausi Lenkijos politikai Lietuvos atžvilgiu orientuoti. Kaip Lenkija šiems pavojams galėjo užbėgti už akių? Tai buvo galima padaryti dviem būdais:

a) patogių politiniu momentu, kai mažiausia kitų suinteresuotų valstybių įsikišimo grėsmė, Lietuvą užgrobti;

b) įtraukti Lietuvą į karinę sąjungą su Lenkija arba bent gauti iš Lietuvos patikimą garantiją, kad, kilus Lenkijos ir Vokietijos ar Lenkijos ir Sovietų Sąjungos karui, nei pati Lietuva Lenkijos nepultų, nei sutiktų per savo teritoriją leisti judėti pastarosios priešo kariuomenei, t. y. ginklu gintų savo neutralitetą, o jei tai darydama būtų Vokietijos ar Sovietų Sąjungos puolama, automatiškai taptų Lenkijos sąjungininke.

Tuo metu Lietuvos ir Lenkijos santykiai nebuvo draugiški, todėl manyta, jog pastarajai būtų tikslingiau veikti pirmuoju būdu, t. y. patogių metu užkariauti Lietuvą. Rasti pretekstą pradėti karą galėjo būti labai lengva: menkiausias įvykis prie administracinės linijos, griežtas reikalavimas atsisakyti savo pretenzijų į okupuotąją Lietuvos dalį ir t. t.

Kokia šalis galėjo padėti Lietuvai kare su Lenkija? Manyta, kad Vokietija, kurios Rytprūsiai, Lenkijai užgrobus Lietuvą, atsidurtų nepalankioje padėtyje gana stiprios Lenkijos apsupti.

Tačiau Vokietija galėjo ir nesikišti į ginkluotą konfliktą, neturėdama garantijų, jog jis bus lokalizuotas ir nesukels prieš ją kitų didžiųjų valstybių. Tokiu atveju Vokietija greičiausiai galėtų pasitenkinti anksčiau už lenkus užgrobusi Klaipėdos kraštą ar dar kurią nors Lietuvos teritorijos dalį.

to apsaugos ministrui plk. S. Dirmantui dėl Lietuvos tarptautinės ir karinės padėties, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1136, l. 1.

Galvota, jog kitos didžiosios valstybės, ypač suinteresuotos Lenkijos sustiprėjimu, o Vokietijos susilpnėjimu, dėl tokio menko objekto kaip Lietuva į Lenkijos ir Lietuvos ginkluotą konfliktą greičiausiai nesiveltų.

Galima buvo numatyti dar vieną atvejį, kai, nepaisant lietuvių taikingų pažadų, Lenkijos pavojus taptų Lietuvai aktualus: jei Lenkija, susitarusi su Vokietija, mėgintų užgrobti Lietuvą, siekdama gauti priėjimą prie Baltijos jūros per Klaipėdą mainais už Dancigo koridorių, kuris būtų gražintas Vokietijai. Tačiau iš tos plačios tuo metu propagandos, kurią pasitelkus lenkų tautai buvo skiepijamas prisirišimas prie turėto pajūrio, ir tų pastangų, kurias Lenkija dėjo savo Gdynės uostui įrengti ir tobulinti, negalima daryti išvados, kad ji savanoriškai būtų sutikusi atsisakyti turėto priėjimo prie jūros, nebent tai padaryti ją priverstų aplinkybės¹⁹⁸.

Todėl tuo metu daugiausia tikėtasi, jog, suteikus Lenkijai ją tenkinančias garantijas, jos Lietuvai keliamas pavojus būtų eliminuotas¹⁹⁹.

Kaip matyti, minėtose Kariuomenės štabo išvadose tuo metu buvo siūloma palaikyti su Lenkija tam tikrus santykius, nepaisant, kad ši, užgrobusi Vilnių ir kitas Lietuvos žemes, jai buvo padariusi labai didelę skriaudą. Tikėtasi minėtu pasiūlymu sustiprinti nepriklausomos Lietuvos saugumą, be kurio ir visos kitos jos teisėtos pretenzijos netektų reikšmės. Pripažinta, jei minėtiems santykiams sukurti ir tektų esamą padėtį, kurios Lietuva vis tiek pakeisti negalėjo, pripažinti *status quo*, tai dar nereikštų, kad minėtus plotus būtų galima atgauti ateityje.

Manyta, jog pageidaujimų santykių su Lenkija užtikrinimas Lietuvai būtų suteikęs privalumų:

1) Palengvinęs šalies kariuomenės operacinį pasirėngimą ir leidęs jį nukreipti pagrindine – Vokietijos – kryptimi. Turimus išteklius skaidant dviem vienodai svarbiomis kryptimis, pasirėngimo sistemoje susidarytų didelės spragos, nes gintis nuo dviejų priešų būtų buvę neįmanoma.

2) Tai būtų leidę tikėtis didesnės Lenkijos paramos Vokietijai bandant kėsintis į Lietuvos nepriklausomybę.

3) Pagerėjus Lenkijos ir Sovietų Sąjungos santykiams, atsirastų galimybė iš jų laukti Lietuvos neutraliteto garantijų.

Aptariamojo raporto pabaigoje užsiminta apie situaciją, kurioje Lietuva atsiderėtų Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karo atveju. Toks karas be

¹⁹⁸ Ten pat, l. 2–3.

¹⁹⁹ Ten pat, l. 4.

Lenkijos atrodė neįmanomas, nesvarbu, kurioje pusėje ji dalyvautų, – maža viltis, kad Lietuvos teritorija kariaujančiųjų būtų aplenkta. Greičiausiai ir ji būtų virtusi karo lauku. Lietuva dar šio karo išvakarėse turėtų būti apsisprendusi, kurioje pusėje dalyvaus, nes kovoti su priešu, kuris pirmas įsiverš į jos teritoriją, vadinasi, pasikliauti aklu atsitiktinumu.

Be minėtų samprotavimų, Kariuomenės štabas krašto apsaugos ministru teigė, kad Lietuva turėtų prisijungti prie tos pusės, kuri turės daugiausia galimybių karą laimėti. Jo nuomone, mažiausiai galimybių Lietuvai likti nepriklausoma būtų tuo atveju, jei karą laimėtų Vokietija. Iš to darytina išvada – Lietuvai reikia eiti išvien su tomis valstybėmis, kurios nenori Vokietijos ekspansijos (Sovietų Sąjunga, Baltijos, Mažosios Santarvės valstybėmis, Lenkija, Anglija, Prancūzija)²⁰⁰.

Kaip matyti, aptariamuoju laikotarpiu bene didžiausią grėsmę Lietuvai kėlė jos atžvilgiu agresyviai nusiteikusi Lenkija, niekaip nenorinti susitaikyti su mažos kaimyninės valstybės savarankiškumu ir siekiu susigrąžinti prarastą Vilnių ir kitas teisėtas etnografines lietuvių žemes. Lenkijos ginkluotųjų pajėgų organizaciją šio laikotarpio pabaigoje iš dalies atspindi prieduose pateiktos schemos (žr. 2–6 priedus).

Pačioje laikotarpio pabaigoje, kylant naujo karo grėsmei, ėmė ryškėti ir kitų kaimyninių valstybių Lietuvai keliamas pavojus.

IŠVADOS

1. Pateikta dokumentinė medžiaga ir jos analizė įtikinamai patvirtina ankstesnių Lietuvos praeities tyrinėtojų (politikų, diplomatų, mokslininkų ir kt.) darbuose skelbiamus teiginius, kad aptariamuoju laikotarpiu kaimyninės valstybės Lenkijos valdančiųjų sluoksnių politika Lietuvos atžvilgiu buvo agresyvi, aneksinė. Tokia ji buvo nuo pat šių šalių valstybingumo atgavimo pradžios iki jų žlugimo XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje. Lenkijos agresyvumas labiausiai pasireiškė politinėje ir karinėje srityse. Lenkijos valdžia, visą šį laiką laikiusi Lietuvą laikina valstybe, ėmėsi visų priemonių, kad įsitvirtintų ne tik Vilniaus krašte, bet ir visoje Lietuvoje (brandino agresyvius planus ir rengėsi atitinkamiems veiksams). Išskirtinis vaidmuo, sprendžiant minėtą uždavinį, buvo skiriamas

²⁰⁰ Ten pat, l. 5–7.

gausioms lenkų karinio pobūdžio organizacijoms, taip pat Vilniaus krašte ir netoli jo sutelktoms didelėms reguliariosios kariuomenės dalims. Šioms Lenkijos ginkluotosioms pajėgoms buvo keliamas uždavinys – vykdyti prieš Lietuvą įvairias provokacijas ir ruošti galimiems karo veiksams.

2. 1921–1926 m. Lietuvos kariuomenės vadovybė dėl lenkų vykdytos aiškiai agresyvios politikos buvo priversta nuolat stiprinti savo karinių pajėgų potencialą, bandyti ginklu ginti neutraliosios zonos Valkininkų–Rūdiškių geležinkelio ruožą 1923 m. pradžioje, o aptariamojo laikotarpio pabaigoje – parengti išsamius, gerai motyvuotus gynybos ir ginkluotųjų pajėgų pertvarkymo planus, pritaikant juos prie pakitusių sąlygų. Tačiau dėl pasikeitusių aplinkybių krašto viduje jų nepavyko įgyvendinti.

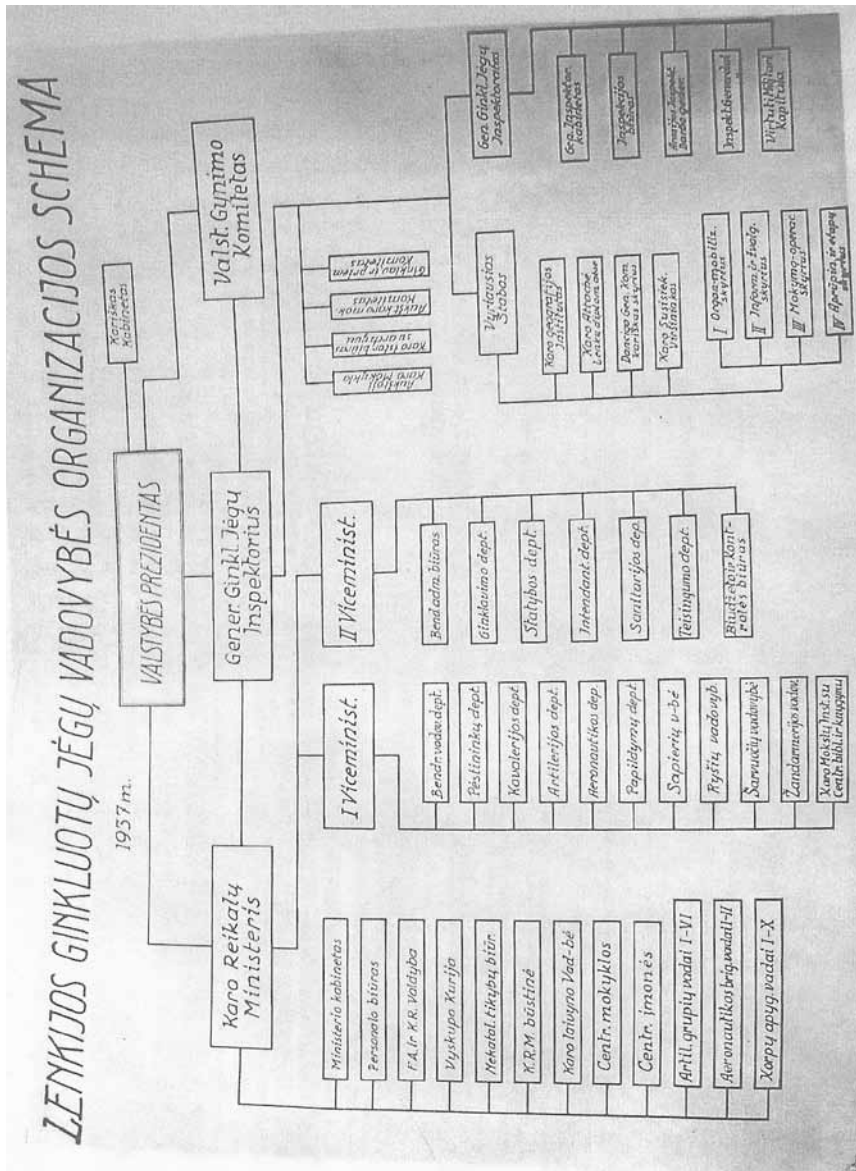
3. Po 1927 m. gruodžio 17 d. įvykusio valstybės perversmo į valdžią atėjus žinomiems savo antilenkišku nusistatymu tautininkų vadams, prieštaravimai tarp Lietuvos ir Lenkijos dar labiau paaštrėjo. Toliau didėjo galimos lenkų agresijos, panaudojant ir lietuvių politinius emigrantus – plečkaitininkus, pavojus.

Šiuo laikotarpiu įvyko daug pokyčių ir pačioje Lietuvos kariuomenės vadovybėje. Į jos gretas įsiliejo nemažai gabių karininkų, baigusius aukštuosius mokslus užsienio šalių karo akademijose ir savo šalies mokyklose. Eidami vadovaujamas pareigas Vyr. štabe, jo skyriuose, taip pat divizijose ir kariuomenės įvairių rūšių dalyse, jie sugebėjo parengti vadovybei konkrečius operatyvinius sumanymus, įvairias direktyvas, instrukcijas, planus ir kitus svarbius dokumentus, reikalingus Lietuvos kariuomenei organizuoti lenkų puolimo atveju.

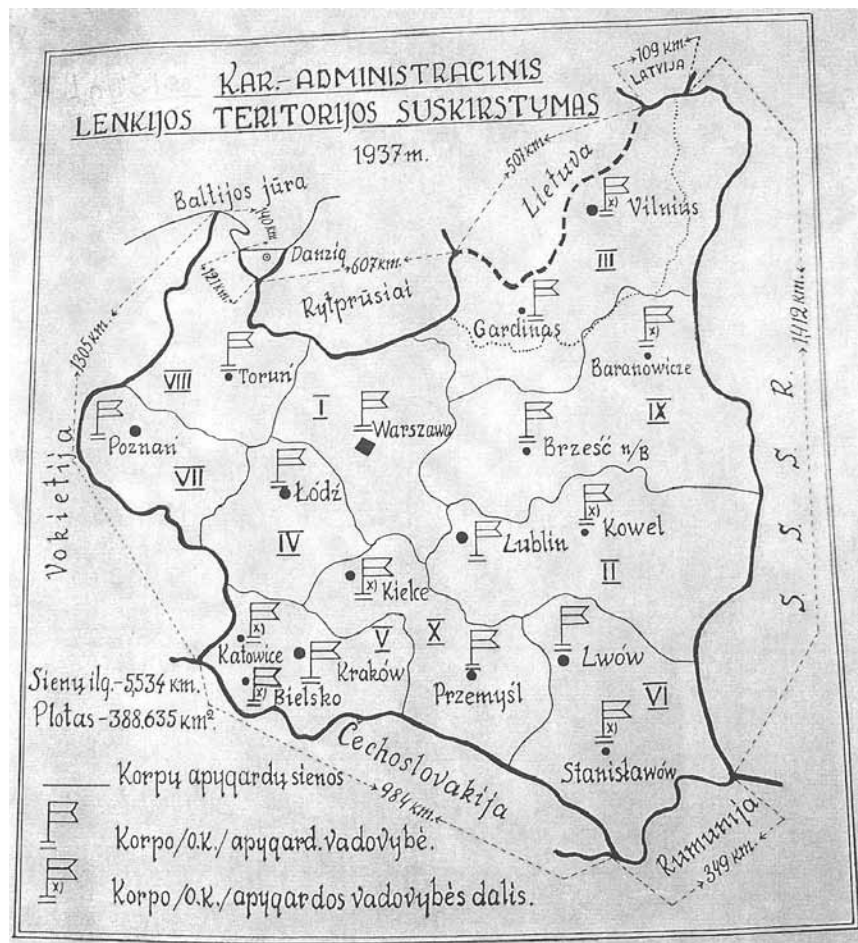
Gerinant kariuomenės kovinį rengimą kasmet buvo organizuojami įvairaus masto manevrai. Aptariamojo laikotarpio pabaigoje pradėta rengti bandomąsias mobilizacijas. Įstengta gerokai pagerinti kariuomenės apginklavimą ir jos materialinį aprūpinimą.

4. Sparčiai stiprinti kariuomenės gynybinį pajėgumą vertė ir tai, kad nuo 1937 m. pavasario lenkai palei administracinę liniją pradėjo provokacinius veiksmus. Nors jie tais metais į ginkluotą konfliktą ir neperaugo, 1938 m. kovo 18 d. Lietuvos vyriausybė buvo priversta priimti Lenkijos ultimatumą dėl diplomatinį santykių su ja užmezgimo visiškai nepasirengusi. Šiuo ultimatumu lenkai patvirtino savo imperialistines užmačias Lietuvos atžvilgiu ir norą jas įgyvendinti karine jėga.

2–6 priedai: Lenkijos ginkluotųjų pajėgų organizacija 1937 m.

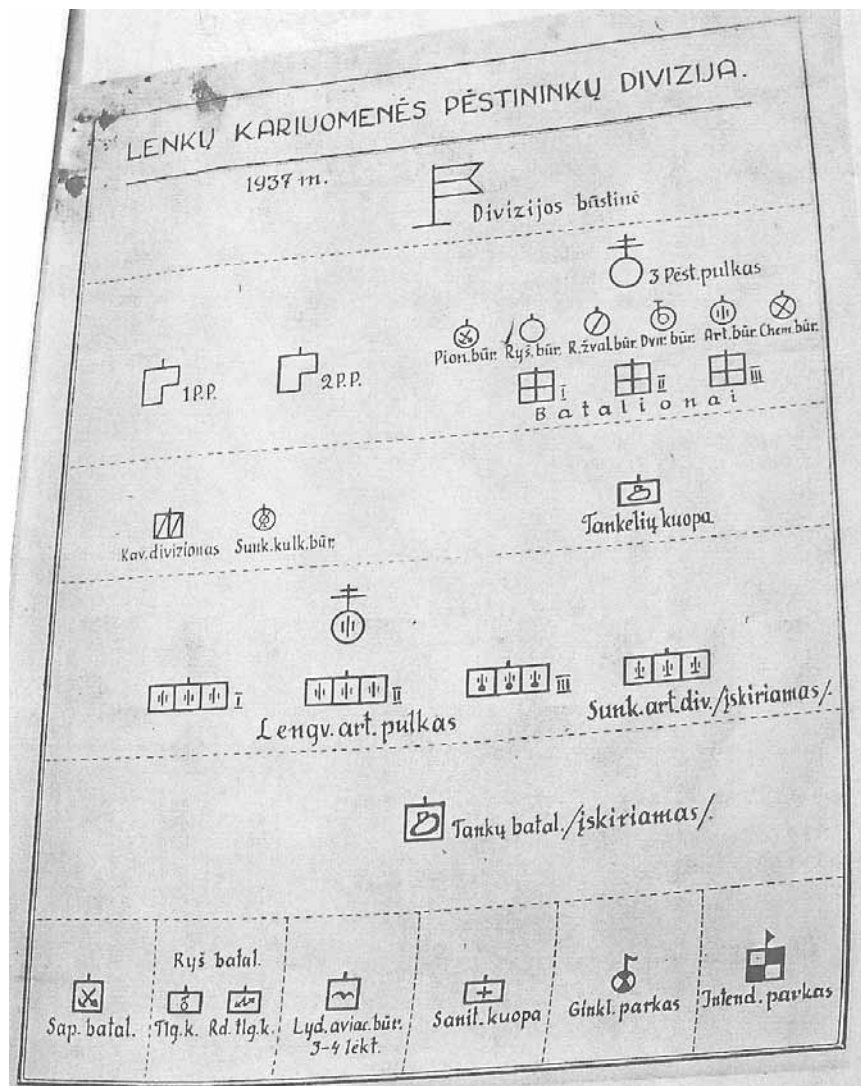
Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės
galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m.

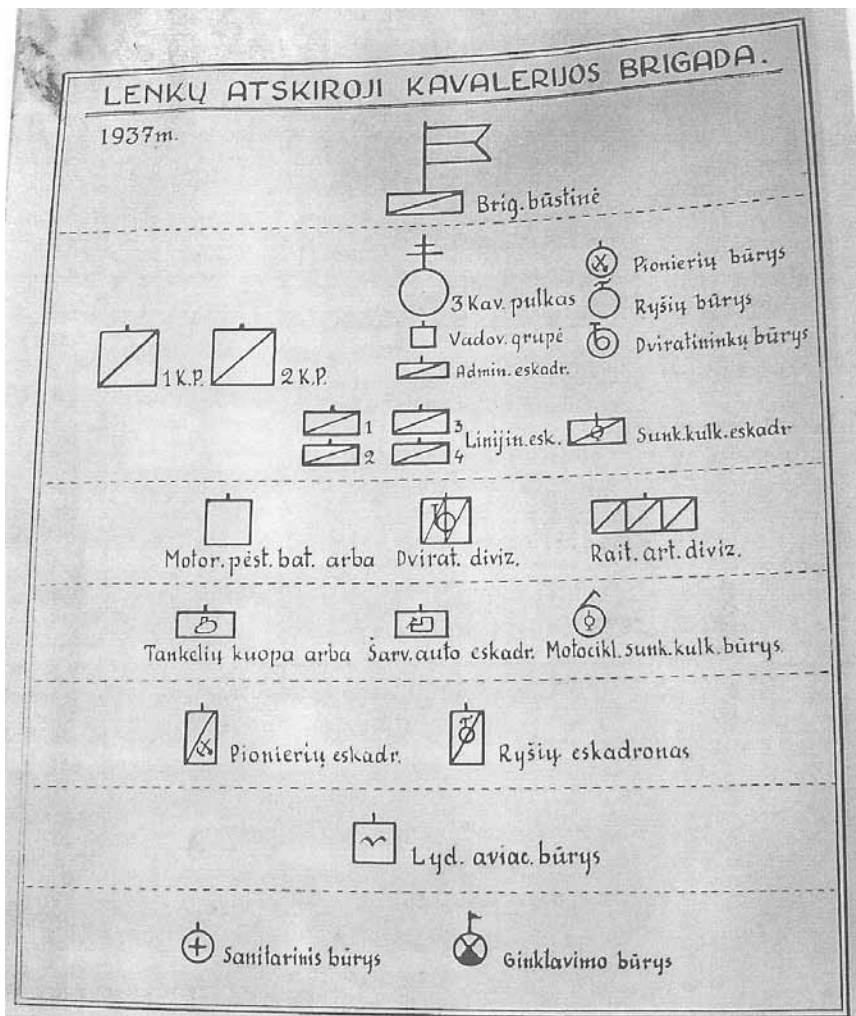

LIETUVOS RESPUBLIKOS KARIUOMENĖ (1918–1940 M.)

Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės
galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m.

Įteikta 2012 m. balandžio 25 d.

PLANS ET MESURES DE LA DÉFENSE DE L'ARMÉE LITUANIENNE AFIN DE REPOUSSER L'AGRESSION DES POLONAIS POSSIBLE EN 1921-1937

Maitre dr. Vytautas LESČIUS

L'information documentaire et son analyse présentées dans l'article confirme avec conviction les affirmations publiées dans les ouvrages des anciens chercheurs (politiques, diplomates, scientifiques et autres) du passé de Lituanie, que lors de la période mentionné la politique pratiquée par des milieux dirigeants de la Pologne voisine envers Lituanie était agressive. Une telle politique était pratiquée dès le début de la reprise d'État de ces pays voisins et continuait jusqu'à leurs faillite à la fin de la quatrième décennie du XXème siècle. Cette agressivité polonaise s'exprimait beaucoup dans les domaines politique et militaire. Lors de toute la période mentionnée, l'autorité de la Pologne qui considérait la Lituanie comme un pays temporel, prenait toutes les mesures afin de s'ancrer dans la région de Vilnius, mais aussi elle créait des plans agressifs et les actions pour asservir toute la Lituanie. Le rôle exclusif en solutionnant le problème était destiné pour des nombreuses organisations de la couleur militaire polonaises dans la région de Vilnius et pour les parties de l'armée régulière nombreuses concentrées aux environs de Vilnius. La tache donnée pour ces forces armées polonaises – pratiquer des provocations diverses contre la Lituanie et se disposer pour les actions militaires possibles.

À cause de la politique agressive pratiquée par la Pologne, le Commandement de Lituanie de la période discuté dans les années 1921 – 1926 était obligé de fortifier le potentiel de ses forces armées, et tenter de défendre par la force armée le canton du zone neutre de Valkininkai-Rūfiškės au début des années 1923, pendant qu'à la fin de la période - de préparer les plans de défense bien motivés et détaillés pour réorganiser les forces armées en les adaptant aux conditions changées. Cependant, son réalisation a échouée à cause des conditions changées au milieu de la région.

1. Après le bouleversement de l'État du 17 décembre 1927 quand les commandants nationaux connus par son attitude anti polonaise venu, les contradictions entre la Lituanie et la Pologne beaucoup plus s'aggravaient. En plus, le danger de l'agression polonaise augmentait et utilisant les émigrants politiques lituaniens.

Pendant ce période-là, des mouvements distincts se sont passés en même commandement de l'armée de Lituanie. Il était suppléé pas mal par des militaires intelligents ayant l'enseignement supérieur aux académies militaire à l'étranger ainsi qu'aux écoles dans les pays d'origine. Occupants des charges dirigeantes dans l'état-majeur supérieur et dans ses services ainsi que dans les divisions et dans les parties des différentes sortes de l'armée, en cas nécessaires ils étaient capables d'élaborer des conceptions opératives concrètes, des diverses directives, instructions, plans et autres documents importants nécessaires à utiliser en cas de l'invasion des Polognes.

En améliorant la préparation de l'armée pour la lutte, les manœuvres de différentes volumes étaient effectuées. À la fin de la période, les mobilisations probatoires étaient commencées à pratiquer. L'armement de l'armée et son approvisionnement matériel étaient considérablement améliorés.

La force défensive de l'armée devait être fortifiée à cause de la circonstance que depuis le printemps des années 1937, les polonais commençaient à faire des actions provocatrices selon une ligne d'administration. Quoiqu'ils ne sont pas transformés à un conflit armé, mais le 18 mars 1938 le gouvernement de Lituanie était obligé d'accepter l'ultimatum de la Pologne concernant les relations diplomatiques avec elle-même sans aucune exercice. Les polonais donc a confirmait par cet ultimatum ses buts impérialistes envers Lituanie et son désir de l'attaquer par la force armée.

PLANS OF DEFENCE AND MEASURES BY LITHUANIAN ARMY TO REPULSE THE POSSIBLE POLISH AGRESSION IN 1921–1937

Doc. dr. Vytautas LESČIUS

Documentary material and its analysis provided in this article assuredly confirms propositions published in work of previous researchers of Lithuanian past (politics, diplomats, scientists, etc.) that during the discussed period implemented that politics of ruling circles of neighbouring Poland were aggressive and had plans of annexation towards Lithuania. It was like this from the start when these two neighbouring countries regained their statehood and lasted up until their fall in the end of fourth decade of 20th century. Such aggressiveness of Polish was evidenced the most in political and military spheres. Polish government, treating Lithuania as only temporary country during the whole mentioned period was taking all the measures to not only fixate in Vilnius Region, but also made aggressive plans and actions in order to subjugate whole Lithuania. Exceptional role, when solving the mentioned goal, was given to numerous Polish organizations of military nature as well as to parts or regular army concentrated in Vilnius Region and near it. These Polish armed forces were given a task to implement various provocations against Lithuania and to prepare for possible military actions.

Leadership of Lithuanian army during the discussed period of 1921–1926 because of the clearly expressed aggressive politics that Polish were establishing was forced to systematically strengthen their potential of military forces, try to defend with the force of gun the neutral zone of Valkininkai-Rūdiškiai railway section, at the beginning of 1923, and at the end of this period, to prepare thorough, well-motivated defence plans to reform armed forces, adjusting them to the changed conditions. Unfortunately, because of the changed circumstances inside the region, it was not possible to realize them. After the revolution of the country on 17th of December, 1927 when nationalist leaders known for their

anti-Polish attitudes came into government, disagreement between Lithuania and Poland became even worse. Possible threat of Polish aggression was getting bigger, using political emigrants of Lithuanians named 'plečkaitininkai'.

During this period many distinct changes appeared even in the office of Lithuanian army itself. Many talented officers joined its side, who had finished their higher education in war academies of foreign countries, as well as schools of their own country. By taking leading positions in army headquarters, its departments as well as in divisions and army parts of various kinds, they, when there were cases of necessity, managed to prepare for the chiefs concrete operative ideas, various directives, instructions, plans and other important documents, which would be needed to use in case Polish would attack them.

In order to improve fighting preparation of the army, each year manoeuvres of various degrees were held. At the end of this period experimental mobilizations were started to be practised. It was managed to noticeably improve armament of the army as well as its material support.

The factor that made rapidly improve defensive force of the army was that from spring of 1937, Polish started provocative action by the administrative line. Even though they did not turn out into armed conflict that year, but on 18th of March, 1938, Lithuanian government was forced to accept ultimatum of Poland about contracting diplomatic relations with it, without any preparation. With this ultimatum Polish confirmed their imperialistic devices towards Lithuania and a wish to solve it with military forces.